

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Федюшкіна Катерина Андріївна

УДК 377.013.42:316.36-055.52(072)

ДИСЕРТАЦІЯ

ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

13.00.05 – соціальна педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Федюшкіна К.А.

Науковий керівник:
Карпенко Олена Георгіївна
доктор педагогічних наук,
професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Федюшкіна Катерина Андріївна. Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова МОН України, Київ, 2020.

Дисертація присвячена проблемі формування усвідомленого ставлення до батьківства в умовах закладів професійно-технічної освіти.

Мета дослідження передбачала теоретичне обґрунтування та експериментальну перевірку ефективності змістового і методичного забезпечення формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Наукова новизна засвідчує, що

– *уперше теоретично обґрунтовано* структурно-функціональну модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти, *описано* її складові та змістове наповнення; *визначено* критерії (гносеологічний, діяльнісний, аксіологічний, особистісний), відповідні показники, рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства (високий, базовий, середній, низький); *запропоновано* тлумачення понять «усвідомлене батьківство», «усвідомлене ставлення до батьківства» і «формування усвідомленого ставлення до батьківства»;

– *уточнено* сутність понять: «батьківство», «материнство»; на основі аналізу поглядів науковців щодо феномена батьківства визначені основні якості батьків, необхідні для успішного виховання дитини; *уточнено* форми та методи формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти;

– *подальшого розвитку* набули питання ролі та місця формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти у соціально-педагогічному процесі закладів професійно-технічної освіти.

Практичне значення результатів дослідження засвідчує реальну цінність розробленої і впровадженої у соціально-педагогічний процес професійно-технічних закладів освіти Програми формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді». Окрім того, реалізація програми забезпечує створення умов для активізації потенційних ресурсів особистості, які сприятимуть продуктивній самореалізації особистості здобувача освіти у різноманітних сферах життєдіяльності, зокрема у сфері батьківства. Запропоновано структурно-функціональну модель формування усвідомленого ставлення до батьківства, що впливає на становлення внутрішньої позиції особистості здобувача професійно-технічної освіти щодо оволодіння батьківськими ролями, ставлення до майбутньої дитини, а також ціннісного ставлення до батьківства в цілому. Розроблено та апробовано методичні рекомендації «Формування усвідомленого ставлення до батьківства у студентів професійно-технічних навчальних закладів» для фахівців соціально-психологічної служби (соціальні педагоги, практичні психологи).

У *першому розділі* дисертації представлено: наукові підходи щодо тлумачення понять «батьківство», «усвідомлене батьківство», його соціально-педагогічної сутності та основних складових компонентів; теоретичні засади материнства, прояви кризи батьківства та материнства на сучасному етапі розвитку українського суспільства. В енциклопедії для фахівців соціальної сфери поняття «батьківство» визначається як соціально-психологічний феномен, як сукупність знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства. Українські науковці (Т. Веретенко, І. Зверева, Н. Шевченко) під поняттям «усвідомлене батьківство» розуміють особливу форму батьківства, яка ґрунтується на відповідальному ставленні батьків чи

осіб, які їх замінюють, до створення умов для повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей. Визначення даних понять дозволило розкрити суть «*усвідомленого батьківства*», яке ми тлумачимо як злагоджену взаємодію батьків задля створення належних умов для розвитку, виховання та навчання особистості дитини, що проявляється у наявності необхідних педагогічних знань та освіченості, щирих почуттів, перш за все любові, а також умінь та навичок догляду і піклування про дитину. Ці умови сприятимуть не лише повноцінному особистісному розвитку дитини, а й успішній її соціалізації, а також ефективній інтеграції у соціум.

Окрім того, нами запропоновано авторське визначення поняття «*усвідомлене ставлення до батьківства*» – це внутрішня позиція особистості, її емоційно-ціннісне ставлення до феномена батьківства та його ефективної реалізації з метою створення належних умов для гармонійного розвитку особистості дитини.

Зміст основного поняття дозволив розкрити основні *структурні компоненти* батьківства як інтегрального утворення: 1) сімейні цінності – переконання подружжя у пріоритетності тих чи інших поглядів, форм поведінки стосовно народження та шляхів виховання дитини у родині; 2) батьківські установки та очікування – це погляд подружжя на власні ролі батька та матері, а також прагнення щодо визнання оточенням їхньої рольової позиції; 3) батьківське ставлення проявляється у способах підтримки контакту з дитиною, в регулюванні емоційної дистанції та дистанції спілкування між батьками та дитиною, типами контролю; 4) батьківські почуття – це своєрідний емоційний прояв батьківського ставлення до дитини. Найважливішим з почуттів є любов батьків до дитини, яка передбачає турботу та піклування, підтримку психологічного благополуччя малюка; 5) батьківська позиція – спрямованість взаємодії з дитиною на основі усвідомлюваної чи неусвідомлюваної оцінки дитини, яка проявляється в певних способах впливу та особливостях спілкування з нею; 6) батьківська відповідальність – спрямованість поведінки батьків на

забезпечення благополуччя дитини і зведення до мінімуму небезпечних впливів на неї. Проявляється у двох аспектах – відповідальність перед соціумом за виховання дитини та відповідальність перед власною совістю; 7) стиль сімейного виховання визначається своєрідним поєднанням усіх структурних компонентів (авторитетний, авторитарний, ліберальний, індіферентний) (за Р. Овчаровою).

Виокремлено два різновиди стратегій реалізації батьківства: а) сприйняття батьківської ролі як тимчасового чи постійного обмеження для самореалізації, особливо це стосується жінок, які вимушені поєднувати виконання професійних, подружніх, батьківських та господарських обов'язків; б) сприйняття батьківської ролі як появу нових можливостей для самореалізації, власного розвитку та розвитку сім'ї.

На основі аналізу поглядів науковців щодо феномена батьківства (І. Бех, О. Безпалько, Г. Лактіонова, Р. Овчарова, А. Співаковська та інші) нами визначені *основні якості*, якими мають володіти батьки для успішного виховання дитини: позитивне ставлення до себе як до батька/матері; безкорислива, безумовна любов до дитини; прояв турботи та піклування про дитину, задоволення її найважливіших потреб; прагнення до встановлення емоційного контакту з малюком; постійне пізнання та вивчення особистості дитини; єдність та узгодженість поглядів батьків щодо обов'язків по відношенню до дитини та реалізації виховного впливу; прийняття відповідальності за благополуччя дитини та здійснений виховний вплив на неї; гнучкість поведінки у взаєностосунках як з дитиною, так і з чоловіком/дружиною; прагнення визнавати дитину повноцінною особистістю, будувати взаєностосунки на суб'єкт-суб'єктному рівні; оптимальний рівень психолого-педагогічної культури батьків, прагнення до морального вдосконалення та духовного зросту.

Під поняттям «*материнство*» розуміють функцію жіночого організму, призначення народжувати дітей, забезпечувати їх турботою та ефективно здійснювати виховний вплив з метою повноцінного розвитку особистості.

Визначено, що феномен материнства поєднує у собі *два аспекти*: 1) біологічний (відображає роль жінки щодо продовження людського роду, збереження нащадків і реалізується він шляхом виношування дитини під час вагітності, пологам, годуванням малюка материнським молоком); 2) соціальний (проявляється у ставленні жінки до материнства, сформованому наявною системою поглядів на цей феномен у конкретному соціокультурному середовищі, її прагненні опанувати роль матері, здійснювати виховання нащадка, забезпечити всі необхідні умови для успішного розвитку та соціалізації дитини, проявляти щирі почуття до новонародженого малюка).

Обґрунтовано два основні підходи щодо тлумачення сутності материнства. Перший з них абсолютизує інстинктивну природу материнства. Народження дитини сприяє активізації у жінки материнської інтуїції, інтуїтивних знань, які забезпечують ефективну реалізацію піклування про дитину. У цьому випадку мати не потребує настанов та вказівок від лікарів та інших «помічників» щодо реалізації закладеного природою материнського потенціалу (Д. Віннікотт). Другий підхід визначає вплив культури, рівень розвитку суспільства на особливості реалізації материнства. Цінність материнства або ж його знецінення у конкретному соціокультурному середовищі формує відповідне ставлення жінки до цього феномена та особливостей реалізації себе у ролі матері (Л. Шнейдер).

Ми схилиємося до думки зарубіжного науковця Ф. Хорвата, що усвідомлене та відповідальне ставлення до материнства пов'язане з осмисленням його суспільного та особистісного сенсу, позитивним ставленням до нових обов'язків, нової ролі, розумінням реальних проблем, пов'язаних з материнством, прагненням їх вирішувати, побудовою стратегії реалізації нової діяльності.

Оскільки у сучасному світі материнство перебуває під потужним впливом різноманітних соціокультурних стереотипів, це призводить до його знецінення та переживання кризи. Нами визначені основні *прояви кризи*

материнства – рання вагітність та материнство серед неповнолітніх, добровільна відмова від дітей, явище девіантного материнства, одиноке материнство, а також добровільна відмова від народження дітей («Child-free»).

З метою визначення сучасного рівня усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів освіти було проведено пілотне дослідження з використанням авторської анкети «Ставлення учнівської молоді до батьківства». Отримані результати засвідчили необхідність ґрунтовної діагностики, а також розробки моделі формування усвідомленого ставлення до батьківства для здобувачів професійно-технічної освіти.

У *другому розділі* окреслено основні методики діагностування сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. У відповідності до цієї мети нами був обраний комплекс психолого-педагогічних методик – «Колірний тест ставлень» (О. Еткінд), проєктивний малюнковий тест «Я і моя дитина» (Г. Філіппова), методика «Особистісна готовність до змін» («Personal change readiness survey», Ролнік, Хезер, Голд, Хал; адаптація Н. Бажанової, Г. Бардієр), «Дерево усвідомленого батьківства» (І. Братусь, Т. Веретенко, Г. Лактіонова, В. Молочний).

Визначено та охарактеризовано *критерії (гносеологічний, діяльнісний, аксіологічний, особистісний), відповідні показники, рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти (високий, базовий, середній, низький)*. Це дозволило нам розподілити учасників за визначеними рівнями. З метою реалізації експерименту визначено дві групи здобувачок професійно-технічної освіти: експериментальну та контрольну (відповідно 182 та 196 осіб).

Теоретично обґрунтовано необхідність моделювання процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. Розроблена нами структурно-функціональна модель відображає наступні складові.

1. Смысловий компонент.

Мета реалізації структурно-функціональної моделі – формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Мета реалізації даної моделі конкретизується у наступних *завданнях*:

- 1) створити належні умови для формування у здобувачок професійно-технічної освіти системи теоретичних знань, практичних умінь та навичок, необхідних для ефективної реалізації батьківської ролі у майбутньому;
- 2) забезпечити розвиток та формування особистісних якостей, які сприятимуть успішному вихованню дитини у майбутньому;
- 3) створити оптимальні умови для формування позитивної мотивації здобувачок професійно-технічної освіти, яка ґрунтується на усвідомленні місця батьківства у ієрархії цінностей особистості.

Методологічним підґрунтям реалізації структурно-функціональної моделі виступають чотири підходи: особистісно орієнтований, діяльнісний, аксіологічний та системний.

Принципи реалізації структурно-функціональної моделі включають: принцип гуманізму, принцип клієнтоцентризму, принцип опори на потенційні можливості, принцип конфіденційності, принцип толерантності, принцип незалежності.

2. Змістовний компонент.

Програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді». Програма включає вступний блок; теоретичний блок, результатом реалізації якого є оволодіння здобувачами освіти відомостями з педагогіки, вікової психології, психології спілкування, психології сім'ї, фізіології, знань щодо особливостей догляду за дитиною з народження, умов гармонійного її розвитку, побудови ефективного спілкування тощо; практичний блок, мета якого у формуванні позитивного ставлення до себе як до батька/матері,

формування відповідальності за благополуччя дитини, єдності поглядів батьків щодо виховання дитини, а також оволодінні та закріпленні практичних умінь та навичок щодо процесу розвитку та виховання дитини, її соціалізації та інтеграції в соціум; блок рефлексії, спрямований на вираження думок та вражень щодо отриманої інформації; заключний блок.

Функції структурно-функціональної моделі наступні: мотиваційна, інформаційна, комунікативна, виховна, розвивальна, соціалізуюча.

3. Операційний компонент.

Методами роботи в рамках даної моделі виступають міні-лекції, інформаційні повідомлення, тематичні зустрічі, рольові ігри, інтерактивні ігри, групові дискусії, мозковий штурм, творчі та практичні вправи. Окрім того, програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти передбачає використання елементів арт-терапії, елементів казкотерапії, елементів ігротерапії тощо.

Форми роботи. Структурно-функціональна модель формування усвідомленого ставлення до батьківства передбачає реалізацію розважально-пізнавальних форм роботи, студентських клубів, школи щасливого батьківства, клубу особистісного розвитку, батьківських вікторин, сімейних вечорів, конкурсів тощо.

Засоби роботи – це використання візуальних (мультимедіа-проектор) та друкованих (картки для складання таблиць, роздатковий матеріал) засоби.

4. Результативний компонент.

Нами було виокремлено наступні *критерії* сформованості усвідомленого ставлення до батьківства: гносеологічний (система теоретичних знань), діяльнісний (сформовані уміння і навички, необхідні для ефективного реалізації батьківської ролі), аксіологічний (ціннісне ставлення до батьківства, його місце у ієрархії цінностей особистості); особистісний (сформовані особистісні якості здобувача освіти, якими мають володіти батьки для успішного виховання дитини).

Програма усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти

«Світ батьківства: у гармонії та злагоді» була реалізована в умовах закладів професійно-технічної освіти.

Практична реалізація даної програми серед дівчат, здобувачок професійно-технічної освіти, сприяла усвідомленню ними сутності батьківства та материнства, ролі батьків у повноцінному вихованні особистості дитини, а також формуванню позитивної мотивації до реалізації ролі матері у майбутньому. У процесі роботи важливим постало формування у здобувачок освіти особистісних якостей, які становлять підґрунтя батьківської зрілості. Окрім того, розглядалися й питання вагітності як важливого етапу розвитку майбутнього малюка, були запропоновані вправи задля формування умінь гармонійної взаємодії з дитиною на цьому етапі. Беззаперечно цінність мала і зустріч з педіатром, який ознайомив дівчат із психологією новонароджених та особливостями догляду за ними. Окрема тема була присвячена особливостям віку дитини, метою якої було сприяння формуванню в учасників системи знань щодо психологічних особливостей дітей на різних вікових етапах, а також умінь щодо ефективної взаємодії з ними. Були розглянуті питання виховання дитини та особливості спілкування з нею, створювалися умови задля формування та засвоєння ефективних шляхів взаємодії з дитиною у майбутньому. Проведення заходів з теми «Емоційний світ дитини» сприяло усвідомленню учасниками цінності емоційного світу дитини, формуванню умінь розпізнавати та адекватно реагувати на дитячі емоції. А проведення завершальних заходів дозволило усвідомити дівчатам власний життєвий шлях та місце материнства у ньому.

Аналіз узагальнених даних результатів, отриманих після формувального експерименту, засвідчив помітну динаміку зростання показників рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства в експериментальній групі. Так, виявлено, що в експериментальній групі кількість респондентів з високим рівнем зросла з 8,25% (15 осіб) до 19,78% (36 осіб), а з базовим – з 12,64% (23 особи) до 23,08% (42 особи). У свою

чергу, кількість респондентів із середнім рівнем знизилась з 42,31% (77 осіб) до 29,12% (53 особи), а з низьким – з 36,81% (67 осіб) до 28,02% (51 особа).

Результати формувального експерименту дозволяють констатувати ефективність розробленої та впровадженої структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Перевірка статистичної значущості отриманих результатів здійснювалась за допомогою середнього показника (C_p), який відображає кількісну оцінку підвищення рівня усвідомленого ставлення до батьківства, який вираховується за формулою:

$$C_p = (1a+2b+3c+4d)/100,$$

де a , b , c , d – кількість респондентів (у відсотках), які знаходяться на високому, базовому, середньому і низькому рівнях, цифри «1», «2», «3», «4» – значущі коефіцієнти рівня: показник абсолютного приросту (G), що відображає різницю вихідного і кінцевого рівня (чи окремого критерію) конкретної характеристики і вираховується за формулою:

$$G = P_{\text{кін.}} - P_{\text{поч.}},$$

де $P_{\text{поч.}}$ – вихідне значення показника, $P_{\text{кін.}}$ – кінцеве значення показників.

Коефіцієнт ефективності експериментальної методики вираховується за формулою: $К_{\text{еф.}} = C_p(\text{поч.})/C_p(\text{кін.})$, де $C_p(\text{кін.})$ – значення середнього показника експериментальної групи респондентів на констатувальному етапі, $C_p(\text{кін.})$ – значення середнього показника після формувального етапу проведення дослідження.

В нашому педагогічному дослідженні ми використовуємо рівень значущості – $P \leq 0,05$ або $P \leq 0,01$. Це значить, що прийнята гіпотеза H_1 відображає не менше 95% і 99% відповідно.

Отже, зміни у рівнях усвідомленого ставлення до батьківства не є результатом випадковості, а є наслідком реалізації структурно-функціональної моделі формування усвідомленого ставлення до батьківства та змісту, методів і форм її реалізації.

Впроваджена структурно-функціональна модель сприяла формуванню усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти та дозволила реалізувати програму «Світ батьківства: у гармонії та злагоді» у соціально-педагогічний процес професійно-технічного закладу освіти.

Результати наукового дослідження дозволили підтвердити ефективність запропонованого алгоритму соціально-педагогічної роботи, спрямованої на формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. На основі результатів педагогічного експерименту розроблено методичні рекомендації для фахівців соціально-психологічної служби професійно-технічного закладу освіти та інших навчальних закладів з метою поліпшення соціально-педагогічної роботи зі здобувачами освіти.

Вивчення означеної проблеми у реаліях сьогодення свідчить про необхідність розгортання подальших *перспективних напрямів дослідження*: удосконалення технологій соціально-педагогічної роботи зі здобувачами освіти щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства; розробка теоретично обґрунтованої програми формування усвідомленого ставлення до батьківства у хлопців, здобувачів освіти; теоретичне дослідження прийомів та засобів формування усвідомленого ставлення до батьківства у студентської молоді; розробка моделі ґрунтовної підготовки фахівців соціально-психологічних служб щодо соціально-педагогічної роботи зі здобувачами освіти у цьому напрямку; розробка механізму взаємодії закладів професійно-технічної освіти з іншими організаціями, установами у процесі формування усвідомленого ставлення до батьківства у молоді.

Ключові слова: батьківство, усвідомлене батьківство, усвідомлене ставлення до батьківства, материнство, формування усвідомленого ставлення до батьківства, здобувачі професійно-технічної освіти.

Fedyushkina Kateryna Andriyivna. Formation of a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational schools. – Qualification scientific work, manuscript copyright.

Thesis for a candidate of pedagogical sciences degree with major in 13.00.05 – social pedagogy. – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov of the MES of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis is devoted to the problem of the formation of a conscious attitude towards parenthood under the conditions of vocational educational institutions.

The purpose of the study was to provide a theoretical substantiation and experimental verification of the efficiency of content and methodological support of forming a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational schools.

The scientific novelty of the research consists in the following:

– *for the first time*, a structural and functional model of the process of forming a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational school *has been theoretically developed*, its components and content *have been described*; the criteria (epistemological, activity-related, axiological, personality-related ones), the relevant indicators, the levels of formation of the conscious attitude towards parenthood (high, basic, medium, low ones) *have been identified*; the definitions for the concepts of the «conscious parenthood», «conscious attitude towards parenthood» and «formation of the conscious attitude towards parenthood» *have been proposed*;

– the essence of the concepts: "fatherhood", "motherhood" has been *clarified*; the fundamental components of parental maturity, including maternal one, have been determined on the basis of the analysis of the views of scientists regarding the phenomenon of parenthood; the forms and the methods of shaping a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational schools have been specified;

– the issues of the role and the place of forming a conscious attitude towards

parenthood by the students of vocational schools in the educational process of vocational training institutions have been *further developed*.

The practical significance of the research results indicates the real value of the program of social and pedagogical support named «The World of Parenthood: in Harmony and Accord» for the development of a conscious parental attitude by the students of vocational schools, developed and implemented in the socio-pedagogical process of vocational educational institutions. In addition, the implementation of the program ensures the creation of conditions for enhancing the potential resources of the individuals, contributing to the productive self-realization of the student's personality in various spheres of life, including in the field of parenthood. A structural-functional model of the formation of a conscious attitude towards parenthood is proposed, which affects the formation of the inner position of personality by the students of vocational schools in mastering the parental role, attitude to the unborn child, as well as the value attitude to parenthood in general. The guidelines for «Forming a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational schools» for the specialists of the socio-psychological service (social pedagogues, practical psychologists) are developed and tested.

The *first chapter* of the thesis presents scientific approaches regarding the interpretation of the concepts of «parenthood», «conscious parenthood», its social and pedagogical nature and main components, theoretical foundations of motherhood, manifestations of the crisis of paternity and motherhood at the present stage of Ukrainian society development. In the encyclopaedia for social professionals, the concept of parenthood is defined as a socio-psychological phenomenon; this is a set of knowledge, views and beliefs about themselves in the parental role, which are realized in all manifestations of the behavioural component of parenthood. Ukrainian scientists (T. Veretenko, I. Zvereva, N. Shevchenko) understand the concept of «conscious parenthood» as a special form of parenthood, which is based on the responsible attitude of parents or persons replacing them to the creation of conditions for the sound development of the

child, taking into account his individual characteristics. The definition of these concepts allowed us to reveal the essence of «*conscious parenthood*», which we interpret as harmonious interaction of parents to create appropriate conditions for the development, upbringing and education of the child's personality, manifested in the presence of the necessary pedagogical knowledge and education, sincere feelings, first of all love, as well as the skills of child care. These conditions will contribute not only to the sound personal development of the child, but also to his successful socialization, as well as effective integration into society.

In addition, we proposed the author's definition of the concept of «*conscious attitude toward parenthood*» – the inner position of an individual, his/her emotional and axiological attitude to the phenomenon of parenthood and its effective implementation in order to create the proper conditions for the harmonious development of the child's personality.

The essence of the basic concept allowed to reveal the main *structural components* of parenthood as an integral education: 1) family values are the beliefs of spouses in the priority of certain attitudes, behaviours, orientation regarding birth and ways of raising a child in the family; 2) parental attitudes and expectations – this is the view of the spouses on their own roles as father and mother, as well as the desire of recognition of their role positions by the environment; 3) parental relationship is manifested in the ways of maintaining contact with the child, in the regulation of emotional distance, and distance of communication between parents and child, types of control; 4) parental feelings are a kind of emotional manifestation of the parental attitude towards the child. The most important of feelings is the love of parents for the child, which involves the care and custody, support for the psychological well-being of the child; 5) parental position is orientation of interaction with the child based on the child's conscious or unconscious assessment, which is manifested in certain modes of exposure and features of communication with him; 6) parental responsibility – the focus of parents' behaviour on ensuring the child well-being and minimizing the dangerous effects. It is manifested in two aspects – the responsibility to society for raising a

child and the responsibility to their own conscience; 7) the style of family education is determined by a peculiar combination of all structural components (authoritative, authoritarian, liberal, indifferent) (R. Ovcharova).

Two types of strategies for implementing parenthood are identified: a) the perception of the parental role as a temporary or permanent constraint for self-realization. This is especially true for women who are forced to combine the fulfilment of professional, marital, parental and housekeeping responsibilities; b) perception of the parental role as emergence of new opportunities for self-realization, personal development and family development.

Based on the analysis of the views of scientists regarding the phenomenon of paternity (I. Bekh, O. Bepalko, G. Laktionova, R. Ovcharova, A. Spivakovskiy and others) we have identified the *essential qualities* that parents need to possess to be able to successfully bring up a child: a positive attitude towards oneself as a father / mother; unselfish, unconditional love for the child; taking care of a child, meeting its most important needs; the desire to establish emotional contact with the baby; constant knowledge and study of the child's personality; the unity and consistency of the views of the parents regarding the responsibilities towards the child and the implementation of the educational impact; taking responsibility for the well-being of the child and educational impact on him; flexibility of behaviour in relationships with both the child and the spouse; the desire to recognize the child as a full-fledged person, to build relationships at the subject-subject level; the optimal level of psychological and pedagogical culture of parents, the desire for moral improvement and spiritual growth.

The term «*motherhood*» is understood as the function of the female body, the function of having children, providing them with care and effectively carrying out educational influence with the purpose of full development of the personality.

It is determined that the phenomenon of motherhood combines *two aspects*: 1) biological (reflects the role of a woman about the continuation of the human race, the preservation of offsprings, and it is implemented by carrying a child during pregnancy, childbirth, feeding the baby with mother's milk) 2) social

(occurs as a woman attitude to motherhood, formed by the existing system of views on this phenomenon in a particular socio-cultural environment, its desire to master the mother role, to bring up the offsprings, to provide all the necessary conditions for rapid development and socialization of children, to show sincere feelings for the newborn baby).

Two main approaches are justified regarding the interpretation of the essence of motherhood. The first of these absolutizes the instinctive nature of motherhood. The birth of a child contributes to the activation of a woman's maternal intuition, intuitive knowledge, which ensures the effective implementation of child care. In this case, the mother does not require installations and instructions from doctors and other «helpers» to realize the maternal potential established by nature (according to D. Winnicott). The second approach determines the influence of culture, the level of development of society on the features of motherhood implementation. The value of motherhood or its depreciation in a particular socio-cultural environment forms the corresponding attitude of a woman to this phenomenon and the peculiarities of self-realization as a mother.

We are inclined to F. Horvat's opinion that a conscious and responsible attitude towards motherhood is connected with the comprehension of its social and personal meaning, a positive attitude towards new responsibilities, a new role, an understanding of real problems related to motherhood, a desire to solve them, and a strategy for implementing new activities .

Since in the modern world, motherhood is under the powerful influence of various socio-cultural stereotypes, this leads to its devaluation and the experience of the crisis. We have identified the main *manifestations of the maternity crisis* – early pregnancy and maternity among minors, voluntary abandonment of children, the phenomenon of deviant maternity, single motherhood, as well as voluntary renunciation of children birth («Child-free»).

In order to determine the current level of conscious parental attitudes by students, a pilot study was conducted using the author's «Young Students' Attitude towards Parenthood» questionnaire. The results obtained confirmed the need for a

thorough diagnosis, as well as the development of a model for the formation of a conscious attitude towards parenthood for the students of vocational schools.

The *second chapter* identifies the main methods of diagnosing the formation of a conscious attitude towards parenthood by students. In accordance with this goal, we chose a set of diagnostic methods – «Colour test of relationships» (O. Etkind), projective drawing test «Me and my child» (G. Filippova), «Personal change readiness survey» by Rolnik, Heather, Gold, Khal; adaptation by N. Bazhanov, G. Bardier, «The Tree of Conscious Parenthood» (I. Bratus, T. Veretenko, G. Laktionova, V. Molochnyi).

The criteria (epistemological, activity-related, axiological, personality-related ones) and the relevant indicators, the levels of formation of the conscious attitude to the parenthood by the students of vocational schools have also been identified and characterized (*high, basic, medium and low*). This allowed us to distribute participants to certain levels. In order to implement the experiment, two groups of the students of vocational schools were identified: experimental one and control one (182 and 196 persons respectively).

The need for modelling the process of forming a conscious attitude to parenthood by the students of vocational schools was theoretically justified. The structural-functional model developed by us reflects the following components.

1. The sense component.

The *purpose* of implementation of the structural-functional model is the formation of a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational schools.

The purpose of implementation of this model is specified in the following *tasks*:

- 1) to create appropriate conditions for the formation by the students of vocational schools of the system of theoretical knowledge and practical skills necessary for the effective realization of the parental role in future students
- 2) to ensure the development and formation of personal qualities that

contribute to the development of the parental maturity of the students of vocational schools; to ensure the development and formation of personal qualities conducive to the development of parental maturity of by the students of vocational schools;

- 3) to create optimal conditions for the formation of positive motivation of the students of vocational schools, based on the awareness of fatherhood place in the hierarchy of values.

Four approaches: personally oriented, effectual, axiological and systematic are a *methodological ground* for implementation of the structural-functional model.

The *principles* for implementing the structural-functional model include: the principle of humanism, the principle of client-centrism, the principle of reliance on potential opportunities, the principle of confidentiality, the principle of tolerance and the principle of independence.

2. The content component.

The program named «The World of Parenthood: in Harmony and Accord» of the process of forming a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational schools. The program includes an introductory block; theoretical unit, the implementation of which is learning by students of information on pedagogy, age psychology, psychology of communication, family psychology, physiology, knowledge about the features of child care from birth, the conditions of its harmonious development, building effective communication and the like; practical block, the purpose of which is to form a positive attitude towards oneself as a father / mother, taking responsibility for the well-being of the child, unity of the views of parents on raising a child, as well as mastering and consolidating practical skills of the process of developing and educating a child; block of reflection, aimed at the expression of thoughts and impressions on the information received; final block

The *functions* of the structural-functional model are as follows: educational, developmental, socializing, motivational, informational, communicative.

3. The operational component.

The *methods of work* in this model are mini-lectures, briefings, thematic meetings, role-playing games, interactive games, group discussions, brainstorming, creative and hands-on exercises. In addition, the program of forming a conscious attitude to parenthood by the students of vocational schools involves the use of elements of art therapy, elements of fairy-tale therapy, elements of play therapy and the like.

Forms of work. A structural and functional model of the process of forming a conscious attitude towards parenthood involves the implementation of entertainment and cognizance work forms such as student clubs, happy parenthood schools, personality development clubs, parents' quizzes, family soirées, competitions, etc.

Means of work is the use of visual (multimedia projector) and printed (card for tabulation, handout) tools.

4. The resultative component.

We identified the following criteria for the formation of a conscious attitude towards parenthood: epistemological (system of theoretical knowledge), activity (formed skills and abilities necessary for the effective realization of the parental role), axiological (value relation to fatherhood, its hierarchy of personal values); personality-related (formed personal qualities of the student, which make the basis of parental maturity).

The program named «The World of Parenthood: in Harmony and Accord» of forming a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational schools was implemented under the conditions of vocational educational institutions.

The practical implementation of this program among girls, students of vocational schools, contributed to their awareness of the essence of fatherhood and motherhood, the role of parents in the sound development of the child's personality, as well as the formation of positive motivation to realize the role of mother in the future. In the process of work, the question arose of the formation of

students' personal qualities, which form the basis of parental maturity. In addition, the issues of pregnancy were considered as an important stage in the development of the future baby, exercises were proposed to form the skills of harmonious interaction with the child at this stage. The meeting with the paediatrician, who acquainted the girls with the psychology of newborns and the features of caring for them, was also of tremendous value. A separate session was devoted to the peculiarities of the child's age, the purpose of which was to help the participants in forming a system of knowledge about the psychological characteristics of children at different age stages, as well as skills for effective interaction with them. The issues of raising children and the peculiarities of communication with them were considered, conditions were created for the formation and assimilation of effective ways to interact with the child in the future. The holding of the «Emotional World of a Child» session contributed to the participants' awareness of the value of the child's emotional world, formation of skills to recognize and adequately respond to children's emotions. And the final session helped the girls to realize their own life path and the place of motherhood in it.

The analysis of the generalized data obtained during the educational experiment showed a noticeable dynamics of growth of indicators for the levels of formation of a conscious attitude towards parenthood in the experimental group. Thus, it was found that in the experimental group the number of high-level respondents had increased from 8,25% (15 persons) to 19,78% (36 persons) while the number of the basic-level respondents had increased from 12,64% (23 persons) to 23,08 % (42 persons). The number of the medium-level respondents had in turn fallen from 42,31% (77 persons) to 29,12% (53 persons) while the number of the low-level respondents had fallen from 36,81% (67 persons) to 28,02% (51 persons).

The results of the educational experiment make it possible to state the efficiency of the developed and implemented structural and functional model of the process of forming a conscious attitude towards parenthood by the students of vocational schools.

The check-up of statistical significance of the results obtained was made by means of an average value (AV), which reflects the quantitative assessment of the increase in the level of conscious attitude towards paternity, which is calculated by the formula:

$$\text{Average} = (1a+2b+3c+4d)/100,$$

where a, b, c, d are the number of students (in percent) who are at high basic, middle and low levels, the numbers «1», «2», «3», «4» are significant level coefficients: absolute index increment (G), which reflects the difference between the output and the final level (or a separate criterion) of a specific characteristic and is calculated by the formula:

$$G = I_{\text{fin.}} - I_{\text{in.}},$$

where $I_{\text{in.}}$ is the initial value of the indicator, $I_{\text{fin.}}$ is the final value of the indicators.

The efficiency coefficient of the experimental method is calculated by the formula: $K_{\text{ef.}} = \text{Average (initial)} / \text{Average (final)}$, where Average (final) is the average value of the experimental group of students at the final stage, Average (final) is the average value after the formative stage of the research.

In our pedagogical research we use the significance level – $P \leq 0,05$ or $P \leq 0,01$. This means that the accepted hypothesis H reflects at least 95% and 99%, respectively.

Thus, changes in the levels of conscious attitude towards parenthood are not the result of chance, but are a consequence of the implementation of the structural-functional model of the formation of a conscious attitude toward parenthood and the complex pedagogical conditions, methods and forms of its realization.

The implemented structural-functional model contributed to the formation of a conscious attitude towards parenthood by female students of vocational schools and made it possible to involve the program «The World of Parenthood: in Harmony and Accord» in the social and pedagogical process of a vocational educational institution.

The results of scientific research allowed to confirm the effectiveness of the

proposed algorithm of social and pedagogical support, aimed at the formation of a conscious attitude towards parenthood by female students of vocational schools. Based on the results of the pedagogical experiment, methodical recommendations have been developed for the specialists of the social-psychological service of vocational schools and other educational institutions with the aim of improving the social-pedagogical work with students.

The study of this problem in realities demonstrates the need to develop *further promising areas of research*, in particular: the improvement of social and pedagogical work with students on formation of a conscious attitude to parenthood; development of a model of thorough training of specialists in social and psychological services for social work with students in this field; development of the mechanism of interaction of vocational educational institutions with other organizations, institutions, educational institutions in the process of forming a conscious attitude to parenthood by young people.

Keywords: parenthood, conscious parenthood, conscious attitude to parenthood, motherhood, formation of a conscious attitude to parenthood, students of vocational schools.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Федюшкіна К.А. Формування усвідомленого ставлення до батьківства у студентів професійно-технічних навчальних закладів / [За заг. ред. О.Г. Карпенко]. Київ : 2019. 109 с.

2. Лук'янова К.А. Стратегії реалізації батьківства сучасної молоді. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки.* Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. Вип. 31. С. 199-206.

3. Лук'янова К.А. Феномен батьківства у сучасному вимірі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка:* зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. Випуск 22. С. 71-77.

4. Лук'янова К.А. Усвідомлене ставлення до батьківства студентів професійно-технічних закладів освіти як складова особистісного самовизначення. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки.* 2016. № 12. С. 87-92.

5. Fediushkina K. Practical aspects of the process of formation of a conscious attitude to fatherhood in conditions of a vocational educational institution [Практичні аспекти процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства в умовах професійно-технічних навчальних закладах]. *Intellectual Archive.* Toronto: Shiny Word.Corp. (Canada), 2019. (April-June). Vol. 8. No. 2. Pp. 220-227.

6. Fediushkina K.A. Diagnostics of a current level of students' conscious attitude to parenthood in the conditions of professional-technical educational institutions [Діагностика сучасного рівня усвідомленого ставлення до батьківства в умовах професійно-технічних навчальних закладів]. *Science and society: Collection of scientific articles.* Fadette editions, Namur, Belgium, 2019. Pp.130-137.

7. Luk'yanova K.A. Acknowledged attitude for fatherhood: modern tendencies [Усвідомлене ставлення до батьківства : сучасні тенденції]. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. Pp. 274-277.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Федюшкіна К.А. Соціально-педагогічна підтримка формування усвідомленого ставлення до батьківства в умовах професійно-технічних навчальних закладів. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : матеріали міжнар. науково-практ. конф., (5-6 квітня 2019 р., Київ). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. С. 83-85.

9. Федюшкіна К.А. Особливості формування усвідомленого ставлення до батьківства у студентів професійно-технічних навчальних закладів. *Сучасні інновації у сфері педагогіки та психології* : матеріали міжнар. науково-практ. конф. (30 листопада-1 грудня 2018 р., Київ). Київ : Таврійський нац. ун-т імені В.І. Вернадського, 2018. С. 130-132.

10. Лук'янова К.А. Усвідомлене ставлення до батьківства молоді як результат партнерської взаємодії сім'ї та закладів освіти. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери* : зб. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф. (5-6 травня 2016 р., м. Ніжин). 2016. С. 107-109.

11. Лук'янова К.А. Стратегії реалізації батьківства сучасної молоді. *Соціальні проблеми сучасної молоді: український та світовий досвід вирішення*: Матеріали Міжнар. науково-практ. інтернет- конф (12-13 травня 2016 р., м. Глухів). Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2016. С. 99-103.

12. Лук'янова К.А. Усвідомлене ставлення до материнства як запорука ефективної реалізації батьківства. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали восьмої міжнар. науково-практ. конф. (17 листопада 2016 р., м. Одеса). Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2016. С. 152-155.

13. Лук'янова К.А. Усвідомлене ставлення до батьківства як умова повноцінного становлення особистості дитини. *Соціально-професійна мобільність в умовах сучасної освіти: матеріали міжнар. конф. (5 грудня 2016 р., м. Київ)*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. С. 34-37.

14. Лук'янова К.А. Материнство як соціально-педагогічна складова усвідомленого ставлення до батьківства. *International Scientific-Practical Conference «Actual questions and problems of development of social sciences»: Conference Proceedings, June 28-30, 2016*. Kielce: Holy Cross University. Pp. 116-119.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	28
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УСВІДОМЛЕННОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ.....	38
1.1. Соціально-педагогічне підґрунтя феномена батьківства.....	38
1.2. Материнство як складова усвідомленого ставлення до батьківства.....	66
1.3. Сучасний рівень усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти.....	92
Висновки до першого розділу.....	109
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕННОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ.....	113
2.1. Діагностика сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти.....	113
2.2. Впровадження структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства в закладах професійно-технічної освіти	134
2.3. Оцінка ефективності впровадження структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства в зкладах професійно-технічної освіти	163
Висновки до другого розділу.....	178
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ.....	212

ВСТУП

Актуальність дослідження. Ситуація сьогодення характеризується динамічними змінами в усіх сферах суспільного життя, що, безперечно, супроводжується трансформацією суспільної свідомості людей та перебудовою ієрархії ідей та поглядів, характерних для них. Людська спільнота перебуває у стані спортивного азарту у боротьбі за накопиченням матеріальних благ, влади, авторитету, визнання, у прагнення подолати дистанцію та досягти фінішу з мінімальними втратами та якнайбільшим фінансовим капіталом, здобуття престижу та забезпечення максимального комфорту.

Різка зміна пріоритетів, поява нових цінностей та переорієнтація поглядів щодо значущості тих чи інших моральних якостей часто призводять до занепаду духовної сфери життєдіяльності як суспільства в цілому, так і окремої особистості. Падіння моральних орієнтирів, знецінення позитивних відносин між людьми сприяє появі широкого спектру соціальних проблем, які стосуються молодого покоління і, на жаль, дестабілізують його становище у реаліях сучасного світу.

Зазвичай здобувачами професійно-технічної освіти є випускники 9-х класів. Цей віковий етап розвитку особистості охоплює період ранньої юності (з 14-15 до 18 років). Характерною особливістю даного вікового періоду є формування життєвих планів, вибір пріоритетів та цінностей у власному житті. Це стосується як і майбутньої професійної діяльності, так і особистісного становлення, реалізації себе у різних сферах життєдіяльності. На етапі навчання для здобувачів професійно-технічної освіти актуальною є не лише їх професійна підготовка, а й особистісне самовизначення, узгодження всіх прагнень з важливими життєвими пріоритетами (кар'єрними, сімейними, соціальними). А оскільки підготовка до шлюбу та сімейного життя посідає особливе місце у даний віковий період молоді, то й

формування усвідомленого ставлення до батьківства, як складової особистісного самовизначення, має надзвичайно цінне значення.

Серед актуальних проблем соціального виховання здобувачів професійно-технічної освіти особливе місце посідає питання узгодження ресурсів та зусиль усіх соціально-педагогічних інституцій, що дозволяє здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив на учнівську молодь. Спираючись на низку державних документів, серед яких Закон України «Про освіту» (2017 рік), Закон України «Про професійно-технічну освіту» (2019 рік), Концепція реформування професійної (професійно-технічної) освіти на період до 2027 року (2019 рік), Національна доктрина розвитку освіти (2002 рік) тощо, стратегічним завданням освіти визначено всебічний та гармонійний розвиток особистості, її інтелектуальних можливостей, самореалізації в усіх сферах життєдіяльності.

Зосередженість діяльності закладів професійно-технічної освіти лише на необхідності забезпечення здобувачів освіти професійними знаннями й уміннями призводить до нехтування педагогами проблемою становлення повноцінної особистості, зокрема, яка проявляє адекватну позицію до майбутнього батьківства. Враховуючи той факт, що саме сім'я дитини, її батьки виступають первинними агентами соціалізації особистості, джерелом розширення її соціального досвіду, забезпечують формування фізичних якостей та духовно-моральних цінностей, то надзвичайно важливим завданням педагогів закладів професійно-технічної освіти стає підготовка молоді до реалізації батьківства і водночас формування усвідомленого ставлення до нього.

Слід зазначити, що у сучасному світі батьківство, зокрема й материнство, перебуває під потужним впливом різноманітних соціокультурних стереотипів, це призводить до його знецінення та переживання кризи. До основних проявів кризи материнства належать рання вагітність та материнство серед неповнолітніх, добровільна відмова від дітей, явище девіантного материнства, самотнє материнство, а також добровільна

відмова від народження дітей («Child-free»). Тож постає необхідність та загострення уваги до відновлення у сучасних реаліях погляду молоді на батьківство та формування у неї прагнення усвідомленого виконання батьківських ролей.

Оскільки уже з періоду зачаття на жінку покладається надзвичайна відповідальність за життя та здоров'я дитини, у період вагітності вона перебуває у найтіснішій єдності з малюком, має нерозривний зв'язок з ним у перші місяці життя, а повноцінний розвиток дитини на ранніх етапах обумовлений саме взаємодією з матір'ю, то виникає першочергова потреба формування усвідомленого ставлення до батьківства і материнства, як невід'ємної складової батьківства, саме у дівчат, які асоціюються із берегинею сім'ї та вихователькою підростаючого покоління. Особливо гостро постає проблема виконання жінкою різноманітних ролей (професійної, подружньої, господарської, соціальної), що призводить до необхідності пошуку оптимальних шляхів гармонійного поєднання сімейного життя та соціального благополуччя.

У зв'язку з цим зростає необхідність розробки, впровадження та реалізації заходів, спрямованих на відродження цінності батьківства, зокрема й материнства, формування у молоді позитивної мотивації до опанування ролями батьків, що закладатиме підґрунтя усвідомленого ставлення до батьківства.

Актуальність дослідження зумовлена проблемою знецінення у сучасному світі морально-духовної сутності батьківства та формальним виконанням батьківських функцій особами юного віку. Посилюється вона також і низкою *суперечностей* об'єктивного й суб'єктивного характеру, які ускладнюють цей процес. Зокрема, між:

– вимогою суспільства щодо повноцінного виконання громадянами батьківських обов'язків та відсутністю достатніх педагогічних можливостей реалізувати підготовку підростаючого покоління до усвідомленого батьківства соціальними інститутами;

– необхідністю формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти та відсутністю теоретичної науково обґрунтованої програми, яка б слугувала підґрунтям для впровадження та реалізації у практику інноваційних форм соціально-педагогічної роботи щодо формування позитивного ставлення до батьківства;

– ідеалістичним культивуванням суспільством значущості материнства для дівчини та реальною ситуацією сучасності, яка демонструє першочергове значення досягнення успіхів у кар'єрі, матеріального достатку, престижу, тим самим відсуваючи реалізацію материнства на другий план;

– ідеалом бажаного майбутнього, визначеного здобувачем освіти, та відсутністю практичних шляхів його досягнення;

– бажанням здобувачів професійно-технічної освіти демонструвати власну дорослість і незалежність, прагненням жити задля власного задоволення та неготовністю нести відповідальність за власну поведінку, повноцінно виконувати батьківські обов'язки;

Отже, необхідність подолання визначених суперечностей, об'єктивна суспільна значущість оновлення змісту і методів формування усвідомленого ставлення до батьківства у молоді, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з планом наукових досліджень Факультету соціально-економічної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Теорія і технологія навчання та виховання в системі освіти».

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 08.12.2015 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 23.02.2016 р.).

Об'єкт дослідження – формування усвідомленого ставлення до батьківства.

Предмет дослідження – форми та методи формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність змістового і методичного забезпечення формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретико-методичний аналіз проблеми усвідомленого ставлення до батьківства здобувачів професійно-технічної освіти, уточнити зміст основного категоріального апарату.

2. Виявити сутність і науково обґрунтувати особливості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти.

3. Визначити критерії, показники та виявити рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

4. Розробити та впровадити структурно-функціональну модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

5. Експериментально перевірити ефективність впровадження форм та методів формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

З метою вирішення поставлених завдань застосовано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, психологічної, педагогічної, соціологічної літератури з даного питання з метою виявлення та обґрунтування концепції організації процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти; *обсерваційні* – пряме й опосередковане спостереження з метою виявлення особливостей усвідомленого ставлення здобувачів професійно-технічної

освіти до батьківства; *діагностичні* – бесіда, тестування, які сприяли виявленню рівня сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти та на цій основі пошуку й розробці шляхів організації педагогічної моделі його формування; *педагогічного експерименту* (пілотний, констатувальний, формувальний, контрольний) з метою виявлення, розкриття та впровадження змісту, форм і методів впливу на формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти; *прогностичні* (моделювання, прогнозування, метод незалежних оцінок) з метою розробки, впровадження та апробації авторських навчально-методичних матеріалів, що сприяють забезпеченню процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти; *методи математичної статистики* для виявлення значущості отриманих результатів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення щодо гуманізації та демократизації виховання (Г. Балла, І. Беха, С. Гончаренка, Г. Костюка, С. Максименка та ін.); національні ідеї, релігійні традиції, духовні цінності щодо батьківства та родинного виховання представників української педагогічної еліти та освітньої діяльності (О. Вишневського, О. Духновича, А. Макаренка, С. Русової, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.); базові положення українських дослідників щодо сім'ї як інституту соціалізації дитини та особливостей соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, А. Годлевської, А. Капської, О. Міхеєвої, Ж. Петрочко, І. Пєши та ін.); базові положення відомих вітчизняних та зарубіжних науковців щодо усвідомленого батьківства та особливостей його формування (Т. Веретенко, Ю. Гіппенрейтер, Т. Гордона, І. Зверєвої, І. Кона, Р. Овчарової, А. Співаковської, Г. Філіпової, Е. Фромма та ін.); науково-теоретичні засади підготовки учнівської молоді до шлюбно-сімейного життя вітчизняних дослідників (В. Кравець, О. Лемещенко, Р.Хавула, Г. Хархан та ін.); дослідження, присвячені проблемам статевого

виховання та гендерної соціалізації молоді як підґрунтя гармонійного розвитку зростаючої особистості у різних сферах життєдіяльності, зокрема, у підготовці молоді до сімейного життя (Н. Байдюк, О. Бялик, Т. Кравченко, Д. Логвінової та ін.); положення про роль педагога у формуванні усвідомленого батьківства (А. Капської, Л. Міщик, В. Постового, І. Трубавіної та ін.); наукові ідеї про організацію та вдосконалення навчально-виховного процесу у закладах професійно-технічної освіти (С. Гончаренка, Р. Гуревича, В. Ковальчук, Н. Ничкало, В. Радкевича, Л. Сушенцевої, С. Ткачук та ін.).

Законодавчою базою дослідження стали нормативні документи, які відображають аспекти формування усвідомленого ставлення до батьківства в умовах закладів професійно-технічної освіти, серед яких: Конституція України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 р., Закон України «Про професійно-технічну освіту» № 103/98-ВР від 01.01.2019 р., Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001, Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 № 419-р від 12.06.2019, Національна доктрина розвитку освіти № 347/2002 від 17.04.2002 р., Конвенція ООН про права дитини (ратифікована постановою Верховної Ради від 27.02.1991), тощо.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

– *уперше теоретично обґрунтовано* структурно-функціональну модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти, *описано* її складові та змістове наповнення; *визначено* критерії (гносеологічний, діяльнісний, аксіологічний, особистісний), відповідні показники, рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства (високий, базовий, середній, низький); *запропоновано* тлумачення понять «усвідомлене батьківство», «усвідомлене

ставлення до батьківства» і «формування усвідомленого ставлення до батьківства»;

– *уточнено* сутність понять: «батьківство», «материнство»; на основі аналізу поглядів науковців щодо феномена батьківства визначені основні якості батьків, необхідні для успішного виховання дитини; уточнено форми та методи формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти;

– *подальшого розвитку* набули питання ролі та місця формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти у соціально-педагогічному процесі закладів професійно-технічної освіти.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що апробовано структурно-функціональну модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти; розроблено та впроваджено у соціально-педагогічний процес закладів професійно-технічної освіти Програму формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді»; розроблено та обґрунтовано методичні рекомендації для працівників соціально-психологічних служб щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти, підібрано комплекс інтерактивних форм та методів роботи з учнівською молоддю (Учнівський клуб «Батьки-всезнайки», Школа щасливого батьківства, Клуб особистісного розвитку «Щаслива жінка» тощо). Методичні матеріали та результати дослідження були використані в навчально-виховному процесі закладів професійно-технічної освіти з метою оптимізації соціально-педагогічної роботи зі здобувачами освіти.

Матеріали дослідження можуть бути використані науковцями, фахівцями вищої школи при підготовці навчальних спецкурсів для здобувачів освіти зі спеціальності «Соціальна робота», «Практична психологія»; спеціалістами соціально-педагогічної сфери під час проектування соціально-виховних заходів для студентської молоді;

соціальними педагогами та практичними психологами у процесі планування позанавчальної діяльності у закладах професійно-технічної та іншої освіти; соціальними працівниками – в інших соціально-виховних інституціях у роботі з молоддю.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Державного професійно-технічного навчального закладу «Криворізький навчально-виробничий центр» (довідка №283/01-19 від 14.05.2019 р.), Криворізького професійного будівельного ліцею (довідка №01-22/206 від 15.05.2019 р.), Криворізького професійного ліцею (довідка №38/01-11 від 14.05.2019 р.), Державного професійно-технічного навчального закладу «Івано-Франківський професійний ліцей автомобільного транспорту і будівництва» (довідка №116 від 26.04.2019), Куп'янського автотранспортного коледжу (довідка №142 від 23.04.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. У статті «Стратегії реалізації батьківства сучасної молоді» авторським є визначення та аналіз основних якостей батьків, необхідних для успішного виховання дитини; у статті «Феномен батьківства у сучасному вимірі» авторською є характеристика передумов ефективної реалізації батьківських функцій; у статті «Practical aspects of the process of formation of a conscious attitude to fatherhood in conditions of a vocational educational institution» авторським є представлення теоретично обґрунтованої структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти та аналіз її структурних компонентів; у методичних рекомендаціях «Формування усвідомленого ставлення до батьківства у студентів професійно-технічних навчальних закладів» авторською є програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді».

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення дисертації знайшли відображення в доповідях та виступах на конференціях

міжнародного рівня: «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» (м. Ніжин, 5-6.05 2016), «Соціальні проблеми сучасної молоді: український та світовий досвід вирішення» (м. Глухів 12-13.05.2016), «International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences» (Kielce, 28-30.06.2016), «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (м. Одеса, 17.11.2016), «Соціально-професійна мобільність в умовах сучасної освіти» (м. Київ, 5.12.2016), «Сучасні інновації у сфері педагогіки та психології» (м. Київ, 30.11-1.12.2018), «Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (м. Київ, 5-6.04.2019); щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (2015-2019 рр.).

Результати дисертаційної роботи обговорювалися та отримали схвалення на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2015–2019 рр.).

Публікації. Основний зміст і результати дисертаційного дослідження відображено у 14 одноосібних публікаціях автора. Серед них: 1 методичні рекомендації, 3 статті у наукових фахових виданнях України, 3 статті у зарубіжних виданнях, 7 тез доповідей на міжнародних конференціях.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, двох розділів і висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел (225 найменувань, 9 – іноземними мовами), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 315 сторінок, з них 160 сторінок основного тексту. Робота містить 14 таблиць і 2 рисунка на 7 сторінках, 6 додатків на 104 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УСВІДОМЛЕНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

1.1. Соціально-педагогічне підґрунтя феномена батьківства

З найдавніших часів сім'я вважалася найголовнішим інститутом виховання особистості. Родина виступала першим суспільним середовищем дитини, джерелом неоціненого соціального та культурного досвіду, осередком залучення дитини до розгалуженої системи правових, морально-етичних та духовних норм, а також взірцем для наслідування соціально схвалюваної поведінки та суспільно корисної діяльності. Батьки забезпечували у родинному колі позитивну атмосферу, проявляли щиру любов до дитини, створювали найсприятливіші умови для розвитку та становлення особистості, вбирали з досвіду прабатьків найоптимальніші методи ефективного виховання та реалізовували їх у поєднанні з власними педагогічними надбаннями та здобутками.

Роль батьків на всіх історичних етапах розвитку суспільства полягала у піклуванні та турботі про малечу, формуванні у неї моральних якостей та почуттів, наданні допомоги у процесі поступового та планомірного входження дітей у соціальну сферу та налагодження ефективних суспільних відносин, оволодінні навичками трудової діяльності, підготовці підростаючого покоління до самостійного життя. Благочестива та сумлінна поведінка батька й матері, праведне життя, в основу якого покладено прагнення до високих ідей – родинного щастя, радості, благополуччя, невичерпної сили любові – сприяли формуванню фізичних та духовно-моральних цінностей дитини, становленню гармонійно розвиненої особистості. Батьківство, таким чином, постає найважливішим інститутом виховання, що забезпечує формування життєво необхідних якостей та навичок дитини, оволодіння нею соціокультурним досвідом людства та повноцінне входження в багатогранну сферу суспільного життя.

Реалізація батьківства здійснюється на основі загально визнаних орієнтирів та принципів виховання підростаючого покоління. Так, у Законі України «Про охорону дитинства» зазначено наступне: «Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання та розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право та зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя і праці» [66, С. 1]. Але у зв'язку з різним менталітетом, своєрідними рисами, притаманними окремим народам та національностям, специфічними особливостями взаємодії, самобутніми традиціями та звичаями спостерігаються й відмінності щодо виконання батьківських ролей у представників різних країн. Так, російський науковець С. Акутіна проаналізувала три домінуючі стратегії, світоглядні позиції, спрямовані за закріплення сімейних цінностей та формування на їх основі ставлення до батьківства та особливостей його реалізації. Вони відображають три світи, ідеологічні основи яких і закладають підґрунтя принципових відмінностей у застосуванні педагогічних практик, – світ Заходу, світ Сходу, світ самобутньої російської культури [3].

«Захід» завжди був відомий своїм прагматизмом та орієнтацією на матеріальні цінності. В основі його ідеології покладено принцип інтелектуалізму. У зв'язку з цим ефективна реалізація батьківства та повноцінне виховання дитини полягає у формуванні високоосвіченої особистості, з високим рівнем інтелектуального розвитку, широким спектром академічних знань, що у майбутньому сприятиме досягненню матеріального благополуччя, професійної кар'єри та соціального статусу, особистісного успіху. Таким чином, в основі формування батьківської культури, реалізації батьківських ролей та здійсненні виховання дітей у західній культурі домінуюче місце посідають матеріальні цінності.

Специфічною рисою східної культури виступає духовність та релігійність, своєрідна інтровертність, прагнення до поглиблення у власний внутрішній світ, зосередженість на самовдосконаленні. Це зумовлює активізацію та направленість батьківських зусиль на виховання та забезпечення благополуччя ще ненародженої дитини, яка знаходиться в утробі матері, і немовляти з використанням різноманітних нетрадиційних оздоровчих практик. Відбувається переорієнтація до активної позиції батьків навіть у період вагітності жінки, активне співпереживання стану дитини, що надзвичайно важливо для повноцінного розвитку плоду та народження малюка. Саме в рамках даної ідеології, як зазначає російська дослідниця С. Акутіна, вперше застосовується поняття «усвідомлене батьківство» [3]. Таким чином, ідеологічною основою становлення та формування батьківства, виконання виховних функцій представниками східної культури виступають духовно-релігійні цінності та прагнення до самовдосконалення, що сприяє відповідальному ставленню до власної батьківської ролі ще у період вагітності жінки.

Третім світом, на думку дослідниці, виступає своєрідна російська культура. Ми дещо не погоджуємось із цією думкою і вважаємо, що необхідно розширити межі даного світу. В даному випадку доцільніше вести мову про слов'янську культуру та її своєрідні традиції. Батьківство в рамках цієї ідеології наповнено неповторним соціальним та культурним досвідом, зовнішнє життя поступається духовно-ціннісному орієнтиру, прагненні передати підростаючому поколінню основи слов'янської культури різними засобами, орієнтуючись на вік дитини. Організація дозвілля дітей, залучення їх до спільної діяльності, влаштування традиційних сімейних заходів стає важливою умовою якісного, повноцінного, відповідального та ефективного батьківства. Таким чином, батьківська культура в рамках слов'янської традиції забезпечує формування цілісної духовної особистості.

Динамічний світ сьогодення змушує батьків покладати майже усі зусилля на реалізацію професійної діяльності, яка займає лівову частку

життєдіяльності. Це зумовлено необхідністю фінансового забезпечення родини, зокрема й дитини, а відтак батьки орієнтовані на матеріальну підтримку свого малюка – від «модної» одєжини та іграшок до престижної освіти, яка чимало коштує. У цьому випадку, на нашу думку, відбувається знецінення духовно-моральної складової особистості дитини, втрачається істинний сенс дитячо-батьківських відносин, що накладає відбиток на становлення повноцінної особистості та формує у дитини споживацький тип відносин. Батьки мають розуміти необхідність формування глибокого внутрішнього світу дитини, сповненого моральних та духовних якостей, ціннісного ставлення до емоційного стану малечі та її переживань, що можливе у разі активного залучення до спільної діяльності та присвячення вільного часу дитині.

Наразі можемо спостерігати, що деяка частина сучасних українців активно підтримує орієнтацію Заходу, що відображається на зміні домінуючих ціннісних орієнтацій, пріоритетів у сімейному житті та, як наслідок, особливостях реалізації батьківства. Така ситуація простежувалася не завжди. У історичному аспекті батьківство та виховна діяльність сім'ї мали складний та суперечливий шлях становлення, розвитку, формування. Не зважаючи на характерний для української нації духовно-ціннісний орієнтир у вихованні підростаючого покоління, домінування морально-етичних та релігійних засад у цьому процесі, зміни у суспільному житті, у окремих його сферах, а також всередині самої сім'ї зумовили появу специфічних рис цього процесу в різні історичні періоди. З метою визначення підґрунтя та динаміки поглядів на батьківство в історичній ретроспективі проаналізуємо особливості родинного виховання та реалізацію батьківських функцій представниками української нації.

Досліджуючи розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки, український науковець О. Ярошинська виділила та обґрунтувала шість періодів його становлення [213]. Розглянемо їх.

I період. Охоплює проміжок з найдавніших часів до кінці VIII століття. Для цього періоду характерним є зародження первісних форм інституту сім'ї та інституту батьківства, а також закріплення та реалізація функцій виховним інститутом у період існування слов'янських племен. Як у період матріархату, так і у період патріархату відбувається утвердження позиції жінки-матері, берегині роду, наставниці для дітей, якій належав пріоритет у вихованні підростаючого покоління. Інтеграція дітей у суспільство відбувалося шляхом залучення їх до усіх видів діяльності. Виховання мало наслідувальний характер. А от представники слов'янських племен вже забезпечували своїм нащадкам систематичне навчання.

II період. Тривалість даного етапу охоплює проміжок з IX століття до середини XVII століття. У цей час відбувається зміцнення позицій інституту батьківства, формування його традицій у періоди Княжої доби (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське) та слов'янського Відродження.

Особливої уваги заслуговують погляди на виховання дітей та роль батьків у період Київської Русі. Прийняття християнства здійснило вагомий відбиток на уявлення про родину та покладені на неї функції щодо піклування про нащадків. Основа життя християнської сім'ї – у любові, благоговінні та чистоті. На матір та батька покладалася рівноправна відповідальність за формування особистості дитини, яке мало здійснюватися у добродійстві та благочестивості. Виховання здійснювалося на основі релігійної моралі та духовних цінностей, які мали бути засвоєні підростаючим поколінням. Дії, вчинки, поведінка батьків виступали у той час підґрунтям моральності дітей.

Надзвичайну цінність, на нашу думку, представляє джерело педагогічної думки тогочасного періоду – «Повчання» Володимира Мономаха, яка відображає велич педагогічних ідей часів Київської Русі. У літературній пам'ятці київський князь закликає своїх дітей, нащадків до виконання християнських обов'язків, прагне прищепити їм засади

індивідуальної та суспільної моралі. Володимир Мономах висловлює власні погляди на виховання дітей та підготовки їх до дорослого життя. Спонукає чинити добро та діяти по відношенню до людей благочестиво, допомагати нужденним, берегти чисті та непорочні душі, позбутися гордості в серці та розумі, не цуратися праці. Звертаючись до дітей своїх, князь закликає – «навчися, праведний чоловіче, поступати благочестиво, навчися, за євангельським словом, «очима управлять», язик стримувати, ум упокорювати, тіло поневолювати, гнів погублять, помисли чисті мати, спонукаючись на добрі діла ради Господа; позбавлений – не мсти, зненавиджений – люби, гнаний – терпи, підданий хулі – моли, умертви гріх» [139, с. 192]. Таким чином, за часів Київської Русі на батьків покладався обов'язок виховання дитини у любові, добродійності, високій моральності та духовних заповідях.

III період – друга половина XVII століття – XVIII століття. Цей час відзначився зміною статусу та дієвості членів інституту батьківства. Значний внесок у практику виховної діяльності молодшого покоління та виконання батьківських ролей зроблено у період Козацької доби. Український народ у цей період характеризувала глибока релігійність, православна віра, високий рівень духовності. У цей час спостерігається зміна статусів та пріоритетних ролей у сім'ї. Батько-козак, як зазначає О. Ярошинська, користується незрушним авторитетом як у жінки, так і у дітей [215]. Він є втіленням усіх чеснот справжнього українця, охоронцем, захисником не лише родини, а й усієї держави. Мужність і стійкість, сила і завзятість батька стають ідеалом для наслідування цих якостей дітьми. Мати плекає любов до дітей, її піклування та турбота всеохоплююча, але відсутність чоловіка у зв'язку з походами та войовничою діяльністю формували у жінки твердість характеру, рішучість та стійкість. Саме на жінку покладені найважливіші обов'язки – збереження сімейного благополуччя, виконання господарських повинностей і, безперечно, розвиток та виховання малечі. З народженням дитини мати забезпечувала її догляд, проявляла турботу, створювала необхідні умови для

всебічного та повноцінного розвитку особистості дитини. Мати, як хранителька українських споконвічних традицій, здійснювала виховання дітей із використанням народного фольклору, звичаїв та обрядів. Це забезпечувало збагачення досвіду підростаючого покоління, закладало основу формування їхньої культури, моральних орієнтацій та духовних цінностей. Окрім того, батьки піклувалися й про фізичне виховання дітей, формування стійкості, мужності, волелюбності, що закладало фундамент особистості майбутнього захисника Батьківщини, лицаря-визволителя, патріота рідної землі. Таким чином, повноцінне та всебічне виховання дітей за часів Козацтва здійснювалося у поєднанні мужності та авторитета батька-воїна та любові й турботи матері-берегині.

IV період триває з XIX століття до 1920 р. Цей час характеризується найвищим піднесенням родинного виховання та навчання. Українська сім'я стає джерелом ідей, знань, народних звичаїв. Формування інституту батьківства пов'язано зі збереженням і розвитком християнських традицій, усієї національної та духовної культури українського народу.

V період охоплює роки панування радянської ідеології – 1920-1991 роки. Досить суперечливий етап в історії української родини, характеризується деформацією цінностей та функцій інституту батьківства. Домінуюча роль у вихованні підростаючого покоління належала державним навчальним закладам, тобто пріоритет віддано суспільному вихованню, тоді як автономність сім'ї та роль батька і матері у формуванні особистості дитини знецінювались. Це призвело до занепаду функціонування інституту батьківства.

VI період – з 1991 року – донині. Для цього періоду характерним є подолання застарілих стереотипів, відродження інституту батьківства в умовах незалежної України, відновлення національної системи виховання, переосмислення педагогічних явищ та процесів. В той же час сучасні тенденції розвитку нашої держави, соціально-економічна нестабільність, демографічна криза, знецінення духовних-моральних цінностей як основи

функціонування сім'ї, втрата родинних традицій, зосередження уваги на матеріальних цінностях, прагненні досягти фінансового достатку ускладнюють формування батьківства та ефективну реалізацію батьківських ролей. Усе це негативно позначається на дієвості інституту батьківства.

Національні ідеї, релігійні традиції, духовні цінності щодо сімейного виховання втілювали у своїй творчості представники української педагогічної еліти та освітньої діяльності – О. Вишневецький [34], О. Духнович [57], А. Макаренко [110], С. Русова [157], М. Стельмахович [174], В. Сухомлинський [176] та ін.

Позитивний досвід родинних взаємин минулого не має залишатися поза увагою у процесі підготовки молоді до сімейного життя та виховання майбутніх дітей. Представники родинної педагогіки здійснили неоціненний вклад у розвиток батьківства та втілили важливі ідеї у становлення родинних відносин українців.

Українська сім'я з давніх часів усвідомлювала свою відповідальність за виховання дітей. Батьки заохочували дитину до поведінку, яка відповідала суспільним нормам, або ж карали за відхилення від визначених норм. А батьки, власне, і мали виступати прикладом для наслідування. Практика міжособистісних взаємин передбачала формування у кожного члена родини моральних оцінок з позицій добра, справедливості, що впливало з народного поняття моралі. Перебування у ріднородинному середовищі, у народній стихії, залучення до національної культури забезпечували пізнання дитиною загальнокультурних морально-етичних основ [79].

Визначні ідеї щодо реалізації батьківства та повноцінного виховання особистості дитини висловлював український представник культурно-освітнього руху, письменник, видатний педагог О. Духнович. Тогочасні погляди зберегли свою цінність і до сьогоднішніх днів. Педагог наголошує на необхідності батьків перебувати у законному шлюбі, піклуватися про власне здоров'я, бути розсудливими, благочестивими задля успішного зачаття та здоров'я майбутньої дитини [57]. На думку О. Духновича, пріоритет у

вихованні та турботі про немовля повинен надаватися матері, яка проявлятиме безмежну турботу про нього та забезпечить сприятливі умови для повноцінного становлення особистості малюка. Варто приділяти увагу як фізичному розвитку дитини (прогулянки на свіжому повітрі, помірنا активність, рухливі ігри), так духовному її становленню (привчання до молитви, відвідування Церкви, прищеплення любові до Бога та людей, здійснення добродійних справ). Особливого значення видатний педагог надавав особистому прикладу батьків, оскільки діти мають схильність до наслідування поведінки батька й матері. При цьому варто хвалити та підтримувати дитину за здійснення добрих справ, а у разі недостойної поведінки – не покарання, а блага нагадування батьків буде більш доречним та ефективним у виховному процесі [57]. Таким чином, реалізація батьківства, відповідно до поглядів О. Духновича, має починатися у період зачаття та вагітності жінки, що супроводжується душевним спокоєм матері та турботою про неї, а виховання майбутньої дитини має бути спрямоване на її всебічний розвиток та духовне благополуччя.

Видатний педагог А. Макаренко надавав надзвичайно важливу роль сім'ї в духовно-моральному становленні особистості. Виховання вважав серйозною та надзвичайно відповідальною справою батьків, виявляв цілковиту впевненість в необмежених можливостях виховного впливу на дитину. На думку педагога, в перші роки життя фізичний догляд за дитиною потребує значної уваги та часу. Якщо в цей період закладені основи правильних відносин батьків та дитини, то разом з розвитком дитини турбота про неї та її виховання потребують кількісно менше часу. Саме кількісно, а не якісно. Якісне виховання з розвитком дитини виявляється надзвичайно складним, потребує не вільного часу, а значних зусиль батьків, підвищеної відповідальності [110]. Народження малюка вимагає від батьків постійного напруження думки, пильної уваги та вольових зусиль. Батьківський обов'язок, відповідальність перед дитиною та суспільством є найвищим проявом батьківської любові.

Виховання А. Макаренка вважав соціальним процесом, головна роль у здійсненні якого належить батькам та педагогам. При цьому педагог визнавав сім'ю природним колективом людей, а цілісність та єдність сімейного колективу – необхідною умовою гарного виховання. У зв'язку з цим видатний педагог щодо ефективності виховного впливу надавав перевагу багатодітним сім'ям, в яких забезпечується прищеплення дітям прагнення поступатися, проявляти турботу до ближнього, співчувати. Повноцінне формування особистості здійснюється у сімейному колективі, у поєднанні любові та вимогливості, ласки та дисципліни. Такі особливості виховного впливу закладають основи подальшого входження особистості у суспільство та ефективної організації соціальної взаємодії.

На превеликий жаль, на сьогоднішній день наша держава переживає демографічну кризу, молоді сім'ї не наважуються на народження другої, а тим паче й третьої дитини. Найчастіше дитина у родині виховується одна, про повноцінний колектив, який мав на увазі А. Макаренко, не йдеться, тому батькам варто здійснювати виховання таким чином, щоб запобігти формуванню у дитини проявів егоїзму.

В. Сухомлинський – видатна постать в історії української педагогічної думки. Його погляди стосовно підготовки до сімейного життя та виховання дітей у родині активно пропагуються як серед представників юного покоління, для яких батьківство поки непізнане явище, так і серед людей, які реалізують себе у ролі батька й матері. Видатний педагог найважливішою місією школи вважав моральну підготовку дітей раннього юнацького віку до шлюбу, повноцінного сімейного життя у злагоді та взаєморозумінні, ознайомлення з особливостями взаємовідносин між чоловіком та дружиною, їх виховними можливостями і, як наслідок, формування у молоді свідомої батьківської позиції. У зв'язку з цим у Павлівській школі тривалий час викладався цикл етичних бесід «Сім'я, шлюб, любов, діти», основна мета якого була спрямована на підготовку юнаків та дівчат до родинного життя та виховання дітей, злагоджених взаємовідносин у сімейному колі.

Найблагодінішою та найуніверсальнішою місією у житті кожної людини, вважає В. Сухомлинський, є батьківство та материнство. Продовжуючи своє життя в дітях, людина творить майбутнє. Педагог впевнений у власній думці, що «батьківство та материнство – друге народження людини... Ставши батьком або матір'ю, людина, морально підготовлена до цього великого акту людського діяння, по-справжньому народжується» [176, с. 610].

Підґрунтям успішного виховання дітей, їхнього морального здоров'я, доброзичливості та віри у добро, на думку педагога, виступає щира любов матері та батька, повага один до одного, а також прояв їхньої любові й любові до всього людства в цілому. «Подружня любов, вірність, взаємна відданість і допомога – це найтонші корені, що живлять дерево материнської і батьківської любові» [179, с. 193]. Душа дитини, народженої у коханні, батьки якої понад усе цінують гідність людини, буде сповненою спокоєм та рівновагою. Найсприятливіший мікроклімат для виховання дітей у родині починається з краси батьківських взаємовідносин, взаємної любові та поваги.

Щастя батьківства та материнства потребує значних зусиль та намагань, воно не приходить одночасно з народженням дитини, це кропітка праця молодого подружжя. Як зазначає В. Сухомлинський, «складність цієї праці полягає в тому, що вона, ця праця, являє собою злиття розуму і почуттів, мудрості і любові» [179, с. 189]. Діти, на думку педагога, є щастям, створеним власноруч. Співзвучна у цьому питанні й думка польського педагога та лікаря Я. Корчака – «виховання дитини – це не мила забавка, а справа, в яку слід вкласти зусилля безсонних ночей, капітал тяжких переживань і багато думок...» [222, с. 28].

Основою виховання підростаючого покоління В. Сухомлинський вважав гармонію бажань в молодій сім'ї та навчання дітей керувати ними, моральну відповідальність батьків за дітей, оптимальне поєднання любові та вимогливості до особистості, демонстрація батьками власного прикладу

доброчинної поведінки, залучення дитини з ранніх років до праці, справжнього трудового життя, яке приносить щастя. За умови успішної реалізації батьківських ролей у виховному процесі ефективно виявиться й соціалізації дитини, її входження у соціальний світ, засвоєння необхідної системи норм та реалізація суспільних зв'язків з оточуючими людьми.

Здійснений аналіз поглядів корифеїв педагогічної думки у сфері виховання дає підстави свідчити, що українська родина – це скарб національних ідеалів та образів, які органічно поєднуються з християнськими морально-етичними цінностями українського народу. Виховання особистості, на нашу думку, має ефективно поєднувати і раціональні ідеї, і емоційний компонент, і врахування вікових особливостей дитини, і, беззаперечно, не останню роль відіграє й релігійний компонент, ідеї православної культури. І хоча релігійність у сучасному українському суспільстві не займає лідируючі позиції у життєдіяльності людей, все ж таки актуальність християнських заповідей посідає важливе місце у морально-етичному вихованні підростаючого покоління.

У цьому питанні нам імponує думка українського педагога та науковця М. Стельмаховича [174], який наголошує на необхідності здійснювати виховання дитини у відповідності до наступних принципів: натуралізму (підтримання природного перебігу розвитку дитини), раціоналізму (необхідність плекання розумових навичок дитини), гуманізму (людяне, доброзичливе ставлення до дитини), евдемонізму (прагнення виховати щасливу дитину), соціалізації та етнізації (набуття дитиною соціального та національного досвіду свого народу), духовності (виховання на засадах релігійної культури).

Таким чином, представники родинної педагогіки підгрунтя ефективного виховання вбачали у духовно-моральному становленні особистості дитини, прояву щирої любові до дитини у поєднанні з розумною вимогливістю та дисципліною. Гуманізм та духовність – невід'ємні

компоненти виховного впливу, які виступають основою повноцінного становлення особистості дитини.

Проблема батьківства та сімейного виховання виявляється актуальною й для українських (І. Бех [17], О.Возіянова [35], Л.Дзюбко [53], О. Доброер [54], Д. Карпачов [75], Г. Костюк [88], С. Максименко [111] та ін.) та зарубіжних (Л. Божович [20], А. Варга [27], Л. Виготський [38], Ю. Гіппенрейтер [40], Т. Гордон [220], Е. Еріксон [211], І.Кон [82], Р. Овчарова [126], А. Співаковська [172]) психологів. Науковцями виявлено незаперечний факт, що джерелом розвитку особистості дитини, становлення її характеру, формування соціальних якостей та успішного залучення до суспільної діяльності є батьки – мати та батько, родина, яка виконує роль першого дзеркала людського спілкування. Сім'я, особливості взаємовідносин між її членами, усвідомлене прагнення батьків займатися вихованням своїх нащадків та проявляти щирю любов до них закладають підґрунтя неповторного, унікального та благополучного життя дитини у сфері соціуму.

Батьківські позиції починають формуватися задовго до появи у молодій родині малюка. Пов'язано це з особистісними якостями та рисами подружжя, наповненості їхнього духовного світу, стилю життя, прагненні до особистісного розвитку та самовдосконалення, досвіду взаємодії з власними батьками. Але найважливішою умовою формування батьківських позицій постає природна потреба та бажання закоханих людей народити дитину, що сприяє повноцінному розкриттю батьківського потенціалу. Усвідомлення майбутніми батьками мотивів народження дитини, на думку російського психолога А. Співаковської, допомагає спрямувати власний саморозвиток та розвиток сімейних відносин, сформуванню емоційну та психологічну готовність до появи малюка, а також підготувати надійне підґрунтя для майбутнього виховання [173]. Формування сімейної виховної атмосфери молодій родині передбачає щирі взаємовідносини між подружжям, особливо це стосується любові та гармонії, які виступають запорукою правильного виховання та успішного виконання батьківських ролей.

Звичайно, ми не заперечуємо того факту, що народження дитини, піклування про її здоров'я та безпеку, створення комфортних умов життя зумовлено й природним призначенням людини, це своєрідна біологічна норма. Та реалізація батьківської ролі не обмежується задоволенням біологічної потреби. Здійснення батьками виховного впливу з метою формування особистості дитини соціально обумовлено, спрямовано на успішну соціалізацію майбутнього покоління, створення умов для ефективної інтеграції дитини у соціум. У зв'язку з цим варто розуміти, що поява у молодого подружжя першої дитини зумовлює становлення батька й матері лише біологічно. Як зазначає російський науковець Н. Панкратова, тільки завдяки повсякденному піклуванню про маля, постійному емоційному залученню до його дитячого життя, прояві безмежної любові мати та батько оволодівають соціальними ролями батьків [130]. Цей процес передбачає не лише наявність елементарних навичок догляду за дитиною, а й наявність внутрішнього прагнення опанувати нову позицію – позицію батьків, свідомо відноситися до власних обов'язків по відношенню до новонародженого малюка і з щирою любов'ю здійснювати їх.

У відповідності до Конвенції про права дитини «батьки несуть основну відповідальність за виховання та розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування» [83, с. 1]. У документі наголошується на необхідності дотримання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання та розвиток дитини. Але варто звертати увагу на деякі психологічні розбіжності щодо реалізації батьківської та материнської ролей у вихованні особистості.

Розглядаючи вплив батьківських позицій на формування особистості дитини, німецький філософ та психолог Е. Фромм визначає відмінність материнської та батьківської любові [197]. Мати, на думку психолога, втілює по відношенню до дитини природну та безумовну любов, яка випливає з природного стану жінки – захисниці та берегині нащадків з моменту появи їх на світ. Любов матері до дитини нічим не обумовлена, її не потрібно

заслуговувати, це почуття проявляється у акті благодаті. Натомість любов батька пов'язана з виправданням дитиною його очікувань та надій, вона втілює совість, закон, дисципліну, порядок, має характер повинності. У зв'язку з цим специфіка материнської та батьківської любові формують у дитини й ставлення до оточуючих людей, особливості суспільних взаємовідносин – або ж засудження ближнього батьківською совістю, або ж прояв всеохоплюючої материнської любові до людей.

Американський психолог Г. Чепмен та американський лікар Р. Кемпбелл запорукою щасливого та спокійного дитинства вважають любов. Прояв найближчими для дитини людьми цього почуття забезпечує становлення доброї, щедрої, врівноваженої, відповідальної та емоційно зрілої особистості. Задоволення потреби малюка у любові є підґрунтям реалізації його потенціалу, прихованих здібностей. Але бажаний ефект можна досягти лише у тому разі, якщо любов до дитини буде безумовною. Батьківська любов, на думку дослідників, повинна бути безумовною, оскільки справжня любов умов не визначає. Батьки мають проявляти свою любов до дитини за те, що вона є, наповнила радістю їхнє життя своєю присутністю, і ні в якому разі не ставити прояв цього почуття в залежність від поведінки дитини [204]. Відчуття дитиною безумовної любові батьків до неї сприятиме формуванню впевненості у собі, оптимістичного настрою, спокою, адекватної самооцінки, забезпечить успішне входження в систему суспільних відносин.

Про надзвичайно важливу роль любові у становленні особистості дитини зазначає і український психолог С. Максименко. Любов, на думку науковця, уже присутня у тій істоті, яка щойно почалася. Увесь період пренатального розвитку – досвід любові, відкритості, захищеності, комфортності і росту [111]. Дитина, яка перебуває у лоні матері, отримує неоціненний досвід любові. У перші місяці після народження найважливішим для малюка є соціальне оточення, а саме, на думку С. Максименка, прояв любові найближчих людей – любов між батьками та любов матері до дитини. Тому надзвичайно ціннісною складовою у

взаємостосунках чоловіка та жінки, майбутніх батька та матері, виступає саме любов, яка закладає підґрунтя майбутньої особистості, формує базову довіру дитини до оточуючого світу.

Джерелом успішного виховання дитини, на думку американського психолога Дж. Готтмана, виступає «почуття любові та прив'язаності до своєї дитини, яке проявляється через співчуття та розуміння» [46, с. 8]. Надзвичайно важливим при цьому є врахування емоційного стану дитини, адже нехтування емоціями та почуттями дитини – прямий шлях до формування невпевненості у собі.

Розглядаючи роль батьків у традиціях християнства, російський церковний науковець Г. Шиманський зазначає, що найважливішим путівником у вихованні дитини є любов. Батьківська любов, на його думку, повинна бути істинною, тверезою, керованою розумом, а не пристрасною і такою, що потурає в усьому [207]. Внутрішній світ дитини особливо чутливий до впливу батьківського серця. Тому й наповнено воно повинні бути щирою, істинною любов'ю.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних джерел дав нам змогу дійти висновку, що ефективна реалізація батьківства починається із прояву почуття любові до дитини, яке забезпечує базис для формування повноцінної особистості, розкриття її потенціалу, закладання гуманістичних основ і моральних чеснот. Погоджуємося з позицією російського психолога А. Співковської, що здатність до переживання почуттів, до емоційного контакту, любові постає найнеобхіднішою вимогою до батьків, найважливішою умовою правильного виховання [173]. А поява цієї здатності можлива у разі особистісного розвитку батьків, цілеспрямованої та систематичної роботи по самовдосконаленню, забезпечення гармонії власного душевного світу. Тому батькам, які прагнуть народити дитину та здійснювати її виховання свідомо, варто розпочинати з аналізу власної особистості, оскільки гармонія внутрішнього світу батьків виступає

запорукою ефективної реалізації батьківської позиції та прищеплення дітям духовно-моральних, загальнолюдських цінностей життя.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує питання бажання, прагнення, потреби, а також мотивів молодих людей до народження дітей та їх подальшого виховання. Дослідники мають різні погляди стосовно даного явища. Так, російський науковець та психолог І. Кон аналізує два аспекти «потреби в дітях» [82]. Перший аспект пов'язаний з раціональними міркуваннями, так би мовити – «корислива» позиція. Батьки мають надію на підтримку та допомогу дітей у майбутньому, розраховують на нащадків як помічників у похилому віці, вважають їх власною гордістю, яка формує їх престиж у соціальному середовищі. Діти виступають предметом задоволення власних амбіцій та бажань батьків. Для другого аспекту характерними є психологічні мотиви. Вважається, що лише за наявності дітей людина досягає найвищого розвитку, реалізується та втілюється як повноцінно соціалізована особистість. Окрім того, народження дитини сприяє задоволенню потреби особистості у втіленні турботи та опіки про маленьку людину, відчутті власної необхідності, прагненні бути корисним для когось, зокрема для власної дитини. Це своєрідна альтруїстична спрямованість.

Ці потреби доповнюють запропоновані російським психологом А. Співаковською мотиви, якими керуються батьки в процесі виховання підростаючого покоління: «1) виховання та потреба в емоційному контакті, що проявляється у прагненні батьків обмежити коло власних взаємостосунків лише дитиною; 2) виховання та потреба сенсу життя, у цьому випадку піклування та турбота про дитину виступає для батьків справою усього життя; 3) виховання та потреба досягнення, проявляється в прагненні батьків втілити в своїх дітях власні нереалізовані дитячі прагнення та бажання; 4) прагнення реалізації певної виховної системи, яка досить часто виступає модою данини і не підлягає ніякій критиці зі сторони батьків; 5) виховання як формування певних якостей, які мають для батьків надцінне значення, і

наявність даної якості, на їхню думку, забезпечить ефективну життєдіяльність дитини у складних умовах сучасності» [173, с. 36-39].

Варто зауважити, що абсолютизація одного з описаних мотивів призводить не лише до складнощів у реалізації батьківства, здійсненні виховного процесу та порушення оптимальної взаємодії з власними дітьми, а й накладає значний відбиток на становлення особистості дитини, формування її характеру, здобуття соціокультурного досвіду, входження в розгалужену систему суспільного середовища та налагодження соціальних взаємовідносин поза межами родинного кола. Для батьків важливо сформувати індивідуальну оптимальну та рухливу ієрархію мотивів, яка належним чином репрезентуватиме прагнення до реалізації батьківських домагань, і в то й же час враховуватиме потреби та бажання самої дитини. Це забезпечить побудову дитячо-батьківських взаємостосунків на суб'єкт-суб'єктному рівні, сприйняття батьками дитини як рівноправного партнера, забезпечення діалогічного виховання, що є умовою ефективної батьківської позиції.

Підкреслює вагомість батьківського впливу на становлення особистості дитини й український психолог і дослідник І. Бех. Науковець надає особливо важливого значення виховним цінностям сім'ї, досягнення яких обумовлено життєвим досвідом, системою моральних поглядів та психолого-педагогічною культурою батьків [18]. Так, цінність позитивного емоційного стану сім'ї передбачає створення батьками позитивної атмосфери для дитини, прояву почуття радості, адже дитина завдяки механізмам соціального наuczіння сприйматиме та відтворюватиме її у процесі своєї життєдіяльності, а це, у свою чергу, забезпечить повноцінний духовний розвиток. Батьківська любов, як прояв цінності гуманізму сімейних стосунків, постає великою виховною силою, результатом якої виступають висока самосвідомість, самостійність, незалежність гармонійно розвиненої особистості. Тому наявність у батьків системи виховних цінностей, у відповідності до якої здійснюється взаємодія з дитиною, забезпечує не лише реалізацію її потенційних можливостей, а й дозволяє сформувати почуття

глибокої прив'язаності до оточуючих людей, будувати соціальні стосунки на основі добра, справедливості, моральності.

Ідея гуманізації виховного процесу закладена і в працях відомого українського психолога Г. Балла. Запропоновані ним принципи сучасного гуманізму, серед яких – толерантність, діалогізм, орієнтація на культуру, особистісна орієнтація, моральність, гармонійність, безперечно мають працювати і у вихованні особистості [12]. Батьки, сповнені бажанням розумно підходити до процесу виховання, мають усіляко сприяти гармонійному особистісному розвитку дитини, прищепленню цінності моральних норм, формуванню діалогічних форм взаємодії, становленню світогляду дитини у відповідності до культурних надбань суспільства.

Окрім того, важливою є орієнтація на формулу здорового батьківства, запропоновану українською дослідницею Л. Буніною, яка складається з «двох компонентів – з любові та вимогливості, які приводять в дію цілу систему стимулів і стримувань дитячої поведінки» [23, с. 15].

Визначальний вплив батьків на формування та становлення особистості беззаперечний. Кожний віковий етап розвитку дитини потребує від матері та батька наявності системи педагогічних знань, умінь, використання яких дозволить будувати ефективні взаємовідносини, налагоджувати стосунки в системі «батьки-дитина», здійснювати виховний вплив з урахуванням основних потреб та прагнень особистості, демонструвати малечі «корисні» моделі поведінки.

У зв'язку з цим, на нашу думку, варто визначити соціально-педагогічні ролі, які батьки виконують по відношенню до дітей у виховному процесі. У цьому питанні ми підтримуємо позицію, висловлену українськими дослідницями Т. Кравченко та І. Трубавіною стосовно основних позицій батьків [90]. До них відносять наступні:

- 1) батьки для дитини виступають джерелом емоційної підтримки та тепла, що особливо вагоме значення має на перших етапах розвитку, коли провідним видом діяльності для немовляти виступає емоційно-особистісне

спілкування. Любов та ласка батьків, особливо матері, тактильний контакт формує у дитини почуття довіри до світу, впевненості у собі, що забезпечить у майбутньому не лише фізичний та інтелектуальний, й соціальний розвиток, злагоджену взаємодію та успішні взаєностосунки з оточуючими людьми;

2) батьки – це влада, найвища інстанція, розпорядник благ. Зазначена позиція дозволяє здійснювати вплив на дитину з метою засвоєння необхідних норм та правил, моральних настанов, соціально схвалюваних форм поведінки, які закладають основу входження дитини у розгалужений світ суспільних відносин. В той же час батьки здійснюють контроль за дотриманням дитиною усіх настанов та використовують різноманітні «санкції» та дисциплінарні міри у разі порушення закріплених правил;

3) батьки виступають зразком та прикладом для наслідування. Загальновідомим є факт, що повчання дітей батьками, моралізаторство та нотації не здійснюють позитивного впливу на виховання підростаючого покоління, а іноді спостерігаються й негативні наслідки у зв'язку з невідповідністю словесних закликів батьків та їхньою реальною поведінкою, що може призвести до когнітивного дисонансу та порушення взаєностосунків між членами родини. Демонстрація батьками зразкових моделей поведінки виступає прикладом для наслідування, дитина опановує соціально схвалювані «стандарти», відповідно до яких успішно та ефективно функціонує у суспільному середовищі серед однолітків та людей старшого віку. Реалізація батьками цієї ролі надзвичайно важлива у період молодшого шкільного віку;

4) батьки виконують роль радника. Варто розуміти, що для дитини, особливо в період підліткового віку, важливим є сприйняття її батьками як дорослої особистості, здатної до прийняття самостійних рішень, побудови спілкування з нею на основі рівноправних позицій, підтримка діалогічної взаємодії. Для дитини надзвичайно важливим стає порада близької людини, яка виступає вектором, спрямуванням на шляху невизначеності, допомагає подолати суперечності у процесі вирішення особистісних проблем. Роль

порадника вимагає від батьків не лише пізнання власної дитини та її внутрішнього світу, а й широкого кругозору, життєвого досвіду, мудрості, накопиченої за роки життя, педагогічної культури та компетентності.

Отже, для успішної реалізації батьківства та здійснення виховного впливу перед батьками постає нелегка задача – опанування соціально-педагогічними ролями, побудова відповідної ієрархії, визначення домінуючих ролей та гнучкість у їх застосуванні в залежності від вікових особливостей дитини.

У сфері наукових досліджень роль батьків та вплив сімейного виховання на становлення особистості є предметом вивчення багатьох галузей – педагогіки, психології, філософії, соціології та інших. В останні десятиріччя підвищився інтерес науковців саме до феномена батьківства. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне розглянути погляди сучасних дослідників стосовно даної проблеми.

Грунтовні дослідження у сфері психології батьківства належать російському науковцю Р. Овчаровій. Розглядаючи батьківство як багатогранний феномен, дослідниця виокремлює два рівня його прояву – суб'єктивно-особистісний та надіндивідуальний. Зазначені рівні виступають й етапами формування батьківства:

1) початковий, тобто суб'єктивно-особистісний, етап пов'язаний з формуванням когнітивних, емоційних та поведінкових складових батьківства під впливом макро-, мезофакторів та особистісних характеристик людини. Цей рівень закладається ще до початку сімейного життя та появи дитини;

2) етап надіндивідуального рівня розпочинається з моменту народження дитини. Проявляється в інтеграції суб'єктивно-особистісних рівнів подружжя, узгодженні їх уявлень про батьківство, а також безпосередня реалізація ролі батька та матері на практиці. Таким чином, надіндивідуальний рівень включає два аспекти – материнство (соціальна роль матері) та батьківство (соціальна роль батька). Варто розуміти, що період становлення батьківства супроводжується деякою неузгодженістю,

відсутністю єдності у поглядах, появою конфліктних ситуацій з цього приводу. Але поступово з розвитком та набуттям досвіду ситуація налагоджується, проявляється стабільність у поглядах на ролі батька/матері та узгодженість у реалізації цих ролей на практиці [125]. Відповідно, сприятлива ситуація становлення батьківства виступає передумовою ефективного розвитку особистості дитини, набуття нею соціального досвіду та підготовки до дорослого життя.

У відповідності до наших поглядів, сформованих у процесі аналізу наукових джерел, створення сприятливих умов для розвитку дитини раннього віку у сім'ї, реалізація батьками соціально виховання закладає підґрунтя становленню гармонійної особистості дитини, її успішній соціалізації у майбутньому. Сім'я – це модель певного історичного періоду розвитку суспільства, вона забезпечує соціалізацію та самореалізацію дитини, забезпечує формування особистості, поведінка якої відповідає загальноприйнятим нормам.

Українськими науковцями висвітлено різноманітні аспекти життєдіяльності сімей та особливостей реалізації ними виховання дитини. Сім'ю як першочерговий інститут соціального виховання особистості дитини вивчали українські дослідники Т. Алексеєнко [5], О. Безпалько [15], А. Годлевська [42], А. Капська [118] та ін. Зокрема, український науковець А. Годлевська зауважує, що виховний потенціал сім'ї, культура сімейних стосунків, педагогічна освіченість батьків значною мірою впливає на особистість молодшої людини, яка у майбутньому зможе створити власну повноцінну сім'ю [42].

Особливості соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями та дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, вивчали українські науковці – О. Міхеєва [117], Ж. Петрович [134], І. Пеша [136], М. Соляник [171]. Повноцінного виховання та належної турботи потребують й діти, позбавлені батьківського піклування. У зв'язку з цим важливим є створення належних умов для гармонійного формування особистості дитини за

відсутності біологічних батьків. У цьому відповідальна роль покладається на прийомні сім'ї, мета яких, на думку І. Пеші, полягає у «забезпеченні належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування» [136, с. 243]. Лише у випадку перебування дитини в умовах благополуччя, якісних соціальних відносин та розумного батьківського контролю можлива її успішна соціалізація та інтеграція у соціум. Тому надзвичайно важливим завданням постає формування у молоді як позитивного ставлення до власного батьківства, так і можливості усиновлення, взяття під опіку дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проблему батьківства активно досліджували й українські науковці – О. Безпалько [16], І. Братусь [21], Т. Веретенко [31], І. Зверева [72], В. Кравець [89], О. Нагула [120].

Український науковець О. Безпалько трактує батьківство як «процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей» [16, с. 91].

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери поняття батьківства визначається як «соціально-психологічний феномен, є сукупністю знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства» [60, с. 121].

Батьківство, як інтегральне утворення, на думку російської дослідниці Р. Овчарової, включає в себе структурні компоненти – сімейні цінності, батьківські установки та очікування, батьківське ставлення, батьківські почуття, позиції, відповідальність, а також стиль сімейного виховання, зв'язок яких виявляється через взаємообумовленість їх когнітивних, емоційних та поведінкових складових [126]. Позицію щодо структури батьківства підтримують й українські дослідники [15, 116, 129, 135, 185]. Розглянемо запропоновані основні структурні компоненти батьківства:

– сімейні цінності являють собою переконання подружжя у пріоритетності тих чи інших поглядів, форм поведінки, направленості стосовно народження та шляхів виховання дитини у родині;

– батьківські установки та очікування – це погляд подружжя на власні ролі батька та матері, а також прагнення щодо визнання оточенням їхньої рольової позиції;

– батьківське ставлення проявляється у способах підтримки контакту з дитиною, в регулюванні емоційної дистанції та дистанції спілкування між батьками та дитиною, типами контролю;

– батьківські почуття – це своєрідний емоційний прояв батьківського ставлення до дитини. Найважливішим з почуттів є любов батьків до дитини, яка передбачає турботу та піклування, підтримку психологічного благополуччя малюка;

– батьківська позиція – спрямованість взаємодії з дитиною на основі усвідомлюваної чи неусвідомлюваної оцінки дитини, яка проявляється в певних способах впливу та особливостях спілкування з нею;

– батьківська відповідальність – спрямованість поведінки батьків на забезпечення благополуччя дитини і зведення до мінімуму небезпечних впливів на неї. Проявляється у двох аспектах – відповідальність перед соціумом за виховання дитини та відповідальність перед власною совістю;

– стиль сімейного виховання визначається своєрідним поєднанням усіх структурних компонентів (авторитетний, авторитарний, ліберальний, індіферентний).

Таким чином, сформованість структурних компонентів батьківства обумовлює ефективне здійснення батьками виховного процесу у єдності та узгодженості їхніх поглядів.

Активно використовується в сучасній науковій літературі термін «усвідомлене батьківство», хоча його зміст остаточно ще не визначений. Але науковцями здійснюються спроби його тлумачення.

Так, на думку колективу українських науковців «усвідомлене батьківство – це форма батьківства, яка ґрунтується на відповідальному ставленні батьків чи осіб, які їх замінюють, до створення умов для повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей» [189, с. 53].

Усвідомлене батьківство, за визначенням І. Братусь, Т. Веретенко, В. Молочного, – це «взаємодія батьків чи осіб, які їх замінюють, між собою, іншими членами сім'ї, включаючи дітей, результатом якого є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного гармонійного розвитку дитини на всіх етапах її життя» [114, с. 57].

Одним із компонентів усвідомленого батьківства, який формує стилі стосунків і виховних впливів батьків, на думку українських науковців І. Пеші та М. Соляник, є батьківська відповідальність [137]. Вона визначається не лише зовнішніми соціальними запитами, а, головним чином, моральною складовою, рівнем особистої відповідальності батьків за виконання батьківських обов'язків.

Сучасні наукові дослідження спрямовані на визначення психологічних аспектів усвідомленого батьківства як у дівчат, так і хлопців юнацького віку. Зокрема, український науковець О. Лемещенко у своєму дослідженні висвітлює соціально-психологічні умови формування у старшокласників готовності до усвідомленого батьківства, що обумовлено втратою молоді орієнтирів на створення повноцінної сім'ї, народження дітей та усвідомлене батьківство. Заслуговує уваги запропонована дослідницею модель соціально-психологічної готовності до усвідомленого батьківства старшокласників, складовими якої є «особистісно-емоційний (показники самооцінки, особливості Я-концепції, емпатійні тенденції; специфіка майбутньої батьківської ролі та батьківських позицій; почуття до майбутньої дитини); ціннісно-мотиваційний (цінності й мотиви, які спонукають до народження дитини; рівень сформованості ціннісних орієнтацій, спрямованих на створення сім'ї, виховання дітей) та когнітивно-оцінний (оцінка себе як

майбутніх батьків і система знань про батьківство, усвідомлення батьківської відповідальності, уявлення про ідеальних батьків та ідеальну дитину) компоненти» [98, с. 163].

Особливості психологічної готовності юнаків до батьківства висвітлює український дослідник Р. Хавула. Розроблена науковцем структура психологічної готовності юнаків базується на основі трьох складових: когнітивної (знання про форми взаємодії та оптимальну близькість у стосунках з дитиною, про мету цих взаємин тощо), емоційної (оцінка різних типів батьківських ставлень, домінуючий емоційний фон у стосунках з дитиною), канативної (способи і форми підтримки контакту з дитиною, формами контролю, особливостями взаємодії тощо) [198].

Нам імпонують погляди сучасних українських науковців, але ми досліджуємо соціально-педагогічний аспект батьківства, зокрема формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти.

У зв'язку з цим, ми схиляємось до думки, що *усвідомлене батьківство* проявляється у злагодженій взаємодії батьків задля створення належних умов для розвитку, виховання та навчання особистості дитини, що проявляється у наявності необхідних педагогічних знань та освіченості, щирих почуттів, перш за все любові, а також вмінь та навичок догляду та піклування про дитину. Ці умови сприятимуть не лише повноцінному особистісному розвитку дитини, а й успішній її соціалізації, а також ефективній інтеграції у соціум.

Усвідомлене ставлення до батьківства розглядається нами як внутрішня позиція особистості, її емоційно-ціннісне ставлення до феномена батьківства та його ефективної реалізації з метою створення належних умов для гармонійного розвитку особистості дитини.

Досягнення цієї мети зумовлено й вибором стратегії реалізації батьківства. У науковій літературі [125, 126] виокремлено два різновиди стратегій прояву поведінкового аспекту батьківства:

1) сприйняття батьківської ролі як тимчасового чи постійного обмеження для самореалізації. Особливо це стосується жінок, які вимушені поєднувати виконання професійних, подружніх, батьківських та господарських обов'язків;

2) сприйняття батьківської ролі як появу нових можливостей для самореалізації, власного розвитку та розвитку сім'ї.

Для деяких молодих людей перша стратегія реалізації батьківства обмежується народженням малюка. Усі інші турботи, пов'язані з доглядом, піклуванням, вихованням та соціалізацією дитини, більшою мірою їх не цікавлять, а якщо здійснюються, то з мінімальною витратою власних особистісних ресурсів. Малюк, у кращому випадку, може залишитися на вихованні у бабусі та дідуся, тоді як батьки, піклуються про влаштування особистісного життя чи задоволення власних забаганок. Або ж можемо спостерігати іншу ситуацію – деякі батьки більшу частину часу присвячують професійній діяльності задля досягнення фінансового благополуччя та забезпечення дитини усім найкращим (матеріальними речами, іграшками, одягом, залученням її до розвивальних гуртків), не замислюючись при цьому про необхідність малюку турботи, любові, ласки, емоційного контакту найближчих людей. У даному випадку соціальна роль батьків хоч і сприймається, але реалізованою вона в повній мірі не буде. Це сприяє обмеженню як батьківської позиції, так і повноцінного виховання дитини.

Друга стратегія представляє найбільш оптимальний варіант реалізації батьківства. Поява у родині дитини надихає батьків на створення сприятливих умов для її розвитку та виховання, спільна діяльність подружжя, спрямована на догляд та турботу про дитину, налагоджує атмосферу та домашній затишок, спонукає до підкорення вершин і у професійній сфері, і у творчій діяльності. Окрім того, батьки починають приділяти час власному розвитку, розширюють сферу своїх інтересів, збагачують педагогічну культуру з метою ефективної взаємодії з малюком. Адже, як зазначав В. Сухомлинський, «чим менше у людини культури, чим

бідніші її розумові, естетичні інтереси, тим частіше пробуджуються інстинкти та дають про себе знати грубощами» [177, с. 662]. А це неприпустимо у вихованні дитини. Тому для батьків важливе місце у особистісному розвитку, окрім самореалізації у професійній діяльності, посідає самоосвіта та збагачення досвіду педагогічними знаннями. За таких умов забезпечується повноцінний розвиток, виховання та навчання малюка, здійснюються нові кроки для удосконалення сімейних відносин, відбувається повноцінна реалізація батьківських функцій у гармонійному поєднанні з особистісним розвитком.

Грунтовний аналіз наукових джерел дозволив нам дійти висновку, що прояв до дитини батьківської безкорисливої любові, захисту, піклування та турботи в значній мірі обумовлено психологічною та соціальною зрілістю особистості матері та батька, ознаками якої є активна життєва позиція, свідомий контроль за власною поведінкою, вміння приймати конструктивні рішення у проблемних ситуаціях, нести відповідальність за власні дії та вчинки, відчувати потребу у піклуванні про близьких людей, будувати ефективну взаємодію з оточуючими людьми. Це безпосередньо пов'язано з успішною соціалізацією майбутніх батьків.

Зазначені характеристики виступають підґрунтям становлення батьківської зрілості як можливості повноцінно та з максимальною ефективністю реалізовувати роль батьків. На основі аналізу поглядів науковців щодо феномена батьківства (І. Беха, О. Безпалько, Г. Лактіонової, Р. Овчарової, А. Співаковської та інші) нами визначені *основні якості*, якими мають володіти батьки для успішного виховання дитини: позитивне ставлення до себе як до батька/матері; безкорислива, безумовна любов до дитини; прояв турботи та піклування про дитину, задоволення її найважливіших потреб; прагнення до встановлення емоційного контакту з малюком; постійне пізнання та вивчення особистості дитини; єдність та узгодженість поглядів батьків щодо обов'язків по відношенню до дитини та реалізації виховного впливу; прийняття відповідальності за благополуччя

дитини та здійснений виховний вплив на неї; гнучкість поведінки у взаємостосунках як з дитиною, так і з чоловіком/дружиною; прагнення визнавати дитину повноцінною особистістю, будувати взаємостосунки на суб'єкт-суб'єктному рівні; оптимальний рівень психолого-педагогічної культури батьків, прагнення до морального вдосконалення та духовного зросту.

Таким чином, стає зрозумілим той факт, що батьківство – важливе життєве призначення кожної людини, основна сутність якого відображається не у біологічному відтворенні потомства, а, перш за все, в усвідомленій поведінці батьків по відношенню до своїх дітей, їх розвитку та піклуванні, прояві почуттів та емоцій, що відображається у стилі сімейного виховання, створенні умов для успішної соціалізації дитини та ефективної її інтеграції у соціум. Успішний розвиток дитини, її потенційних можливостей, повноцінне оволодіння соціальним досвідом буде забезпечено у разі безумовного прийняття дитини батьками, їх прихильності до неї, прояву любові до малюка, створення комфортних умов для його життєдіяльності. А це можливо лише у випадку усвідомленого ставлення до батьківства та досягнення батьківської зрілості.

1.2 Материнство як складова усвідомленого ставлення до батьківства

Одне з найголовніших призначень кожної жінки – народження дитини, дарунок своєму чоловіку нащадка, виховання малюка у любові та злагоді. Це призначення закладено самою природою. І хоча соціокультурні стереотипи накладають відбиток на особливості сприйняття та реалізації материнства (вікові межі опанування ролі матері, статус жінки, рівень освіченості, матеріальний дохід), значення цього феномена як природного стану жінки знеціненню не підлягає. Жінка, в першу чергу, є матір'ю і сама природа забезпечує її необхідними здібностями для успішного піклування та догляду

за дитиною, створення сприятливих умов для її розвитку. Варто зазначити, що материнство проявляється у двох аспектах – біологічному та соціальному. Перший аспект відображає роль жінки щодо продовження людського роду, збереження нащадків і реалізується він шляхом виношування дитини під час вагітності, пологами, годування малюка материнським молоком. Соціальний аспект проявляється у ставленні жінки до материнства, сформованому наявною системою поглядів на цей феномен у конкретному соціокультурному середовищі, її прагненні опанувати роль матері, здійснювати виховання нащадка, забезпечити усі необхідні умови для успішного розвитку та соціалізації дитини, проявляти щирі почуття до новонародженого малюка. Лише за умови гармонійного поєднання цих двох аспектів, прагнення жінки віддавати дитині любов, теплоту, ніжність як під час вагітності, так і з моменту її народження та подальшого життя, можливі успішні, довірливі, щирі взаємини матері та дитини, а як наслідок – закладання підґрунтя повноцінно розвиненої особистості, здатної до самореалізації та ефективної взаємодії із соціальним середовищем.

Образ матері – це святиня нашого народу. Він завжди був пов'язаний з властивою для жінок справою – народженням дитини, її вихованням, збереженням родинного затишку, створення в сім'ї атмосфери добра та злагоди, любові та ніжності, співчуття та сердечності.

На думку української дослідниці М. Голець, вшанування матері та дитини було характерним ще за часів української прадавньої культури [43]. Кожна жінка мала прагнути до досягнення ідеалу материнства, створеного народом у відповідності до українського менталітету. Звичаї та традиції зобов'язували майбутню матір ще до народження дитини на світ дбати про її душевне здоров'я, перебуваючи під час вагітності у стані спокою та гармонії. Найважливішою місією матері у вихованні дитини раннього віку виступає вміння тішити та плекати малюка, сповнити його життєрадісністю й умиротворенням. І безперечно – огорнути любов'ю, адже материнська любов виховує душевний лад, урівноваженість та сердечність.

Вчення православного християнства звеличило досконалість та красу материнства в образі Богородиці, матері Ісуса Христа. Діва Марія вільно впустила у світ свого сина задля спасіння та благодіянь в ім'я людства. Так, український науковець В. Скутіна зазначає, що для українського православного народу прикладом материнства виступає саме образ Пресвятої Богородиці, яка є втіленням ідеалу, наділеного найкращими якостями жінки-матері [166]. Ці якості проявляються у любові матері до дитини, безумовному її прийнятті, прагненні проявити материнську мудрість в процесі вихованого впливу та догляду за дитиною. Прагнути до ідеалу лише та жінка, яка мала позитивний досвід взаємодії з власною матір'ю та материнство для якої посідає одне з найважливіших місць в ієрархії її цінностей.

Материнство виступає надзвичайно складним феноменом. Воно включає і фізіологічний аспект, безперечно має історію еволюційного розвитку, піддається впливу соціокультурного середовища та характерним для нього стереотипам, відрізняється й індивідуальними особливостями. Наука має у своєму розпорядженні різні погляди на даний феномен, зокрема можемо визначити два підходи, які розкривають сутність материнства.

Один з них абсолютизує інстинктивну природу материнства, розглядає його як природну особливість. Так, на думку англійського дитячого психіатра та психоаналітика Д. Віннікотта, народження дитини сприяє активізації у жінки материнської інтуїції, інтуїтивних знань, які забезпечують ефективну реалізацію піклування про дитину. У цьому випадку мати не потребує настанов та вказівок від лікарів та інших «помічників» щодо реалізації закладеного природою материнського потенціалу. Цінність інтуїтивного осягнення криється в його природності [33].

Другий підхід визначає вплив культури, рівень розвитку суспільства на особливості реалізації материнства. Цінність материнства або ж його знецінення у конкретному соціокультурному середовищі формує відповідне ставлення жінки до цього феномена та особливостей реалізації себе у ролі

матері. У різні історичні періоди материнство наповнюється різним змістом, суттєво змінюється характер материнської поведінки. І на сьогоднішній день у нашому соціумі материнство дещо переживає кризу, відбувається його знецінення внаслідок прагнення жінок успішно будувати професійну діяльність, досягати кар'єрних успіхів, тому й реалізація себе у ролі матері відсувається на другий план.

У зв'язку з цим російський науковець і психолог Л. Шнейдер зауважує, що материнство все ж виступає однією із соціальних ролей жінки, оскільки наявність інстинкту заперечує активність жінки у прийнятті особистого рішення щодо народження дітей або ж відмови від нащадків. А якщо потреба реалізації себе у ролі матері й закладена природою, то соціокультурні стереотипи, погляди, норми та цінності здійснюють значний вплив на формування материнської сфери [208].

Зазвичай материнство тлумачать як функцію жіночого організму, призначення народжувати дітей, забезпечувати їх турботою та ефективно здійснювати виховний вплив з метою повноцінного розвитку особистості. Так, поняття материнства об'єднує, як ми зазначали, і біологічний (вагітність, народження, годування), і соціальний (розвиток, виховання) аспекти.

Аналізуючи проблему материнства, чехословацький науковець Ф. Хорват порівнює материнство з високим мистецтвом, оскільки діяльність матері по відношенню до дитини одухотворена великою любов'ю. На думку науковця, «материнство – це особистісні якості жінки, її біологічні та психологічні особливості, які вона містить «в собі», як певну художню здібність, наче «вроджений» талант» [201, с. 45]. Торкається науковець і проблеми усвідомленого, відповідального ставлення до материнства, пов'язаного з осмисленням його суспільного та особистісного сенсу, позитивним ставленням до нових обов'язків, нової ролі, розумінням реальних проблем, пов'язаних з материнством, прагненням їх вирішувати, побудовою стратегії реалізації нової діяльності.

Варто зазначити, що нас цікавить в більшій мірі феномен материнства з точки зору психосоціального аспекту, ставлення жінки до цього явища, її усвідомленого ставлення до виконання материнської ролі. У зв'язку з цим материнство варто розглядати як усвідомлене прагнення народження дитини, осмислення цінності цього явища, відповідальне ставлення до здійснення виховного впливу на основі любові, безумовного прийняття та емоційно-ціннісного ставлення до дитини, забезпечення належних умов для успішної соціалізації та інтеграції дитини в соціум.

Як українські [112, 133, 142, 175, 182], так і зарубіжні [28, 32, 33] дослідники, вивчаючи проблему материнства, єдині у думці щодо значення материнської любові у розвитку особистості дитини та гуманного ставлення до неї. Але при цьому пропонують різноманітні концепції та наукові ідеї щодо змісту, структури, компонентів, блоків, складових елементів материнства.

У полі дослідження російського науковця Г. Філіппової знаходиться материнська потребово-мотиваційна сфера, підґрунтям якої виступає набір ієрархічно організованих потреб, спрямованих на забезпечення жінкою материнських функцій по відношенню до своїх нащадків. При цьому однією з базових потреб материнської сфери виступає потреба у контакті з об'єктом – дитиною, позитивно-емоційному відношенні до неї, відповідні реакції на стимули гешталту немовляти (комплекс якостей, який утворює образ дитини немовлячого віку). Складові материнської потребово-мотиваційної сфери дослідниця виокремлює у три блоки – потребово-емоційний (потреба у контакті з дитиною, емоційні реакції матері, у цілому – потреба жінки у материнстві), операційний (дії, спрямовані на догляд, годування дитини, спілкування з нею та захист малюка) та ціннісно-смысловий (ставлення матері до дитини як самостійної цінності та цінність власне материнства) [195].

Таким чином, аналіз та характеристика змісту складових материнської потребово-мотиваційної сфери свідчать, що повноцінний розвиток

зазначених блоків сприятиме ефективній реалізації материнської ролі та створення комфортних умов для розвитку, формування та виховання повноцінної особистості, яка відповідає конкретно-культурному еталону особистості дитини.

Хоча феномен материнства має загальні, спільні, універсальні особливості щодо ставлення та взаємодії з дитиною, все ж для особистості матері характерними є й своєрідна її індивідуальність, психологічні властивості, спрямованість, активність. У зв'язку з цим український науковець В. Рибалка запропонував тривимірну модель психологічної структури особистості матері. Дослідник систематизував відомості про матір у межах трьох вимірів – соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та вікового, кожен з яких дає уявлення про особливості реалізації материнської ролі [152].

Так, соціально-психолого-індивідуальний вимір характеризує індивідуальність матері, її психічні процеси, властивості та характеристики, оперуючи основними підструктурами: 1) спілкування, яке починається з моменту зачаття дитини, продовжується з її народженням і триває протягом усієї життєдіяльності, але змінюються форми цієї взаємодії; 2) спрямованість особистості матері – її наміри закладають основи розвитку дитини, прагнення здійснювати піклування про немовля, встановити єдині виховні цілі, 3) характер відображає ставлення жінки до світу, до людей, до діяльності, до речей, до себе. Для дитини материнський характер стає основою особистісного внутрішнього стрижня, джерелом життєвої енергії; 4) самосвідомість матері виступає опорою для побудови якісно нових зв'язків з дитиною. Мати, наділена своїм внутрішнім «Я», віддзеркалює свій образ у малюка, закладаючи тим самим підґрунтя самосвідомості дитини; 5) досвід матері – це сукупність специфічних практично засвоєних знань, умінь, навичок, реалізація яких забезпечує підтримку життєдіяльності дитини на оптимальному рівні; 6) інтелект матері спрямований на вирішення широкого кола проблем, пов'язаних з успішним розвитком та становленням

особистості дитини; 7) психофізіологія представлена актуалізацією закладених самою природою материнських інстинктів, рефлексів, здібностей, які починають проявляти себе уже у період вагітності, а надалі реалізуються в період піклування, догляду за дитиною та її виховання.

Другий вимір моделі психологічної структури особистості матері – діяльнісний. Проявляється він у догляді за малюком, вихованні та навчанні дитини, підготовці її до дорослого життя.

Віковий вимір особистості матері проявляється в безкінечній реалізації наступності поколінь, завдяки чому відбувається збереження людського роду. Підготовка до материнства з ранніх років та його безпосередня реалізація відображає життя усього людства.

Аналіз поглядів науковців та власні судження дозволили нам виявити складові компоненти материнства як соціально-педагогічного явища. До них ми відносимо: особистісний компонент, який проявляється у бажанні жінки народити та виховувати дитину у повноцінній сім'ї, а також наявність якостей та характеристик, які дозволять успішно здійснювати виховання; аксіологічний компонент – у системі ієрархії цінностей материнство займає лідируючу роль, важливим постає усвідомлення цінності материнства як внутрішньої позиції, а не нав'язаною соціокультурними стереотипами та тиском оточення; пізнавальний компонент відображає прагнення жінки здобувати знання та збагачувати власний досвід, необхідний для ефективної реалізації материнства; діяльнісний компонент стосується практичного аспекту реалізації материнської ролі, а саме – практичних умінь догляду та турботи за дитиною, налагодження емоційного контакту та спілкування з нею, організації спільної діяльності, як відповідає віку дитини. Варто зазначити, що наявність сформованих компонентів материнства обумовлено засвоєнням позитивного соціального досвіду з ранніх років.

Здійснений аналіз наукових джерел у сфері материнства дозволив нам дійти наступних висновків. З дитинства дівчинка починає опановувати роль матері у різних ситуаціях – рольові ігри, догляд за молодшими братами чи

сестрами, що сприяє формуванню потреби піклування про найближчих, молодших за віком. Якщо на початку взаємодії дівчинка наслідує дії дорослих, намагається відтворити модель поведінки власної матері, що безперечно здійснюється на несвідомому рівні, без чіткого розуміння, то пізніше дівчина починає усвідомлювати необхідність догляду та піклування про молодших, виникають почуття та емоції, відбувається формування умінь та навичок турботи про дитину. Надалі складається своєрідна картина уявлень про власне майбутнє материнство – ставлення до даного феномена, включаючи його когнітивний та емоційний аспекти, мотиви реалізації материнства, перша реакція на стан вагітності та ставлення до нього, суб'єктивні переживання вагітності, перший контакт з новонародженою дитиною, особливості взаємовідносин з нею тощо. Науковці пропонують власні погляди щодо психологічної готовності до материнства, етапів його становлення, особливостей проектування відносин на рівні «мама-дитина»

Так, російська дослідниця Г. Філіппова виокремлює шість етапів розвитку материнської потребово-мотиваційної сфери [195], для кожного з яких характерні своєрідні особливості впливу на опанування у майбутньому роллю матері.

Перший етап, який починає відлік з періоду внутрішньоутробного розвитку і продовжується майже все життя жінки, відображає її взаємодію з власною матір'ю. Особливості взаємодії матері та дівчинки в період немовляти та ранній період – фізичний контакт, прив'язаність, стиль емоційного спілкування, участь матері в життєдіяльності дитини, піклування про немовля – найбільш значимі для формування повноцінної особистості дитини, її базових основ та ставлення до світу.

Другий етап відображає розвиток материнської сфери в ігровій діяльності. Ідентифікація з героєм гри, моделювання реальних ситуацій, програвання відповідної ролі забезпечує засвоєння своєрідного для даного вікового періоду «досвіду» материнства.

Третій етап – взаємодія дівчинки в дитячому віці з немовлятами (дошкільний вік – період статевого дозрівання). Подібний досвід сприяє появі інтересу та позитивного емоційного ставлення до малюка, а також оволодіння деякими вміннями поводження з ним. Етап няньчення посідає важливе місце у формуванні материнської сфери.

Четвертий етап відображає диференціацію мотиваційних основ материнської та статевої сфер. Важлива роль при цьому належить уявленню про зв'язок статевих відносин з народженням дитини, що пов'язано з конкретною культурою та моделями сімейного життя.

П'ятий етап характеризується безпосередньою реалізацією матір'ю своїх функцій в процесі взаємодії з власною дитиною. Він включає прийняття рішення про народження дитини, планування вагітності, період вагітності, пологи та післяпологовий період, спільно-роздільна діяльність матері з дитиною, виникнення інтересу до дитини як особистості.

Шостий етап передбачає відносини з дитиною після завершення віку немовляти. Мати здійснює піклування про дитину, радіє її успіхам, активно включається в ігрову та соціальну життєдіяльність дитини.

Таким чином, формування материнської сфери, підготовка до опанування цієї ролі починається з періоду перебування дівчинки у материнському лоні, а подальші дитячо-батьківські взаємовідносини та процес соціалізації забезпечують підґрунтя для реалізації майбутнього материнства.

Особливої уваги, на нашу думку, потребує аналіз феномена психологічної готовності до материнства, який проявляється у відношенні жінки до майбутньої дитини, усвідомленні нею власної позиції матері, побудові стратегії поведінки та особливостей виховного впливу. Російська дослідниця С. Мещерякова, вивчаючи психологічну готовність до материнства, визначає її як специфічне особистісне утворення, стрижневим компонентом якого виступає суб'єкт-об'єктна орієнтація у відношенні до ще не народженої дитини. Після народження дитини це ставлення проектується

у реальну материнську поведінку та визначає її ефективність [115]. Дослідницею було виокремлено складові компоненти психологічної готовності жінки до материнства: 1) особливості комунікативного досвіду жінки в її ранньому дитинстві – емоційні взаємовідносини з власною матір'ю; 2) переживання жінкою у період вагітності ставлення до ще не народженої дитини – суб'єктивне переживання вагітності, бажаність дитини, прояв любові до неї, особливості спілкування з малюком вербально й подумки, тактильний контакт; 3) установки жінки щодо стратегії виховного впливу – відображає особливості здійснення піклування та прояву турботи про дитину, орієнтація на потреби дитини, опора на власний досвід та уявлення тощо. Таким чином, лише за умови наявності у жінки позитивного комунікативного досвіду, сприйняття власної вагітності як бажаної та побудови адекватної стратегії виховання власної дитини можна стверджувати про її готовність до опанування та реалізації ролі матері.

Російська дослідниця А. Радостева запропонувала критерії визначення ступеня готовності до батьківства [151, с. 105], які, на нашу думку, відображають зокрема й готовність жінки до виконання материнських обов'язків: 1) бажання мати дитину; 2) належне місце материнства в ієрархії цінностей особистості; 3) наявність знань та умінь здійснювати догляд та піклування про дитину, що передбачає попередню підготовку; 4) наявність позитивного досвіду любові у власній сім'ї; 5) психологічна зрілість, яка передбачає наявність власної системи поглядів та цінностей у житті; 6) матеріальний статок. Таким чином, готовність до виконання материнської та батьківської ролей передбачає як об'єктивні, так і суб'єктивні критерії, наявність яких необхідна ще до самого акту народження малюка.

Досліджуючи феномен материнства, російський науковець та психолог Н. Самоукіна запропонувала поняття психологічного проектування відносин матері та дитини [161]. Ще у період вагітності, на думку дослідниці, у жінки починає формуватися своєрідний образ майбутньої дитини, підґрунтям якого виступають дитячі спогади про взаємостосунки з власною матір'ю, досвід та

враження дорослого життя, її уподобання та прагнення. Розробка проекту таких відносин зумовлена також ставленням матері до ще ненародженої дитини, приписуванням їй певних особистісних рис, характерологічних особливостей, здібностей. А вже після народження дитини відбувається реалізація виховання за розробленим початковим проектом. Передача та засвоєння психологічного проекту материнсько-дитячих відносин, як зазначає Н. Самоукіна, відбувається у двох формах: 1) пряма (вербальна) – сукупність висловів, які відображають ставлення матері до власної дитини, її вчинків та дій; 2) опосередкована (невербальна) – погляди, жести, пантоміміка, дотики, інтонація голосу, дії матері. Варто зазначити, що передача проекту може бути виражена жінкою як позитивним способом (створення матір'ю емоційного фону, за якого дитина конструює власний «Образ-Я», адекватну самооцінку, здійснюється прийняття власної особистості), так і негативним (реалізація матір'ю виховного впливу зумовлює сумніви дитини у власній самоцінності, формує невпевненість у собі та своїх силах). Отже, материнська поведінка, її дії та вчинки, вислови по відношенню до малюка створюють відповідний психологічний клімат, психоемоційний атмосферу виховання, що закладає основи формування особистості дитини.

Окрім того, дослідниця запропонувала основні одиниці передачі матір'ю проекту, позитивного або негативного ставлення до дитини, які обумовлені особливостями спілкування з малюком на різних рівнях. До них вона відносить наступні: 1) приписування поки невластивих дитині рис та якостей – позитивних (програмує прогресивний розвиток особистості) або негативних (реалізує регресивну лінію розвитку). А малюк у відповідності до цього справджує очікування матері, намагається відповідати заданому проекту; 2) піднесення – «Ти молодець! Вчинив правильно!» – сприяє формуванню у дитини адекватної самооцінки, впевненості у власних силах, забезпечує прийняття активної життєвої стратегії або зниження – «Що ти розумієш! Слухай мене!» – провокує невпевненість, стан тривоги, зниження

життєвої енергії, апатію; 3) створення зони свободи (висловлювання їй матір'ю довіри, яка передбачає орієнтацію дитини на самостійність, опору на себе та власні сили) або зони обмежень та заборон (транслює недовіру матері до дитини, а остання опиняється у ситуації психологічної залежності від дорослого); 4) оздоровлення (забезпечує дитину прагненням до самозбереження, впевненістю у здатності захистити себе у ситуації небезпеки, проявити активність у подоланні загрозливих факторів) та інвалідизація (формує пасивний стиль поведінки, дитина, отримуючи від матері відповідні «послання», оцінює себе як нездатну до самозахисту); 5) особливості взаєностосунків із соціальним оточенням, позицію та соціальний статус у відносинах з іншими людьми визначає позитивне або негативне порівняння матір'ю свого малюка з іншими дітьми.

Ми дотримуємося думки про надзвичайно важливу роль матері у формуванні особистості дитини та її повноцінному розвитку. Негативний вплив на дитину обумовлюється багатьма причинами – власним дитячим негативним досвідом, порушенням взаєностосунків з чоловіком та батьком дитини, незадоволеністю власним життям. Основне бажання матері – засвоєння дитиною позитивних культурних норм життя та реалізація їх у вчинках та діях. Тому розробка психологічного проекту материнсько-дитячих стосунків потребує від жінки уже у період вагітності своєрідного самоаналізу та критичного ставлення до своїх уявлень задля формування позитивного та адекватного «портрету» свого майбутнього малюка.

Важливим для реалізації материнства, на нашу думку, є фактор ставлення жінки до власної вагітності, її емоції та переживання в момент сповіщення про особливий стан, ставлення до майбутньої дитини. Безперечно, емоційний стан та почуття, викликані фактом вагітності, відкладають значний відбиток як на особистісну сферу жінки, на формування тих чи інших її якостей (в залежності від позитивного чи негативного ставлення до майбутнього материнства), так і на плід, який надзвичайно чутливий до будь-яких проявів поведінки та чуттєвих переживань матері.

Тому вагомими виступають взаємовідносини матері та плоду в період вагітності, особливості тактильного контакту та спілкування.

Цікавим є діалогічний аспект взаємодії матері та дитини, запропонований українським науковцем та психологом Г. Дьяконовим [58]. Результати наукових досліджень, проведених під керівництвом науковця, дали змогу виявити наявність значного розвивального потенціалу духовно-діалогічних відносин і цінностей у виховному впливі матерів на дітей. Зокрема, було звернено увагу на віртуальний діалог вагітної жінки з ще ненародженою дитиною. Ті майбутні матері, які здійснювали спроби спілкування зі своєю дитиною, які давали «портрету» майбутнього малюка позитивні й емоційно забарвлені характеристики, після народження немовля проявляли більш турботливе, душевне, чуттєве ставлення до нього. Виявляється, що діалогічне спілкування вагітної жінки з майбутньою дитиною є однією з важливих умов здорового психоемоційного та духовного розвитку дитини. Таким чином, реалізація материнства починається з моменту діалогічної взаємодії мами з дитиною ще в утробі, яка успішно продовжується й після народження малюка.

Грунтовний аналіз сучасних досліджень у сфері материнства дозволяє нам свідчити про необхідність залучення до цього спілкування й майбутнього татуса, який за допомогою віртуального діалогу буде оволодівати досвідом взаємодії, проявом турботи та піклування про маля. Та й загалом місце та роль чоловіка у період вагітності жінки, його ставлення до дружини та майбутньої дитини відкладає значний відбиток на подальшу долю малюка. Роль батька не обмежується його біологічною участю у процесі створення нового життя, вона визначається системою соціальних взаємин у родині та за її межами, а також обумовлена соціокультурними нормами та традиціями. Теплі, лагідні та доброзичливі стосунки чоловіка з вагітною дружиною, створення затишної атмосфери сприяють гармонійному психологічному стану майбутньої мами, яким переймається й майбутній малюк. А це забезпечує успішний розвиток дитини та формування її базової

довіри до навколишнього світу, адже злагоджені взаємовідносини батьків – підґрунтя щасливого дитинства та подальшого становлення особистості. А от відсутність чоловіка, його байдуже або ж негативне ставлення до вагітності дружини та майбутньої дитини, прийняття ролі стороннього спостерігача призводить до нестабільного психоемоційного стану жінки, її занепокоєння та напруги, сприйняття майбутньої дитини як тягаря, що порушує нормальний перебіг вагітності і у подальшому відкладає відбиток на реалізацію батьками виховного впливу та у цілому порушує процес соціалізації дитини. Хоча й для чоловіка вагітність дружини є критичним періодом, важливим є доброзичливе ставлення до неї, прояв особливої турботи та піклування, зацікавленість станом жінки, а також залучення до взаємодії та спілкування з майбутнім малюком шляхом своєрідного віртуального контакту.

Повернемося все ж до розгляду феномена материнства, головним суб'єктом якого є жінка. Власне з цієї точки зору материнство розглядається у двох аспектах – по-перше, як частина особистісної сфери жінки, сфера її самореалізації, яка репрезентує сутність особистості; по-друге, як забезпечення оптимальних умов для розвитку, соціалізації та соціальної адаптації дитини.

Перший аспект демонструє материнство як ключовий, домінуючий момент індивідуального життя, власної картини світу, що відображає усвідомлення жінкою ролі матері головною сутністю «Я-концепції», пріоритетною життєвою позицією, ідеєю особистого життя, власним призначенням та сферою саморозвитку.

Так, українська дослідниця С. Ангелова прийшла до висновку, що у нашому сучасному суспільстві материнство є своєрідним стереотипом відображення сутності жінки [8]. Успішним вважають життєдіяльність жінки у тому випадку, якщо їй вдалося опанувати роль матері, реалізувати власний материнський потенціал. Тобто материнство постає своєрідною суспільною цінністю.

Окрім того, С. Ангелова наголошує на існуванні у суспільній свідомості рольового ідеалу матері, зміст якого відображає розуміння щодо успішного та ефективного опанування та реалізації цієї ролі. Рольовий ідеал матері вона тлумачить як певну ідеальну модель, яка втілює вміння та дії, необхідні для опанування даною роллю, а також якості та риси характеру, якими повинна бути наділена жінка для успішного виконання материнських функцій [8, с. 14]. У зв'язку з цим дослідниця запропонувала типологізацію рольових ідеалів, які мають індивідуальні відмінності залежно від акценту орієнтацій: 1) нормативно-орієнтований ідеал, або «правильна матір», відображає уявлення про те, якою мати повинна бути і що має робити відповідно до своєї ролі.; 2) емоційно-орієнтований ідеал віддзеркалює власні бажання, прагнення, уявлення та проєкції особистості жінки стосовно реалізації нею ролі матері («гарна матір»); 3) результативно-орієнтований ідеал втілюється шляхом забезпечення умов для повноцінного розвитку дитини, її соціалізації та адаптації у суспільстві, організації догляду та виховання малюка («корисна мати»).

Таким чином, материнство як процес самореалізації жінки пов'язане з визначенням материнського ідеалу, який зазвичай продиктований суспільною свідомістю і особливостями соціокультурного середовища, та власними активними діями, спрямованими на успішне оволодіння та втілення даної ролі. А оптимальне поєднання рольових ідеалів забезпечить ефективне виконання материнських обов'язків.

Оскільки саморозвиток особистості, зокрема й гендерний її аспект, викликає особливий інтерес, важливою проблемою формування материнської сфери постає самоідентичність жінки в цей період, особливості становлення її «Я-концепції». Материнств для жінки, з нашої точки зору, посідає одну із сфер самореалізації, яка допомагає їй розвивати свою особистість, підтвердити власну значущість. З народженням дитини початковий період виконання материнської ролі найчастіше стає для жінки єдиною та найважливішою діяльністю. Вона поринає у світ малюка, повністю

занурюючись у турботу та піклування про нього. Це пов'язано з його безпорадністю та неможливістю вижити без належного та повноцінного догляду найближчих людей, в першу чергу матері. Таким чином, мати уявляє себе з дитиною як цілісний образ, єдине ціле. Подібний процес ідентифікації та особливості усвідомлення себе жінкою на ранніх етапах материнства є нормальним явищем. З дорослішанням дитини жінка починає послаблювати прив'язаність до неї, усвідомлювати особистість дитини, її часткову незалежність та прагнення до самостійності, що, безперечно, спонукає її до пошуку себе, власної особистості, активізує процеси ідентифікації, пов'язані з професією, творчістю, певними захопленнями.

Теоретичним аналізом цього питання займалася українська дослідниця Д. Савенко, яка запропонувала модель самоідентичності жінки в період раннього онтогенезу дитини. Структурними компонентами ідентичності матері виступають наступні: когнітивний компонент, який передбачає уявлення жінкою себе як окремої особистості на ранніх етапах розвитку дитини, усвідомлення своєї індивідуальності і розуміння того факту, що для дитини відкривається новий світ, який не обмежується взаємодією з матір'ю; афективний компонент проявляється у гендерній самооцінці, яка передбачає появу у жінки прагнення бути собою, приділяти собі час; конативний компонент передбачає особливості поведінкових реакцій жінки, побудову планів та їх реалізації, які проявляються у трьох сферах: організмі (належна увага власному здоров'ю), середовищі (залучення жінки до різноманітних сфер соціального життя, в тому числі й сім'ї) та діяльності (оптимальне поєднання функціональних обов'язків – материнських, подружніх, професійних, суспільних) [158].

Узагальнення наукових даних дозволяє дійти висновку, що поява дитини змінює уявлення жінки про себе та своє призначення у найближчій перспективі. Роль матері кардинально змінює особистість жінки, впливає на ідентифікацію та формування власного «Образу-Я». Її саморозвиток та самореалізація звужуються до необхідності належного виконання

батьківських обов'язків, здійснення піклування та турботи про дитину. Але, ми вважаємо, лише за умови успішної особистісної ідентичності в період раннього віку своєї дитини жінка спроможна буде укріпити власну «Я-концепцію», проявити свою індивідуальність у всіх сферах життєдіяльності, а також забезпечити належні умови для розвитку та становлення особистості дитини, її соціалізації, виховання та навчання.

На нашу думку, доречно акцентувати увагу на феномені материнства як процесі забезпечення оптимальних умов та факторів розвитку, становлення та соціалізації особистості дитини. Роль матері у житті дитини неоціненна – вона забезпечує почуття безпеки та комфорту з перших днів життя, огортає любов'ю та ласкою, здійснює вплив на формування у малюка почуття власної цінності, прагнення до побудови та досягнення поставлених цілей, сприяє налагодженню стосунків з найближчим соціальним оточенням, а також забезпечує здатність реалізувати свій творчий потенціал та досягти щастя у житті. Поведінка, окремі вчинки, характер, темперамент матері, її взаємостосунки з оточуючими і безперечно ставлення до власної дитини створюють те середовище, в якому маленька людина здобуває перший досвід, який закладає підґрунтя усього подальшого життя особистості. Емоційна прив'язаність матері з дитиною, особливо в перші роки життя, забезпечує формування у малюка почуття захищеності та довіри до оточуючого світу, що сприятиме у майбутньому побудові ефективних взаємовідносин у соціальному середовищі. Якість виконання материнських функцій у перші місяці життя дитини має величезний вплив на становлення її особистості. Вкладені в дитину батьками, особливо матір'ю, «ресурси» проявлятимуть себе протягом усієї життєдіяльності людини. Тому варто забезпечити належний догляд, піклування та опіку про дитину в перші роки її життя. Сприяння фізичному, інтелектуальному, емоційному та духовному розвитку дітей, забезпечення родинного затишку, взаємна любов батьків стають запорукою формування повноцінної особистості.

Польський психолог А. Вея надзвичайну вагому роль у розвитку та вихованні дитини надає матері, акцентуючи при цьому увагу на її мудрості. Найважливіша її місія – вчасно помітити та задовольнити емоційні потреби малюка – у любові, яка має бути безумовною, та почутті безпеки. А. Вея визначила роль матері та її вплив на формування особистості на різних етапах розвитку дитини [225, с. 44-50]. Так, мама малюка створює для нього безпечні та комфортні умови життєдіяльності – задоволення фізіологічних потреб (вчасне годування, зміна пелюшок, дотримання режиму активності та сну) та емоційних і духовних (тактильний контакт, поцілунки, посмішки, обійми). Мама дитини раннього віку сприяє формуванню у неї почуття власної цінності, створює умов для забезпечення самостійності дитини. Мама дошкільняти має підтримувати творчу ініціативу дитини, формувати у дитини здатність приймати відповідальність за свої вчинки, що активізує у дитини прагнення чинити добро та запобігати вчинків та дій, які приносять шкоду. Мама молодшого школяра має допомогти дитини успішно увійти у новий соціальний простір, де з'являється взаємодія з однолітками та вчителем, засвоїти норми та цінності нового середовища. Мама підлітка має стати другом та радником для своєї дитини. Важливо і необхідно надати дитині свободу у певних сферах її життєдіяльності, дати можливість відчувати дорослість та незалежність. Мама дорослих молодих людей має відпустити та підтримувати їх у процесі входження у самостійне життя, прийнятті важливих рішень щодо вибору професійної діяльності, побудови стосунків з коханою людиною.

Таким чином, стає зрозумілим, що роль матері надзвичайно цінна для дитини протягом усього її життя, але вплив та особливості поведінки по відношенню до дитини визначаються етапом її розвитку. Тому важливим для матері є розуміння та вміння будувати адекватну лінію поведінки щодо розвитку дитини та процесу виховання, орієнтуючись на її вік та домінуючі потреби.

Уже в ранньому віці у дитини починають закладатися основи соціальних контактів, формуватися здібності побудови соціальних взаємовідносин з найближчими людьми, малюк починає оволодівати навичками ефективної взаємодії та комунікації на основі цілого комплексу соціальних норм. Значна роль у цьому процесі належить матері, адже саме вона є первинним агентом соціалізації, оскільки піклується про створення належних умов для виховання та навчання дитини, залучає її до соціокультурного середовища, сприяє засвоєнню соціальних норм, правил, традицій та звичаїв, тобто забезпечує оволодіння соціальним досвідом шляхом залучення до системи соціальних відносин. Звичайно, перший контакт, в тому числі і соціальний, виникає у малюка з мамою. Тому надзвичайно важливою стає позитивна духовна взаємодія між ними у перші хвилини після народження. Так, зарубіжний науковець Ф. Хорват зазначає – «материнська любов, віддане ставлення матері до дитини, постійна турбота, її слова, міміка, жести, увесь комплекс емоційних проявів викликають навіть у малюка відповідні позитивні реакції, які переростають з часом у міцні духовні зв'язки з матір'ю та іншими людьми» [201, с. 70]. Дійсно, ставлення матері до малюка – це проекція на майбутнє особливостей соціальних взаємостосунків дитини з її оточенням. Досвід перших років спілкування та взаємостосунків з мамою дитина засвоїть та відтворюватиме у дорослому житті, у власній родині, передасть майбутнім поколінням.

Важливою для дитини постає можливість бути залученим до широкого кола соціальних контактів, будувати з іншими людьми стосунки на основі духовного начала. І стосується це, в першу чергу, саме родини, яка власними впорядкованими відносинами на основі доброти, щирості та поваги програмує в уявленні дитини образ бажаних взаємостосунків в соціальному оточенні.

Варто зауважити, що на розвиток малюка, формування його особистості, процес соціалізації значний вплив здійснює стиль життя та особистісна позиція матері. Дитина надзвичайно чутлива до поведінкових

реакцій матері, її домінуючого емоційного стану та почуттів вже з перших днів життя. Особливості життєдіяльності та психологічна атмосфера, створені матір'ю навколо себе, повністю поглинають й малюка, засвоюються ним на неусвідомлюваному рівні. Вибір та реалізація жінкою конкретної життєвої позиції, стилю життєдіяльності зумовив науковців до розроблення типології матерів стосовно особливостей здійснення виховного впливу та характеру взаємостосунків з дитиною.

Так, український науковець Н. Денисевич запропонувала типологію матерів, в основу якої покладено особливості їх взаємодії з немовлятами:

1) орієнтація на дитину, в процесі взаємодії з немовлям вони орієнтують в першу чергу на його потреби та психоемоційний стан, враховуючи при цьому особистісні та вікові особливості дитини. Їх ставлення до малюка сповнене ласки та турботи;

2) орієнтація на себе під час взаємодії з дитиною. Вони здійснюють піклування про маля, але орієнтуються в цьому процесі на власні знання та уявлення щодо виховання, не враховуючи при цьому особистісні та вікові особливості немовляти;

3) сенситивно-чутливі матері відносяться до третього типу – орієнтація на власний внутрішній світ, низький рівень активності, що провокує й низький рівень впливу на стан малюка. Вони мають позитивне ставлення до себе як до жінки, але сприйняття себе як матері має негативні тенденції;

4) матерям четвертого типу властиві високий рівень напруги та негативне ставлення до себе, прояви байдужості, відсутність прихильності до дитини, низький рівень турботи та теплоти про неї [51].

Запропонована типологія матерів свідчить про наявність взаємозв'язку ставлення жінки до себе як до особистості, сприйняття себе у ролі матері та особливостей взаємостосунків з дитиною немовлячого віку. А враховуючи той факт, що мама є найголовнішою людиною для малюка на перших етапах його життя, будь-які її поведінкові та емоційні прояви життєдіяльності відкладають відбиток на формуванні особистості дитини.

Здійснила спробу описати особливості реалізації ролі матерів і польський психолог А. Вея. Дослідниці вдалося виявити сім типів матерів, найбільш характерних для європейського соціокультурного середовища [32, с. 67-75]: 1) емоційно відсутня мама, для якої характерним є наявність значної емоційної дистанції з власною дитиною, що викликано відсутністю умінь проявляти власні почуття та будувати емоційні стосунки з близькими; 2) надмірний контроль та опіку над дитиною здійснюють мами другого типу. Прагнення уберегти дитину від зовнішніх впливів «ворожого» світу, виконання за неї елементарних обов'язків зумовлює формування у дитини егоїстичних рис, залежної від матері поведінки, відсутність самостійності у власній життєдіяльності. Дитина втрачає власне «Я», оскільки надмірна турбота матері не дозволяє їй бути самою собою; 3) вимоглива мати, яка висуває малечі конкретні вимоги і необхідність їх задовольняти. Дитина має відповідати очікуванням матері, її прагненням та уподобанням. Відсутність безумовної любові, прийняття та підтримки дитини у будь-якій ситуації – найголовніша проблема мам даного типу; 4) для четвертого типу мам характерним є авторитаризм. Вона, незадоволена та розчарована життям, прагне від дитини безкомпромісного виконання встановлених нею формальних правил, що ґрунтується на обов'язковому їх дотриманні. Така дитина прагне материнської любові та підтримки, в той же час вибачаючись за те, що живе; 5) мами п'ятого типу виконують роль охоронця й керівника. Представниці даного типу живуть у стані постійного напруження, страху та переконаності у ворожості зовнішнього світу. У зв'язку з цим виховання дитини сповнене різноманітних правил, які забезпечить безпеку та захистить від загроз навколишньої дійсності. Малеча не лише втрачає можливість опанувати незалежністю від матері та самостійністю, а ще й сприймає її негативний стан, почуття страху, недовіри до світу та людей; 6) непослідовна і непередбачувана мама, найхарактернішою ознакою якої є емоційна незрілість. Прояви непослідовності у власній поведінці, непередбачувані вчинки та дії, неконтрольовані емоційні реакції не дозволяють їй сформувати

чітку систему дисципліни для дитини. Виховний процес сповнений спонтанністю, неоднозначними рішеннями, суперечливими вимогами. Дитині досить часто доводиться брати на себе відповідальність за виконання батьківських обов'язків, з якою вона просто не в змозі впоратися. Дитина прагне перебувати у своєму природному стані – ролі дитини, отримувати любов, турботу та піклування; 7) сьомий тип – проявляє щирю та безмежну любов до дитини, безумовно приймає її, допомагає дитині пізнати себе, спонукає до реалізації особистісного потенціалу. Така мама формує у дитини почуття власної цінності та сприяє становленню зрілої особистості.

Звичайно, охарактеризовані типи матерів у «чистому» вигляді зустрічаються рідко, найчастіше спостерігаються різноманітні комбінації характерних особливостей матері, а також виховних впливів, здійснюваних по відношенню до дитини. Але з вищезазначеного зрозуміло, що переважна більшість типів матерів не відповідають істинному образу материнства, реалізація материнських функцій жінками не лише не забезпечує повноцінний розвиток особистості дитини, що відображається як на фізичному, так і на психологічному стані дитини, а й завдає шкоди.

Дійсно, у сучасному світі материнство знаходиться під потужним впливом різноманітних соціокультурних стереотипів, що нерідко супроводжується хибним уявленням молоді щодо материнської ролі. Це викликано протиріччями між ідеалістичним культивуванням суспільством значимості материнства для жінки та реальною ситуацією сучасності, яка демонструє першочергове значення досягнення успіхів у професійній діяльності та кар'єрі, матеріального достатку, престижу, тим самим відсуваючи реалізацію материнської ролі на другий план. Окрім того, виконання жінкою у житті різноманітних ролей (подружніх, господарських, професійних) може призвести до сприйняття нею материнства як обмежуючого фактора для власного особистісного розвитку. Складність може викликати й безпосереднє виконання материнської ролі, адже воно передбачає не лише наявність сукупності знань та уявлень у відповідності до

культури українського народу, а й умінь і навичок здійснювати піклування про малюка, забезпечувати його розвиток і, безперечно, мотивації та бажання самої дівчини реалізувати себе у ролі матері.

У зв'язку з цим надзвичайно розповсюдженою проблемою виступає девіантне материнство, яке знаходиться у полі зору сучасних науковців [14, 19, 80, 141]. Воно розглядається як відхилення від норми, відходження від повноцінної реалізації материнських функцій. Сутність девіантного материнства полягає у порушенні материнської поведінки по відношенню до дитини, неналежному ставленні до особистості малюка та його здоров'я, що заважає формуванню позитивного образу «Я» дитини, відображається у порушеннях нормального процесу розвитку та в подальшому ускладнює її соціалізацію. Варто зауважити, що девіантне материнство може проявлятися у різних формах: негативне ставлення до власної вагітності; відмова від малюка; уникання від виконання материнських обов'язків; зневага та прояви будь-яких видів насилля до дитини; відсутність доброзичливих материнсько-дитячих взаємовідносин, наслідком якого стає порушення емоційного та фізичного благополуччя дитини, повноцінного розвитку особистості. Відхилення від оптимального процесу реалізації материнства дослідники пов'язують з порушенням готовності жінки до материнства. Так, українські науковці О. Новікова та В. Зенцова запропонували перелік характерних особливостей жінок, неготових до прийняття материнської ролі та схильних до проявів девіантного материнства [124]: ігнорування симптомів вагітності; відсутність емоційної близькості з малюком; байдужість матері до дитини; відсутність навичок та бажання забезпечити сприятливі для повноцінного розвитку дитини умови; нерозуміння матір'ю психологічних особливостей дитини на різних етапах її розвитку; агресивні реакції по відношенню до дитини, які спричиняють фізичний та психологічний дискомфорт, у поєднанні з проявом негативних емоцій та почуттів; негативний емоційних настроїв, пов'язантй з думками про дитину; формальне виконання материнських функцій без належної емоційної підтримки; несприйняття себе

у ролі матері. Таким чином, неготовність жінки до материнства, відсутність у неї емоційно-ціннісного ставлення до дитини, прояви девіантних форм поведінки по відношенню до неї постають причинами порушення нормального розвитку дитини та її ефективної соціалізації у суспільному середовищі.

Особливо гостро постає проблема ранньої вагітності та материнства, яка наразі є надзвичайно поширеною. В цьому випадку мова не йде про заплановану вагітність і бажану дитину, домінуючу роль грає фактор випадковості або ілюзорних уявлень. Так, українська дослідниця О. Бацилева зазначає, що вагітність у ранньому віці часто уявляється дівчині одним із засобів досягнення незалежності, почуття дорослості та зрілості, але так чи інакше є результатом порушеного, інфантильного формування материнської сфери, що пов'язано з відсутністю позитивного комунікативного досвіду між матір'ю та дочкою [14, с. 54]. У зв'язку із соціальною та психологічною незрілістю неповнолітні матері стикаються з комплексом проблем: осуд та негативне ставлення найближчого оточення, неможливість продовження навчання і, що викликає особливе занепокоєння, неготовність до реалізації ролі матері. Окрім того емоційний стан дівчини, для якого зазвичай характерним є пригнічений настрій, підвищена вразливість, розчарованість, виступає провокуючим фактором байдужого ставлення до власної дитини та її здоров'я, формування неадекватної поведінки по відношенню до малечі, нестабільного психологічного материнського статусу. А це, у свою чергу, перешкоджає формуванню у неповнолітніх матерів усвідомленого ставлення до батьківства, ефективному виконанню материнських обов'язків та забезпеченню сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини, починаючи з народження.

Вагоме місце у сучасному світі посідає й проблема самотнього материнства, причина якої розлучення або виїзд батька на роботу за кордон. Мати, як зазначає польська дослідниця Б. Скочинська-Прокопович, не в змозі повної мірою компенсувати відсутність батька у родині, оскільки він є

взірцем для наслідування чоловічих моделей поведінки для сина, джерелом надійності та впевненості для доньки [224]. Тому відсутність повноцінної родини накладає відбиток на особливості формування особистості дитини.

У реальній дійсності сьогодення одним з проявів кризи материнства можна вважати, на нашу думку, явище добровільної бездітності (child-free). Як зазначає російський дослідник Н. Узлов, прийняття дорослими людьми ідеї добровільної бездітності проявляється у вільному житті, наповненому свободою, насолодою, можливістю для творчості, кар'єрного зросту, отримання задоволення від подружніх стосунків [186]. Життя з дітьми представники даного руху вважають сповненим різноманітними обмеженнями, зайвою відповідальністю та труднощами. Причинами подібної життєвої позиції, на нашу думку, можна вважати інфантилізм, егоїзм, психологічну та соціальну незрілість, що відображається у прагненні піклуватися про особистісний комфорт та задоволення власних потреб.

Дослідженням причин свідомої відмови жінок від прийняття материнської ролі займалася російська дослідниця О.Захарова [70]. Вона проаналізувала домінуючі тенденції, які створюють ризик формуванню позитивного ставлення жінок до материнства, та виокремила причини прийняття жінками позиції «child-free», розділивши їх на чотири рівні. На першому рівні – особистісному – причинами свідомої відмови жінок від материнства є висока цінність власного «Я»; значимість емоційного спілкування та відносин, в яких особистість виступає як споживач емоційного тепла та турботи, тоді як роль матері передбачає виступати джерелом піклування дитини; прагнення до професійної самореалізації та гедоністична направленість життєдіяльності.

На рівні сімейної системи – проявляється в надмірній опіці, культивуванні цінності особистості дитини, що може призвести у майбутньому до формування у дорослої жінки егоїстичних тенденцій, інфантилізму. Народження дитини втрачає емоційно-ціннісне значення.

Рівень екосистеми яскраво демонструє підвищення соціальної активності жінки у сучасному світі. Тому все частіше спостерігається відмова жінок від реалізації материнства на користь професійної діяльності та кар'єрних досягнень.

Макрорівень у цілому демонструє негативну тенденцію у сфері материнства, зумовлену підвищенням рівня життєдіяльності, зростом домагань та стандартів життя, бажанням молоді задовольняти гедоністичні потреби, що гальмує прагнення пізнати радість материнства та батьківства.

У зв'язку з цим надзвичайно важлива роль належить заходам, спрямованим на відродження та відновлення цінності материнства серед молоді, формування мотивів побудови родини та народження дітей, прагнення виховувати їх у любові, добробуті та позитивній атмосфері.

Таким чином, проаналізувавши проблему материнства, варто зазначити, це одне з найголовніших призначень кожної жінки – продовження людського роду, закладене природою, але при цьому модель материнства визначається соціокультурними особливостями, соціальними стереотипами і, врешті-решт, менталітетом конкретного народу. Та в будь-якому випадку факт впливу взаємовідносин матері з малюком на життєву позицію дитини, її соціалізацію у суспільному середовищі залишається беззаперечним. Саме від найближчої людини – мами, її виховного потенціалу, прагнення дарувати любов та радість залежить фізичний та психологічний розвиток дитини, соціальне та духовне формування особистості. Виховання малечі здійснюється від самого народження у соціальному середовищі родини, атмосферу якої в більшій мірі визначає жінка. Її позиція щодо самореалізації у сфері материнства, прагненні виховувати та сприяти розвитку малюка закладає основи усвідомленого ставлення до батьківських обов'язків. Жінка спрямовує вектор ефективної реалізації батьківства, оскільки саме вона є тим джерелом, яке сповнює новонароджену дитину любов'ю та життєздатною енергією. Материнство закладає підґрунтя усвідомленого ставлення до батьківства. Тому надзвичайно важливим завданням постає формування у

молоді позитивної мотивації до опанування ролі батьків, розвиток щирих почуттів до малюка, прищеплення навичок догляду та піклування про маля. І, що не менш важливо, донести думку, що виконання батьківських функцій, зокрема материнства, не створює обмеження для самореалізації, а навпаки, дає змогу розкрити свій потенціал ще в одній сфері, адже різноманіття діяльностей, виконанням яких займається людина, надає відчуття емоційної насиченості.

1.3 Сучасний рівень усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти

Високоосвічена, інтелектуально та духовно розвинена особистість – ідеал українського громадянина на сучасному етапі розвитку нашої країни та у світлі її євроінтеграційних прагнень. Якісна освіта має стати запорукою успішного майбутнього української держави. Так, у Законі України «Про освіту» зазначається, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [65, с. 1]. Підтвердження цьому – реформування освіти, яке простежується в оновленні її змісту, удосконаленні навчальних програм, орієнтації на суспільні потреби в умовах глобальної конкуренції. Окрім того, у відповідності до Національної доктрини розвитку освіти держава має забезпечувати «виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється» [187, с. 1]. І, безперечно, держава покликана забезпечити здобуття відповідної професії,

підготовку кваліфікованих кадрів у певній сфері діяльності, здатних до активної та творчої реалізації здобутих умінь та навичок, професійного саморозвитку та самоосвіти.

Це призначена здійснювати професійно-технічна освіта, яка «передбачає формування та розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією у відповідній галузі, забезпечення її конкурентоздатності на ринку праці та мобільності, перспектив її кар'єрного зростання впродовж життя» [67, с. 1].

Але важливо пам'ятати, що ситуація сьогодення диктує особливі вимоги – це орієнтація на освічену особистість, збагачену морально і духовно, культурно виховану людину, яка володіє здатністю до гнучкості у динамічних умовах сучасності. У зв'язку з цим український дослідник С. Гончаренко акцентує увагу на необхідності фундаменталізації професійної освіти. Ми підтримуємо його думку стосовно того, що професійна освіта хоча й є процесом і результатом професійного становлення особистості, що супроводжується оволодінням знань, умінь і навичок з конкретних професійних спеціальностей, але не зводиться до вузького суто професійного визначення. У професійній школі надзвичайна роль належить особистісному і соціальному розвитку та становленню особистості здобувача освіти, необхідності інтелектуального та духовного її збагачення. Це покликана забезпечити, на думку науковця С. Гончаренка, фундаменталізація освіти – підґрунтя системної та цілісної професійно-технічної освіти, мета якої реалізація наступних функцій: «системний рівень пізнання дійсності, здатність бачити та досліджувати механізми самореалізації і саморозвитку явищ і процесів; формування найбільш істотних, стійких, довготривалих знань, які лежать в основі цілісного сприймання сучасної наукової картини світу; формування цілісного, енциклопедичного погляду на сучасний світ і місце людини в усьому світі; оволодіння основами єдиної людської культури в її природничо-науковій і гуманітарній площинах; створення бази професійної культури і професійної майстерності; формування потреби в

самоосвіті» [44, с. 170-171]. Таким чином, фундаментальна професійно-технічна освіта має бути особистісно-орієнтованою, яка покликана забезпечити суспільство високопрофесійними, культурно та морально збагаченими спеціалістами.

Роль професійної освіти і навчання, на думку української дослідниці В. Радкевич, полягає у прогнозуванні, формуванні та розвитку професійної компетентності майбутніх спеціалістів, їхніх особистісних та професійно важливих якостей; вихованні громадянської та соціально-правової активності, виробленні енергоефективного стилю професійної діяльності [150]. Можливо, не кожному випускнику закладу професійно-технічної освіти доведеться працювати у сфері, яка відповідає його освіті, але ж кожному бути людиною, яка має чітку громадянську позицію та особистісну ієрархію цінностей.

На нашу думку, варто зазначити й головну мету професійно-технічної освіти. Завдяки аналізу нормативно-правової бази у галузі освіти українська дослідниця Ю. Грищук конкретизувала головну мету професійної освіти у трьох напрямках: 1) створення сприятливих умов для оволодіння особистістю сукупністю знань, умінь і навичок у сфері професійної діяльності з подальшим отриманням кваліфікації, що сприяє участі молодого людини у суспільно-корисній праці. Освіта при цьому розглядається дослідницею як засіб самореалізації особистості; 2) виховання та становлення соціально активної, зрілої особистості, яка у своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими нормами та правилами, культурно-національними цінностями, здатна до активної перетворювальної діяльності у всіх сферах свого життя, спроможна нести відповідальність за власні вчинки; 3) задоволення першочергових потреб виробництва у кваліфікованих і високоосвічених працівниках, з високим рівнем професійної мобільності, різнобічними професійними знаннями і навичками та широким колом кругозору [48]. У зв'язку з вищезазначеним стає зрозумілим, що професійно-технічна освіта покликана не лише на підготовку професійних,

кваліфікованих робітників, а, перш за все, на формування та становлення освіченої, соціально активної особистості, інтелектуально та духовно збагаченої, із системою загальнокультурних цінностей та прагненням до самореалізації в усіх сферах життєдіяльності. Гуманізація системи професійної освіти – вагомий крок до розвитку українського суспільства у світлі євроінтеграції.

Навчання у закладах професійно-технічної освіти демонструє початок самостійного життя особистості, здатність до прийняття власних рішень та їх реалізації, побудови життєвої перспективи та планів на майбутнє, які стосуються як особистісного, так і професійного становлення.

Зазвичай здобувачами професійно-технічної освіти є випускники 9-х класів. Цей віковий етап розвитку особистості охоплює період ранньої юності (з 14-15 до 18 років). Він характеризується переходом особистості від дитинства до дорослості, оволодінням самостійністю, відповідальністю. І хоча самостійність юнака є ще досить відносною у зв'язку з матеріальною залежністю від батьків, відсутністю стабільного соціального положення та професійного статусу, все ж відбувається прагнення побудови життєвої перспективи та формування світогляду, вирішення власних життєвих проблем.

Як зазначає російська дослідниця та психолог В. Мухіна, юність є тим періодом, який забезпечує становлення людини як особистості, «коли юнак, перебуваючи на шляху онтогенетичної ідентифікації уподібнення іншим людям, присвоїв від них соціально значущі властивості особистості, здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, до самого себе і до природи; здатність до засвоєння конвенційних ролей, норм, правил поведінки в суспільстві» [119, с. 422]. У зв'язку з цим спостерігаються якісно нові особливості побудови соціальних контактів та взаємовідносин.

Соціальна ситуація розвитку обумовлена перебуванням на порозі вступу у самостійне життя. Завершення первинної соціалізації створює умови

для визначення свого місця в житті, прагнення намітити «траєкторію руху». Найважливішою задачею цього віку є самовизначення у пріоритетних сферах життєдіяльності – особистісній, професійній, соціальній, моральній, екзистенційній. У зв'язку з цим відбувається формування своєї внутрішньої позиції, що відображається направленістю у майбутнє, оцінкою теперішнього крізь призму бажаного та очікуваного.

Провідною діяльністю у ранньому юнацькому віці є навчально-професійна, що виконує особливо важливе значення у випадку прийняття рішення вступу у заклад професійно-технічної освіти та опанування відповідною до власних уподобань та інтересів професією.

Доречним вважаємо зазначити і новоутворення даного вікового періоду. Психологічним надбанням ранньої юності є розвиток самосвідомості, відкриття внутрішнього світу та усвідомлення своїх особливостей, що пов'язано з прагненням пізнати усі аспекти власної особистості. У цьому віці відбувається формування особистісної ідентичності, яка проявляється у почутті індивідуального самоототожнення та єдності. Таким чином, новоутворенням даного вікового етапу є рефлексія як аналіз юнаком власного психічного стану. Окрім того, до психологічних надбань належить проектування життєвої перспективи, самовизначення щодо професійної діяльності, активне формування світогляду, поступове входження у різноманітні сфери життєдіяльності.

У період ранньої юності починає формуватися система переконань, яка відображає ціннісні орієнтації особистості, її ставлення до оточуючого світу. Але в силу вікових особливостей система світоглядних позицій молоді досить нестійка, погляди суперечливі, особистісні позиції можуть відображати цілком протилежні точки зору. У зв'язку з цим юна особа потребує підтримки найближчого оточення, в першу чергу – значимих дорослих, у розвитку власної особистості, у виборі життєвого шляху, свого місця у соціальній ієрархії, реалізації суспільно корисної діяльності, а відтак – і у формуванні стійкої та цілісної системи поглядів.

Формування життєвих планів постає характерною особливістю особистості раннього юнацького віку. Це стосується як і майбутньої професійної діяльності, так і особистісного становлення, реалізації себе у різних сферах життєдіяльності. Але проблема полягає в тому, що особистість, окреслюючи ідеал бажаного майбутнього, не замислюється над шляхом його досягнення, задовольняючись лише результатом. На цьому наголошує й російський дослідник І. Кон – «життєвий план в точному сенсі цього слова виникає у тому випадку, коли предметом роздумів постає не лише кінцевий результат, але й способи його досягнення, шлях, якого людина має намір дотримуватися, й ті об'єктивні та суб'єктивні ресурси, які їй для цього необхідні...Життєвий план – це план діяльності» [81, с. 191]. Молодій людині для власного самовизначення важлива не лише наявність когнітивної складової образу майбутнього, а й безпосередні кроки задля його реалізації. Так, український дослідник В. Сметаняк розглядає самовизначення в ранньому юнацькому віці як збалансоване поєднання трьох складових компонентів [169, с. 179]: «1) афективний, який спрямовує поведінку особистості в обраному напрямку; 2) когнітивний компонент забезпечує спрямованість особистості усіма необхідними ресурсами задля досягнення поставленої мети; 3) конативний компонент зумовлює реалізацію особистістю вибору шляхом поєднання афективно-когнітивного прагнення». На думку науковця, особистість реалізує себе повноцінно та повною мірою лише у випадку здійснення дії, обираючи таким чином індивідуальний шлях самовизначення та самореалізації.

У зв'язку з цим варто зазначити, що у роботі зі здобувачами освіти закладів професійно-технічної освіти важливим є не лише кваліфікована діяльність педагогічних працівників щодо оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями обраної професії, а й створення умов для активізації потенційних ресурсів особистості, які сприятимуть продуктивній реалізації обраного життєвого шляху особистості здобувача освіти. А розвиток готовності до життєвого самовизначення, який включає не лише

професійне становлення, передбачає формування ієрархії життєвих цінностей, вольової сфери, самостійності і відповідальності. Таким чином, навчально-виховний процес у закладах професійно-технічної освіти має бути спрямований на формування не лише професійних компетенцій, які сприятимуть ефективному оволодінню професійною діяльністю, а й безперечно на формування ключових компетенцій, мета яких – забезпечення готовності до виконання різноманітних соціальних ролей, в тому числі і батьківських.

Так, українські дослідники організації та вдосконалення навчально-виховного процесу у закладах професійно-технічної освіти Л. Сушенцева [180] та С. Ткачук [184] виокремлює наступні ключові компетентності здобувачів освіти, які мають надпрофесійний характер: комунікативна (навички ефективного ділового та неформального спілкування, інтерес до людей, здатність налагоджувати контакт), когнітивна (організація діяльності щодо оволодіння новими знаннями та навичками, прагнення до пошуку нової інформації, самоосвіта, самопізнання), соціально-психологічна (здатність встановлювати нормальні відносини з людьми, співпраця, продуктивна взаємодія в команді) управлінська (вміння розв'язувати проблеми, ефективно планування та виконання дій задля отримання очікуваного результату), креативна (здатність вирішувати нестандартні завдання, здібність до творчості), компетентність у підприємливості (практична кмітливість на ринку праці, здатність активно діяти), інформаційно-комп'ютерна (володіння інформаційними технологіями, здатність накопичувати, систематизувати та узагальнювати інформацію), компетентність у збереженні особистого здоров'я (здатність підтримувати здоровий спосіб життя, прагнення до саморозвитку, відмова від шкідливих звичок, заняття фізичною культурою). Ми схиляємось до думки, що в цілому важливим результатом навчально-виховної діяльності закладів професійно-технічної освіти є формування у здобувачів професійно-технічної освіти так званої життєвої компетентності, яка, за визначенням І. Ящука, є знаннями, вміннями, життєвим досвідом,

необхідним для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення власного життя [216]. Це, безперечно, стосується розвиненої здатності особистості до самореалізації у найрізноманітніших сферах життя, в тому числі і у сферах подружніх та батьківських стосунків; прийняття і дотримання норм, правил, цінностей суспільного життя; здобуття практичного, морального та духовного досвіду в процесі навчання.

Надзвичайно важлива роль у забезпеченні ефективної роботи щодо підтримки здобувачів професійно-технічної освіти у самореалізації, допомоги їм у формуванні світогляду, визначення життєвої позиції покладається на педагогічних працівників, які забезпечують, окрім навчального, й виховний процес, а також соціально-психологічну службу навчального закладу, спеціалісти якої забезпечують психологічний супровід становлення особистості здобувача освіти закладів професійно-технічної освіти.

У зв'язку з цим педагоги мають вдосконалювати власну підготовку, займатися самоосвітою та саморозвитком з метою відповідності сучасним запитам молодого покоління. Так, українська дослідниця Н. Ничкало пропонує ідеї підготовки педагогів для сучасної професійної школи: забезпечення власного особистісного розвитку, включаючи вдосконалення знань і навичок; забезпечення ефективного управління навчально-виховним середовищем; усвідомлення цінностей та установок, які ведуть до створення здорового людського суспільства; вміння слухати та допомагати слушною порадою окремим категоріям дітей; вміння працювати з батьками та іншими членами громади; вміння використовувати різні педагогічні методи та технології [122].

Окрім того, ми підтримуємо думку українських дослідників Р.Гуревича й М. Кадемія, що однією з важливих умов становлення професійної компетентності педагога є психолого-педагогічні здібності, а саме здатність здійснити діагностику розвитку здобувача освіти, наявність системи стимулювання мотивації до діяльності, визначення критеріїв компетентності,

наявність рефлексії [49]. Вагоме місце посідає й професійно-етична культура педагогічних працівників, серед основних компонентів якої, на думку А. Капської, аксіологічний (сукупність педагогічних цінностей), технологічний (спосіб реалізації соціально-педагогічної діяльності), творчий (прояв професійної творчості) та особистісний (спосіб реалізації здібностей, інтересів, соціального досвіду особистості) [221, с. 252-253]. Таким чином, компетентний педагог з прагненням до самоосвіти, гнучким мисленням, творчими здібностями, високим рівнем професійно-етичної культури, розумінням актуальних психологічних проблем сучасної молоді здатен до ефективної організації виховної роботи зі здобувачами професійно-технічної освіти.

Важливі завдання при цьому належить й соціально-психологічній службі закладу професійно-технічної освіти. Здійснення психологічного супроводу забезпечує повноцінний розвиток особистості здобувача освіти, підвищує його адаптивні можливості у сучасній динамічній соціальній реальності, створює умови для успішної реалізації власних можливостей у різних сферах життєдіяльності (особистісній, професійній, соціальній, сімейній). Так, українська дослідниця проблеми психологічного супроводу студентів закладів професійної освіти Є. Єгорова виокремлює наступні напрями психологічного супроводу: 1) моніторинг психологічного статусу здобувача професійно-технічної освіти (психологічні особливості, проблеми особистісного чи навчального характеру); 2) розробка програм професійного становлення здобувачів професійно-технічної освіти зі створенням оптимальних психолого-педагогічних та соціальних умов для їхнього навчання; 3) розробка корегувальних програм для здобувачів освіти з проблемами у професійному навчанні; 4) робота зі здобувачами професійно-технічної освіти, які мають відхилення у поведінці (з девіантною поведінкою); 5) консультативно-просвітницька робота зі здобувачами освіти, педагогами, викладачами, майстрами, батьками; 6) вирішення проблем професійного та особистісного самовизначення; 7) вирішення особистісних

та екзистенційних проблем; 8) психологічна профілактика, яка полягає у попередженні порушень психічного та фізичного здоров'я, негативних явищ серед молоді та пропаганди здорового способу життя [61].

Таким чином, колектив педагогів закладів професійно-технічної освіти у співпраці із соціально-психологічною службою (соціальний педагог, практичний психолог) покликані допомагати здобувачам професійно-технічної освіти у становленні та розвитку їх особистості, вихованні загальнокультурних цінностей, формувати у них активну життєву позицію в усіх сферах діяльності, сприяти оволодінню навичками самостійного прийняття важливих рішень та нести відповідальність за них. Це безперечно стосується і формування усвідомленого ставлення до батьківства. Оскільки формування життєвих планів припадає саме на період ранньої юності, ми не можемо залишити поза увагою дану сферу особистості. Педагоги, соціальні педагоги та психологи мають бути зацікавлені даною проблемою та здійснювати необхідну роботу з метою соціально-педагогічної та психологічної просвіти молоді, розвивальної діяльності, а також особистісного самовизначення здобувачів професійно-технічної освіти у сфері майбутніх сімейних відносин.

У рамках нашого дослідження з метою визначення сучасного рівня усвідомленого ставлення до батьківства було проведено пілотне дослідження. У експерименті прийняли участь здобувачі професійно-технічної освіти Державного професійно-технічного навчального закладу «Криворізький навчально-виробничий центр, Криворізького професійного ліцею, Криворізького професійного будівельного ліцею, Державного професійно-технічного навчального закладу «Івано-Франківський професійний ліцей автомобільного транспорту і будівництва», Куп'янського автотранспортного коледжу. Вибірку склали 576 здобувачів, з них 378 дівчат спеціальностей «Кухар (67 осіб), «Кухар-кондитер» (79 осіб), «Продавець продовольчих товарів» (89 осіб), «Перукар» (29 осіб), «Оператор комп'ютерного набору» (60 осіб), «Контролер-касир» (21 особа),

«Організація перевезень і управління на автомобільному транспорті» (33 особи), та 198 хлопців спеціальності «Слюсар-ремонтник» (33 особи), «Електрогазозварник» (45 осіб), «Машиніст крана, стропальник» (38 осіб), «Машиніст крана автомобільного» (41 особа), «Машиніст бульдозера» (29 осіб), «Кухар» (12 осіб).

Нами було здійснено анкетування серед здобувачів професійно-технічної освіти, оскільки саме цей метод дослідження дає змогу вивчити ставлення до конкретної проблеми великої кількості респондентів за мінімальний проміжок часу. Дотримуючись усіх рекомендованих правил, нами була розроблена авторська анкета «Ставлення учнівської молоді до батьківства» (додаток А). Структура анкети включає два блоки – блок особистісних позицій та блок загальної обізнаності. Блок особистісних позицій включає 5 запитань і передбачає визначення найбільш значимих цінностей здобувачів освіти, серед яких здоров'я, створення сім'ї; досягнення кар'єрного успіху; народження та виховання дітей, прагнення до морального вдосконалення тощо; критеріїв готовності до батьківства/материнства; особистісного сенсу народження дитини; ставлення до сучасного руху «child-free»; планів на майбутнє щодо народження дітей. Блок загальної обізнаності включає 7 напіввідкритих запитань, спрямованих на визначення розуміння здобувачами освіти сутності понять «батьківство», «материнство» та «батьківство»; основних функцій батьківства; впливу батьківства на становлення дорослої людини; особливостей виховного процесу; необхідності підготовки молодих людей до реалізації у майбутньому батьківських ролей.

Аналіз блоку особистісних позицій дав нам змогу зробити висновки.

Запропоновані на вибір найбільш значимі цінності розподілились серед дівчат наступним чином. Найбільше виборів отримала цінність «здоров'я» – її обрала 321 здобувачка професійно-технічної освіти (84,92%); створення сім'ї – 242 (64,02%); кохання – 234 (61,9%); народження та виховання дітей – 197 (52,12%); досягнення кар'єрного успіху – 181 (47,88%); опанування

цікавою професією – 125 (33,06%); наявність надійного кола друзів – 110 (29,1%); життя задля власного задоволення – 68 (17,99%); матеріальний добробут – 53 (14,02%); прагнення до моральної досконалості – 34 (8,99%); реалізація справ на користь суспільству – 19 (5,03%); досягнення високого духовного розвитку – 19 (5,03%)

Серед хлопців-здобувачів професійно-технічної освіти розподіл цінностей дещо відрізняється. Найбільше виборів отримала цінність «досягнення кар'єрного успіху» – її обрав 151 здобувач освіти (76,26%); створення сім'ї – 114 (57,58%); наявність надійного кола друзів – 110 (55,6%); народження та виховання дітей – 109 (55,06%); здоров'я – 109 (55,06%); кохання – 96 (48,48%); опанування цікавою професією – 81 (40,91%); матеріальний добробут – 74 (39,16%); життя задля власного задоволення – 56 (29,64%); прагнення до моральної досконалості – 13 (6,88%); досягнення високого духовного розвитку – 6 (3,17%).

Цікавими для аналізу виявилися відповіді дівчат-здобувачок професійно-технічної освіти, які серед значимих цінностей обрали народження та виховання дітей, але при цьому для них ніякої цінності не має створення сім'ї – 64 респондента (16,93%), тобто для них виховання дитини можливе поза межами повноцінної родини.

Критерії, які свідчать про готовність молодого людини до батьківства, розподілились наступним чином: роботу та стабільний дохід обрали 349 (92,32%) дівчат та 158 (83,5%) хлопців; власне бажання мати дитину – 234 (61,9%) дівчини та 101 (53,4%) хлопець; досягнення певного віку – 196 (51,85%) дівчат та 72 (38,09) хлопця; любов до дітей – 174 (46,03%) дівчини та 106 (56,08%) хлопців; наявність знань щодо виховання дитини – 129 (34,12%) дівчат та 41 (21,69%) хлопець; офіційно зареєстрований шлюб – 110 (29,1%) дівчат та 89 (47,08%) хлопців; наявність професійно-технічної або вищої освіти – 53 (14,02%) дівчини та 78 (41,2%) хлопців; здатність виховувати у підростаючого покоління моральні цінності – 45 (11,91%)

дівчат та 58 (30,68%) хлопців; життєвий досвід – 19 (5,03%) дівчат та 12 (6,35%) хлопців.

Для опитуваних здобувачок професійно-технічної освіти народження дитини: це радість, щастя, особлива подія у житті – 230 (60,85%); нова можливість для реалізації себе у ролі жінки та матері – 60 (15,88%); обмеження для особистісної та професійної реалізації, перепона у саморозвитку 60 (15,88%); один із закономірних етапів життєдіяльності людини, який не передбачає особливих змін 16 (4,23%); пелюшки, підгузки, клопоти, буденність 12 (3,16%). У хлопців відповіді суттєво відрізняються. Для 159 (84,13%) хлопців народження дитини – це радість, щастя, особлива подія у житті; нова можливість для реалізації себе у ролі батька – цей варіант обрали 30 (15,15%) хлопців; а для 9 (4,54%) здобувачів освіти – це один із закономірних етапів життєдіяльності людини. Тож бачимо, що для хлопців народження дитини не створює обмеження для особистісної та професійної реалізації, на відміну від дівчат, а також вони не вбачають у цьому щоденних клопотів, пов'язаних із доглядом за малюком.

Негативне ставлення до сучасного руху «child-free» (ідея добровільної бездітності) мають 276 (73,02%) опитаних дівчат та 169 (85,35%) хлопців, адже вони вважають дітей продовження нас самих. А от 102 (26,98%) здобувачки та 29 (14,65%) здобувачів освіти виявили позитивне ставлення, оскільки схиляються до думки, що краще насолоджуватися особистим життям без зайвої відповідальності.

Щодо майбутніх планів, то 272 (71,96%) опитаних дівчат та 162 (81,82%) хлопців планують народження дітей, з них 125 (33,06%) дівчат та 68 (34,34%) хлопців планують це здійснити за певних обставин (досягнення певного віку, отримання освіти, матеріальне забезпечення), а от 106 (28,04%) дівчат та 36 (18,18%) хлопців народження дітей в планах на майбутнє поки не мають.

Аналіз первинних даних щодо загальної обізнаності дав нам змогу дійти наступних висновків. Стосовно розуміння поняття «батьківство»

відповіді респонденток розподілились наступним чином: 193 (51,06%) здобувачки професійно-технічної освіти вкладають у це поняття турботу та піклування про дитину у період її безпорадності; 125 (33,06%) дівчат розуміють батьківство як злагоджену взаємодію батьків щодо створення сприятливих умов для розвитку та становлення особистості дитини; 30 (7,94%) – факт народження жінкою дитини від певного чоловіка; і останні 30 (7,94%) вважають, що батьківство передбачає присвячення більшості вільного часу дитині, що обмежує батьків займатися іншою цікавою діяльністю. У хлопців спостерігаємо інший розподіл відповідей: 81 (40,91%) здобувач освіти вбачає у батьківстві злагоджену взаємодію батьків щодо створення сприятливих умов для розвитку та становлення особистості дитини; 56 (28,28%) – прагнення та бажання молодих людей народити дитину; 46 (23,23%) здобувачів освіти вкладають у це поняття турботу та піклування про дитину у період її безпорадності; і лише 15 (7,58%) хлопців вважають, що батьківство передбачає присвячення більшості вільного часу дитині, що обмежує батьків займатися іншою цікавою діяльністю.

Таким чином, більшість хлопців розуміють батьківство як особистісне прагнення до народження дитини та її повноцінне виховання, тоді як дівчата вкладають у це поняття зовнішні ознаки, а саме турботу про малюка у період безпорадності.

Серед вибору функцій батьківства відповіді здобувачів професійно-технічної освіти розподілились наступним чином: забезпечення дитини у майбутньому матеріальним капіталом та престижною професією – даний варіант обрали 120 (31,74%) дівчат та 36 (18,46%) хлопців; 91 (24,07%) дівчина та 44 (22,23%) хлопці – підготовка дітей до дорослого життя шляхом залучення до суспільно-корисної діяльності; 83 (21,96%) опитаних дівчат та 39 (19,7%) хлопців вважають за необхідне створення емоційного комфорту для дитини; 45 (11,9%) здобувачок та 28 (14,14%) здобувачів освіти схиляються до думки, що головною функцією батьківства є передача підростаючому поколінню соціального досвіду, основ культури та духовно-

ціннісних орієнтирів; 39 (10,32%) дівчат та 51 (25,76%) хлопець вважають за необхідне формування високого інтелектуального розвитку дитини.

Окрім вищезазначеного, 166 (43,92%) дівчат та 51 (25,76%) хлопець тлумачать сутність материнства як піклування про фізичний стан дитини, раціональне харчування, створення належних гігієнічних умов життя; для 72 (19,05%) дівчат та 38 (19,19%) хлопців це, передусім, здійснення всеохоплюючої опіки над життєдіяльністю дитини, контроль за виконанням нею правил поведінки; 60 (15,87%) опитуваних здобувачок та 76 (38,38%) здобувачів освіти схиляються до думки, що сутність материнства полягає у забезпеченні дитини безумовною любов'ю, емоційним теплом та ласкою, порадою у необхідний момент; 45 (11,9%) здобувачок та 33 (16,67%) здобувача вбачають у цьому факт вагітності жінки та народження дитини; 35 (9,02%) дівчини визначили материнство як зайнятість господарськими справами, пранням та прасуванням пелюшок, доглядом за дитиною.

Сутність батьківства («отцовства»), на думку здобувачів професійно-технічної освіти, полягає у наступному: 151 (39,95%) дівчина та 91 (45,95%) хлопець вважають, що батьківство полягає у матеріальному забезпеченні родини, зокрема і дитини; 106 (28,04%) дівчат та 38 (19,19%) хлопців схиляються до думки, що батько має забезпечити належні умови для формування у дитини самостійності, ініціативності, відповідальності за власні вчинки; 68 (17,99%) дівчат та 14 (7,07%) хлопців сутність батьківства трактують як контроль за дисципліною та виконанням правил поведінки дитиною; 53 (14,02%) дівчини та 55 (27,79%) хлопців розглядають батька як наставника для дитини, зразка для наслідування, радника.

Для більшості опитуваних здобувачів професійно-технічної освіти виконання батьківської ролі позитивно впливає на особистісний розвиток дорослої людини, сприяє появі нових можливостей для власного розвитку та самореалізації – 340 дівчат (89,95%) та 172 (86,87%) хлопці, а 38 (10,05%) дівчат та 26 (13,13%) хлопців впевнені, що виконання батьківської ролі є певним обмеженням для самореалізації.

Розподіл відповідей здобувачів професійно-технічної освіти щодо особливостей вияву любові до дитини відбувся наступним чином: 344 (91,01%) здобувачки та 148 (74,74%) здобувачів освіти вважають, що любов батьків до дитини виявляється без будь-яких умов, вони люблять дитину такою, якою вона є; а от 34 (8,99%) дівчини та 50 (25,26%) хлопців вважають, що дитина має заслужити любов своїми позитивними результатами у певних видах діяльності.

Поряд з цим, 276 (73,02%) дівчат вважають, що молоді необхідна попередня підготовка до реалізації батьківства, варто оволодіти певними знаннями та уміннями; а 102 (26,98%) впевнені, що така підготовка зайва, адже досвід приходить з народженням дитини. У хлопців простежується інший погляд на дане питання: 77 (38,89%) респондентів вважають необхідною підготовку молоді до батьківства, а от 121 (61,11%) впевнені, що досвід приходить з народженням дитини, тому підготовка не потрібна.

Таким чином, експериментальна робота дозволила нам дійти до наступних висновків. Найголовнішими цінностями для дівчат виступають здоров'я, сім'я, кохання, народження і виховання дітей та кар'єра, а домінуючими у системі цінностей хлопців виступають – кар'єра, сім'я, друзі, народження і виховання дітей та здоров'я. Важливим фактом є прагнення молоді до створення сім'ї та народження дітей. Але орієнтуючись на обрані здобувачами освіти значимі цінності, бентежить ще й той факт, що хлопці та дівчата не зацікавлені збагаченням свого внутрішнього світу, у них відсутнє прагнення до моральної досконалості, духовного розвитку, нерозвинена здатність обирати духовно-ціннісні орієнтири, що у майбутньому може позначитися на реалізації виховання власних дітей.

Хлопці більшою мірою, аніж дівчата, у народженні дитини вбачають радість, щастя та можливість реалізувати себе у нові ролі – ролі батька. Для дівчат цей аспект також посідає важливе значення, але вони, на відміну від хлопців, вбачають у цьому ще й щоденні клопоти, пов'язані із доглядом за малюком, а також певні обмеження для власного розвитку.

Безсумнівно позитивним фактом є думка більшості здобувачів професійно-технічної освіти, що виконання батьківської ролі сприятливо впливає на становлення особистості дорослої людини, сприяє появі нових можливостей для власного розвитку.

Більша кількість здобувачок професійно-технічної освіти у сутність поняття батьківства, зокрема і материнства, вкладає більшою мірою «зовнішні» компоненти – турбота та піклування про дитину у період її безпорадності, забезпечення матеріальним добробутом та у майбутньому престижною професією, здійснення всеохоплюючого контролю над дитиною та відповідністю її поведінки нормам та правилам. У той час як більшість хлопців батьківство розглядає як особистісне прагнення до народження дитини та її повноцінне виховання. Викликає занепокоєння той факт, що лише незначна частина дівчат (15,87%) вбачають у материнстві забезпечення дитини емоційним теплом, турботою та спілкуванням, на відміну від хлопців, більшість яких (38,38%) якраз у цьому і вбачає материнство. Молодь не вважає за необхідне приділяти належну увагу моральному та духовному вихованню дитини, формуванню у неї загальнолюдських ціннісних орієнтацій.

Сутність батьківства (отцовства) як для дівчат, так і для хлопців полягає, в першу чергу, у матеріальному забезпеченні родини. Окрім того, хлопці схиляються до думки, що батько має виступати взірцем для наслідування, наставником та порадником.

Наостанок зазначимо, що значна кількість дівчата вважають необхідною підготовку до майбутнього батьківства, тоді як більшість хлопців впевнені, що досвід приходить з народженням дитини.

Виходячи з вищезазначеного, стає зрозумілим той факт, що для дівчат реалізація батьківства більшою мірою обумовлена «зовнішнім» його аспектом, для них вагоме значення посідає турбота та догляд за безпорадним малюком, піклування по його фізичний стан, забезпечення матеріальними речами, а у майбутньому – професією. Безперечно, це важлива складова

батьківства, але дівчата залишають поза увагою емоційне благополуччя дитини, турботу про її внутрішній світ, духовне виховання та формування цінностей.

Тому вважаємо за необхідне розробити для дівчат-здобувачок освіти закладів професійно-технічної освіти програму підготовки до реалізації батьківських ролей, створити їм належні умови для оволодіння системою психолого-педагогічних знань та практичних умінь шляхом залучення спеціалістів соціально-психологічних служб. Окрім того, важливим постає завдання формувати прагнення до моральної досконалості особистості, високого духовного розвитку, що в цілому забезпечить усвідомлене ставлення до батьківства у майбутньому.

Висновки до першого розділу

Наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти стали теоретичним підґрунтям для визначення основних дефініцій дослідження. На основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної, соціологічної літератури уточнено поняття «батьківство», «усвідомлене батьківство», «материнство».

У контексті нашого дослідження ми вели мову про *батьківство* як соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової.

Нами запропоновано авторське визначення понять «усвідомлене батьківство» та «усвідомлене ставлення до батьківства». *Усвідомлене батьківство* ми визначаємо як злагоджену взаємодію батьків задля створення належних умов для розвитку, виховання та навчання особистості дитини, що проявляється у наявності необхідних педагогічних знань та освіченості, щирих почуттів, перш за все любові, а також умінь та навичок догляду і піклування про дитину.

Усвідомлене ставлення до батьківства розглядається нами як емоційно-ціннісне ставлення особистості до феномена батьківства та його ефективної реалізації з метою створення належних умов для гармонійного розвитку особистості дитини.

Визначено, що материнство – це функція жіночого організму, призначення народжувати дітей, забезпечувати їх турботою та здійснювати виховний вплив на особистість дитини. Але ми не зводимо материнство суто до біологічного аспекту, адже це надзвичайно складний феномен, пов'язаний з оволодінням жінкою соціальною роллю матері та реалізацією виховання дитини. Материнство, на нашу думку, варто розглядати як усвідомлене прагнення до народження дитини, осмислення цінності цього явища, відповідальне ставлення до здійснення виховного впливу на основі любові, безумовного прийняття та емоційно-ціннісного ставлення до дитини. Ми схилиємося до думки, що материнство є невід'ємною складовою батьківства, а ефективна реалізація виховання дитини можлива у повноцінній родині, у злагодженій взаємодії батька та матері.

Варто зазначити, що батьківство є важливим призначенням кожної людини, основна сутність якого проявляється не у біологічному відтворенні потомства, а, перш за все, в усвідомленій поведінці батьків по відношенню до своїх дітей, їх розвитку та піклуванні, прояві щирих почуттів та емоцій.

Визначено, що особливості усвідомленого ставлення до батьківства відображаються у прагненні здобувачів професійно-технічної освіти до духовного розвитку та морального вдосконалення власної особистості задля ефективної реалізації батьківської ролі, особистісному прагненні до народження дитини та її повноцінного виховання, емоційного спілкування та взаємовідносин з нею, духовно-морального розвитку малечі, що виражається у стилі сімейного виховання, створенні умов для успішної соціалізації дитини та ефективної її інтеграції у соціум. А прояв до дитини батьківської любові, захисту, піклування в значній мірі обумовлено психологічною та соціальною зрілістю особистості матері та батька, ознаками якої є активна

життєва позиція, свідомий контроль за власною поведінкою, вміння приймати конструктивні рішення у проблемних ситуаціях, нести відповідальність за власні вчинки. Зазначені характеристики виступають підґрунтям усвідомленого ставлення до батьківства.

Підготовка молоді до батьківства – це кропітка праця як самої особистості, так і найближчого кола її оточення. У процесі аналізу наукових джерел з'ясовано, що період становлення батьківства супроводжується деякою неузгодженістю, відсутністю єдності у поглядах, появою конфліктних ситуацій у подружжя з цього приводу. У зв'язку з цим ми схиляємося до думки, що варто заздалегідь здійснювати підготовку молоді до реалізації батьківських ролей, формувати усвідомлене ставлення до батьківства.

Оскільки формування життєвих планів є характерною особливістю особистості саме раннього юнацького віку, ми вважаємо, що здобувачі професійно-технічної освіти потребують якісної психолого-педагогічної підготовки до майбутнього батьківства. З цією метою нами було проведено пілотне дослідження, участь у якому прийняли здобувачі професійно-технічної освіти з метою визначення сучасного рівня усвідомленого ставлення до батьківства. Вибірку склали 576 здобувачів освіти, з яких 378 дівчат та 198 хлопців.

Важливими цінностями для дівчат виявилися здоров'я, сім'я, кохання, народження і виховання дітей та кар'єра, а для хлопців – кар'єра, сім'я, друзі, народження і виховання дітей та здоров'я. Вагомим фактом, виявленим у процесі дослідження, є наявність бажання як у дівчат, так і у хлопців до створення сім'ї та народження дітей. А от відсутність прагнення до духовного розвитку та морально вдосконалення власної особистості викликає занепокоєння.

Більша кількість здобувачок професійно-технічної освіти (понад 50%) у сутність поняття батьківства, зокрема і материнства, вкладає більшою мірою «зовнішні» компоненти – турбота та піклування про дитину у період її

безпорадності, забезпечення матеріальним добробутом та у майбутньому престижною професією, здійснення всеохоплюючого контролю над дитиною. У той час як більшість хлопців (майже 70%) батьківство розглядає як особистісне прагнення до народження дитини та її повноцінне виховання. Лише незначна частина дівчат (15,87%) вбачають у материнстві забезпечення дитини емоційним теплом, турботою та спілкуванням, на відміну від хлопців, багато з яких (38,38%) саме в цьому і вбачає материнство.

Хлопці більше, аніж дівчата, у народженні дитини вбачають радість, щастя та можливість реалізувати себе у новій ролі – ролі батька (84,13%). Для дівчат цей аспект також посідає важливе значення, але вони, на відміну від хлопців, вбачають у цьому ще й обмеження для власного розвитку та щоденні клопоти, пов'язані із доглядом за малюком (60,85%).

На жаль, у дівчат поза увагою залишається емоційне спілкування та взаємовідносини, моральне виховання та духовний розвиток особистості дитини, формування ієрархії цінностей, що у цілому може призвести до руйнівних наслідків у становленні особистості маленької людини.

Тому важливим постає завдання створити належні умови для ефективної підготовки здобувачок професійно-технічної освіти до реалізації батьківства, сформувавши прозоре бачення функцій батьків, створити підґрунтя для побудови адекватних моделей поведінки, що, загалом, забезпечить можливість сформувати усвідомлене ставлення до батьківства.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА У ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

2.1. Діагностика сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти

Один з етапів наукового дослідження передбачає здійснення констатувального експерименту з метою визначення сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти. На цьому етапі нами були використані діагностичні методи дослідження.

Поняття діагностики є досить широким – його використовують у медицині, психології, педагогіці, соціології, соціальній роботі. Відповідно і тлумачень цієї дефініції існує незліченна кількість. Тому доречним вважаємо здійснити аналіз даного поняття.

Педагогічну діагностику зазвичай розглядають з позиції системного підходу. Так, українська дослідниця С. Бричок розглядає педагогічну діагностику як «важливу складову частину професійної діяльності вчителя, що проводиться поетапно і систематично з метою визначення психолого-педагогічного стану учнів для оптимальної організації навчально-виховного процесу» [22, с. 137]. Педагогічна діагностика, таким чином, дає змогу простежити результативність діяльності вчителя та учнів.

Український дослідник Л. Бурлачук дає визначення психологічній діагностиці як «області психологічної науки, яка розробляє теорію, принципи та інструменти оцінки та вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості» [24, с. 104].

Досить схоже тлумачення поняття психодіагностики подає український науковець Ю. Кушнір, сутність якого вбачає у розробці принципів, шляхів та прийомів розпізнавання, оцінки та вимірювання індивідуально-типологічних властивостей особистості [147].

Науковці виокремлюють дві функції психологічної діагностики – наукову та практичну. Перша забезпечує науково-дослідну роботу та діяльність по конструюванню психодіагностичних методик. А друга пов'язана з практичним застосування цих методик, покликана вимірювати, аналізувати та оцінювати індивідуальні особливості людини [148, с. 7].

Таким чином, психологічна діагностика з практичної точки зору забезпечує визначення рівня розвитку або ступінь вираження певної індивідуально-типологічної властивості особистості.

З метою пізнання суспільних явищ та процесів використовують соціальну діагностику. «Соціальна діагностика – це комплексний процес виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємин у суспільстві, соціально-економічного, культурно-правового, морально-психологічного, медико-біологічного та санітарно-екологічного стану, що їх характеризує» [146, с. 33]. Вона покликана визначити рівень соціального благополуччя/неблагополуччя та соціального здоров'я певного мікросоціуму.

Одним із напрямів роботи соціального педагога є соціально-педагогічна діагностика. Український науковець В. Панок визначає соціально-педагогічну діагностику як «...спеціально-організований процес отримання інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виявлення причин відхилень в індивідуально-типологічних якостях особистості, соціально-педагогічної занедбаності чи неблагополуччя і на основі узагальнених даних встановлення діагнозу та проектування соціально-педагогічної діяльності, визначення виду допомоги, що необхідний для усунення виявлених життєвих проблем особистості» [131, с. 13]. Окрім того, соціально-педагогічна діагностика дає змогу здійснити аналіз та оцінку рівня соціальної вихованості особистості, а також визначити вплив соціального середовища на соціалізацію особистості.

У рамках нашого дослідження ми використовуємо психолого-педагогічну діагностику, адже маємо намір вивчити відповідно до визначених критеріїв та показників рівні сформованості усвідомленого

ставлення до батьківства у студенток професійно-технічних навчальних закладів. З цією метою ми використовуємо комплекс діагностичних методик.

Ми розглядаємо психолого-педагогічну діагностику як комплексний процес, спрямований на дослідження та оцінку індивідуально-психологічних особливостей індивіда, а також психолого-педагогічного стану особистості з метою ефективної організації навчально-виховного процесу з використанням специфічних психолого-педагогічних засобів.

Рівень сформованості показників кожного із критеріїв вивчався з допомогою комплексу діагностичних методик:

1. Колірний тест ставлень (О. Еткінд).
2. Проективний малюнковий тест «Я і моя дитина» (Г. Філіппова).
3. Методика «Особистісна готовність до змін» («Personal change readiness survey», Ролнік, Хезер, Голд, Хал; адаптація Н. Бажанової, Г. Бардієр).
4. «Дерево усвідомленого батьківства» (І. Братусь, Т. Веретенко, Г. Лактіонова, В. Молочний).

З метою визначення призначення кожної методики надамо характеристику та процедуру проведення кожної з них.

Колірний тест ставлень (КТС) – відомий клініко-психодіагностичний метод, призначений для вивчення емоційних компонентів ставлення особистості до значущих осіб та понять, до себе, відображає як свідомий, так і частково неусвідомлюваний рівні цих відносин.

Як зазначають російські науковці та психологи О. Сермягіна [162] та О. Еткінд [162], теоретичним підґрунтям колірного тесту ставлень є концепція про структуру ставлень особи, ідея Б.Ананьєва [7] про образну природу усіх психічних структур, а також поглядів О. Леонтьєва [99] щодо чуттєвої тканини смислових утворень особистості. У зв'язку з цим ставлення особистості, які регулюють надскладні процеси її спілкування та діяльності, мають чуттєву, наочно-образну психічну природу.

На думку російського дослідника та психолога О. Еткінда, колірний сенсорика тісно пов'язана з емоціями людини. Тому основою КТС є кольороасоціативний експеримент з використанням восьми кольорів, запропонованих швейцарським психотерапевтом М. Люшером. Він ґрунтується на припущенні – суттєві характеристики невербальних компонентів ставлення до значущих осіб та до себе відображаються у колірних асоціаціях [212].

Процедура проведення експерименту полягає у наступному. Дослідник складає перелік значущих осіб та понять для конкретного клієнта, враховуючи при цьому його актуальні проблеми, після чого піддослідний формує власні колірні асоціації щодо цих осіб та понять. Наступним етапом є визначення індивідуальних колірних уподобань шляхом ранжування – від найбільш приємного до найменш привабливого. Після цього зіставляються колірні асоціації із колірними уподобаннями, що дає змогу виявити три типи ставлень: 1) позитивне (поняття, які відповідають першим трьом кольорам за рангом привабливості); 2) нейтральне (поняття, які асоціюються із кольорами 4-5 відповідно до рангу привабливості); 3) негативне (поняття, які асоціюються із 6-8 кольорами за рангом привабливості).

Варто зазначити, що використання КТС передбачає реалізацію невербальної процедури, а це, у свою чергу, дає змогу виявити не лише усвідомлюваний, але й несвідомий рівень системи ставлень, оскільки дозволяє оминати механізми психологічного захисту. Перевагами даної методики є мінімізація часових затрат на проведення та інтерпретацію результатів. Тому саме колірний тест ставлень був обраний нами з метою визначення ставлення здобувачок професійно-технічної освіти до батьківства та материнства.

Автором *проективного малюнквого тесту «Я і моя дитина»* є російська дослідниця психології материнства Г. Філіппова. Він був розроблений задля вивчення динаміки психічного стану жінок у період вагітності та після пологів. Метою проективного тесту є виявлення

особливостей переживання жінкою власної вагітності, ситуації материнства, сприйняття себе та своєї дитини, а також цінності дитини для жінки. Процедура проведення передбачає оформлення малюнку з використанням художніх засобів, зазвичай кольорових олівців, з подальшою інтерпретацією відповідно до критеріїв, прийнятих в діагностиці для малюнкових методик. Так, колектив авторів (П. Сидоров, Г. Чумакова, Є Щукова) пропонують звертати увагу на такі критерії – наявність на малюнку матері та дитини, образ та вік дитини, психологічна дистанція, спільна діяльність матері та дитини, а також такі ознаки, як благополуччя, тривожність, невпевненість у собі, конфліктність (формальні ознаки малюнку – якість ліній, деталі, положення на аркуші тощо) [163].

Російська дослідниця О.Захарова [69] пропонує наступні характеристики, які підлягатимуть оцінці: емоційне прийняття дитини, адекватність когнітивного образу дитини, ставлення до себе в ролі матері, позиція по відношенню до дитини, ставлення до материнства. І при цьому варто звертати увагу на наявність персонажів, якість малювання, розмір персонажів, дистанція, відповідність віковому статусу, поза під час взаємодії, використання кольорів. Результат інтерпретації можуть свідчити про позитивне ставлення до дитини, до себе в ролі матері, до материнства в цілому, амбівалентне та неадекватне ставлення.

Г. Філіппова зазначає чотири ситуації переживання вагітності та материнства [194]: 1) сприятлива ситуація характеризується положенням малюнка у центрі аркуша, присутністю матері та дитина у звичних образах, дитина чітко промальована, її вік відповідає віку немовляти; 2) незначні симптоми тривоги: фігура дитини непропорційна фігурі матері (занадто велика або занадто мала), присутні фігури інших людей, наявність інших предметів, дитина знаходиться у візочку, або мати тримає її за руку, вік дитини відповідає ранньому дитинству; 3) наявність тривоги та невпевненість у собі: заміна образів не зустрічається, але привертає увагу велика кількість додаткових предметів, ретельне промальовування деталей,

часто відсутня спільна діяльність матері та дитини, про невпевненість у собі, про потребу у підтримці може свідчити наявність на малюнку декількох членів родини; 4) конфлікт з вагітністю: на малюнку відсутня жінка або дитина, можна спостерігати заміну на інші образи (рослини, тварини), зазвичай відсутній контакт з дитиною та спільна діяльність, немовля приховане у візочку або в животі у матері, велика просторова дистанція, велика кількість додаткових предметів. Інтерпретація малюнку дає змогу досліднику визначити ситуацію переживання вагітності та материнства.

У нашому дослідженні використання даної методики зумовлено необхідністю визначення особливостей сприйняття здобувачками професійно-технічної освіти своєї майбутньої дитини та себе у ролі матері, емоційне ставлення до дитини та майбутньої материнської ролі.

Методика «Особистісна готовність до змін» («Personal change readiness survey») розроблена канадськими вченими Ролніком, Хезером, Голдом та Халом. Переклад та первинна апробація даної методики були здійснені Н. Бажановою та Г. Бардієр. Вибір найбільш вдалих формулювань перекладу тверджень був здійснений із залученням двомовних експертів, зокрема й спеціалістів у сфері психології. Властивості, вимірювані в цьому опитувальнику, особливо важливі при розгляді стресових ситуацій, які виникають у зв'язку зі змінами в різному контексті [155].

Діагностичний конструкт методики складається із семи шкал: «1) пристрасність розуміється як енергійність, невтомність, підвищений життєвий тонус; 2) винахідливість розглядається як уміння знаходити виходи зі складних ситуацій, звертатись до нових джерел для вирішення актуальних проблем; 3) оптимізм – надія, віра в успіх, бажання орієнтувати на найкращий розвиток подій, фіксація уваги не на проблемі, а на можливості її вирішенні; 4) сміливість, підприємливість – прагнення до нового, невідомого, відмова від надійного та відомого; 5) адаптивність – уміння змінювати власні план та рішення, прилаштовуватися до нових ситуацій, не відстоювати власну думку, якщо цього потребує ситуація; 6) впевненість ґрунтується на

вірі в себе, у власні можливості, у наявності мотивації до дії; 7) толерантність до двозначності відображається у спокійному ставленні до відсутності очевидних відповідей, самовладанні в ситуаціях невизначеності, у випадку неможливості завершення розпочатої справи» [1, с. 323].

Особистості, яка приймає участь у дослідженні, пропонується опитувальник, який нараховує 35 тверджень, кожному з яких у відповідності до власної згоди/незгоди необхідно присвоїти бал (від 1 до 6) (додаток Б). Після цього здійснюється розрахунок балів для кожної шкали і визначається рівень розвитку вимірюваної властивості.

Входження у роль батька та матері з появою новонародженої дитини супроводжується кардинальними змінами у житті подружжя – зміна звичного ритму життєдіяльності, підпорядкування власних інтересів потребам дитини, хронічна втома, дефіцит знань та умінь щодо догляду за малюком, відсутність досвіду. Усе це спричиняє стресову ситуацію для молодих людей. Тому вважаємо доречним здійснити опитування здобувачок професійно-технічної освіти щодо особистісної готовності до змін, пов'язаних з народженням дитини, та визначити рівні розвитку запропонованих властивостей.

Методика «Дерево усвідомленого батьківства». Колективом українських авторів під керівництвом Г. Лактіонової був розроблений тренінг «Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади». У рамках тренінгу запропоновано вправу «Дерево усвідомленого батьківства», мета якої – «визначення складових поняття «усвідомленого батьківства» [114, с. 18-19]. Тому дана вправа була використана нами з метою проведення діагностики здобувачок освіти. Респондентам ми запропонували аркуш паперу з контуром дерева й візуалізованим алгоритмом завдання (Додаток В). Воно полягає у тому, щоб представити усвідомлене батьківство у вигляді дерева наступним чином:

- коріння та основа дерева – визначення поняття «усвідомлене батьківство»;
- гілка знання – знання, що допоможуть батькам у розвитку та вихованні дитини;
- гілка почуттів – почуття батьків стосовно своїх дітей;
- гілка умінь – уміння, що допомагають батькам успішно виконувати функцію батьківства і якими повинні володіти батьки;
- гілка якостей – риси характеру, які мають бути притаманні усвідомленим батькам.

Після цього аналізували відповіді дівчат щодо розуміння поняття «усвідомлене батьківство» та його складових.

Проблематика і логіка проведення дослідження потребували визначення критеріїв і показників сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти закладів професійно-технічної освіти та виявлення його вихідного рівня.

На основі аналізу теоретико-методологічних підходів нами було встановлено що усвідомлене ставлення до батьківства є системним утворенням. З метою визначення критеріїв сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачі професійно-технічної освіти нами було використано дослідження українського науковця Л. Чалій [202] та адаптовано відповідно до наших завдань:

– *гносеологічний* (система теоретичних знань у сферах педагогіки, вікової психології, психології спілкування, психології сім'ї, фізіології, знань щодо особливостей догляду за дитиною з народження, умов гармонійного її розвитку, а також прагнення особистості здобувати знання та збагачувати власний досвід, необхідний для ефективної реалізації батьківства);

– *діяльнісний* (сформовані уміння і навички, необхідні для ефективної реалізації батьківської ролі, особливості спілкування, взаємодії та

встановлення емоційного контакту з дитиною на різних вікових етапах її розвитку, організація спільної діяльності тощо);

– *аксіологічний* (ціннісне ставлення до батьківства, його місце у ієрархії цінностей особистості, усвідомлення цінності батьківства як внутрішньої позиції, а не нав'язаної соціокультурними стереотипами та тиском оточення);

– *особистісний* (прагнення особистості народити та виховувати дитину у повноцінній сім'ї, сформовані особистісні якості, які становлять підґрунтя батьківської зрілості та дозволять успішно здійснювати виховний процес).

На основі аналізу зазначених критеріїв та їх показників нами була здійснена систематична робота, спрямована на виокремлення рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти відповідно до визначених ознак. Результати цієї роботи представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти

Рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства	Ознаки
Високий	<p>У здобувачок освіти проявляється позитивне ставлення до батьківства та материнства, здійснюються висловлювання щодо бажання мати дітей. Будь-яка інформація, яка стосується батьківства, підвищення педагогічної культури батьків, особливостей виховання дітей викликає у них зацікавлення.</p> <p>Здобувачки освіти проявляють адекватне сприйняття майбутнього материнства, розуміють необхідність емоційного прийняття дитини. здатність брати відповідальність за власні вчинки.</p> <p>Володіють якостями, необхідними для адекватної реакції на зміни у житті, в тому числі пов'язаними з народженням дитини – оптимізм, адаптивність, енергійність, впевненість.</p> <p>Обізнані стосовно знань та умінь, якими мають володіти батьки для ефективного реалізації батьківської, зокрема й материнської ролі, притаманних якостей та почуттів по відношенню до своєї дитини.</p>
Базовий	<p>Здобувачки освіти проявляють позитивне ставлення до батьківства і материнства, але мають занепокоєння та сумніви щодо його ефективного реалізації. Власної ініціативи в опануванні знаннями не проявляють.</p>

	<p>Проявляють адекватне сприйняття майбутнього материнства, але невпевнені у власних силах впоратися з цією роллю. Розуміють важливість емоційного прийняття дитини, але поки не готові надавати підтримку та захист. Їм притаманні якості, необхідні для подолання стресів, пов'язаних з народженням дитини, але ці якості варто ще розвивати.</p> <p>Мають уявлення про знання та уміння усвідомлених батьків, але не повною мірою, обізнані щодо необхідних для батьків, зокрема й матері, якостей та почуттів до власних дітей.</p>
Середній	<p>У здобувачок освіти проявляється нейтральне ставлення до батьківства і материнства, не висловлюють бажання мати дітей.</p> <p>Вони мають амбівалентне сприйняття майбутнього материнства, невпевненість у власній материнській позиції. Не усвідомлюють необхідності емоційного прийняття дитини. Не готові до прийняття відповідальності.</p> <p>Якості, які свідчать про особистісну готовність до змін, мають середні показники розвитку.</p> <p>Мають уявлення про уміння, яким повинні володіти батьки, але не розуміють різниці між якостями та почуттями батьків по відношенню до дітей. Не обізнані стосовно знань, якими мають володіти батьки.</p>
Низький	<p>Здобувачки освіти проявляють негативне ставлення до батьківства і материнства. Не бажають мати дітей, оскільки це приносить багато клопоту і потребує значних зусиль.</p> <p>Проявляється неприйняття батьківства, неадекватне сприйняття майбутнього материнства, емоційне неприйняття дитини. Відсутність здатності приймати відповідальність за власні вчинки.</p> <p>Якості, які виявляють особистісну готовність до змін, знаходяться на низькому рівні розвитку.</p> <p>Обмежені уявлення щодо умінь, якими мають володіти усвідомлені батьки, спрощені погляди на якості та почуття батьків по відношенню до дітей. Відсутність уявлень щодо знань, якими мають володіти батьки.</p>

З метою перевірки прогнозованих змісту, форм і методів формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти, нами було проведено експериментальне дослідження.

Базою дослідження виступали п'ять закладів професійно-технічної освіти України – Державний професійно-технічний навчальний заклад «Криворізький навчально-виробничий центр», Криворізький професійний будівельний ліцей, Криворізький професійний ліцей, Державний професійно-технічний навчальний заклад «Івано-Франківський професійний ліцей

автомобільного транспорту і будівництва», Куп'янський автотранспортний коледж.

Вибір і склад експериментальної та контрольної груп обумовлені однорідними ознаками щодо реалізації батьківства. Експериментальна група і контрольна група включали здобувачок професійно-технічної освіти, котрі виявили бажання брати участь у позанавчальній соціально-педагогічній діяльності з метою формування усвідомленого ставлення до батьківства та проявляли бажання брати участь у різних формах даної діяльності. Розподіл респондентів до експериментальної та контрольної груп представлено у таблиці 2.2.

Таблиці 2.2

Розподіл респондентів експериментальної та контрольної груп

Експериментальна група (ЕГ)					
«Криворізький навчально-виробничий центр»			Криворізького професійного ліцею		
Спеціальність		К-ть	Спеціальність		К-ть
Кухар		28	Продавець продовольчих товарів		27
Кухар-кондитер		31	Оператор комп'ютерного набору		20
Продавець продовольчих товарів		26	Контролер-касир		21
Перукар		29			
Загальна кількість: 182					
Контрольна група (КГ)					
Криворізький професійний будівельний ліцей		Івано-Франківський професійний ліцей автомобільного транспорту і будівництва		Куп'янський автотранспортний коледж	
Спеціальність	К-ть	Спеціальність	К-ть	Спеціальність	К-ть
Кухар	39	Оператор комп'ютерного набору	40	Організація перевезень і управління на автомобільному транспорті	33
Кухар-кондитер	48				
Продавець продовольчих товарів	36				
Загальна кількість: 196					

До експериментальної групи було залучено здобувачок освіти Державного професійно-технічного навчального закладу «Криворізький

навчально-виробничий центр» та Криворізького професійного ліцею. Вибірку склали 182 здобувачки освіти 1-2 курсів спеціальностей «Кухар» (28 осіб), «Кухар-кондитер» (31 особа), «Продавець продовольчих товарів» (53 особи), «Перукар» (29 осіб), «Оператор комп'ютерного набору» (20 осіб), «Контролер-касир» (21 особа).

Контрольну групу склали здобувачки освіти Криворізького професійного будівельного ліцею, Державного професійно-технічного навчального закладу «Івано-Франківський професійний ліцей автомобільного транспорту і будівництва», Куп'янського автотранспортного коледжу. До вибірки було залучено 196 здобувачок освіти 1-2 курсів спеціальностей «Кухар» (39 осіб), «Кухар-кондитер» (48 осіб), «Продавець продовольчих товарів» (36 осіб), «Оператор комп'ютерного набору» (40 осіб), «Організація перевезень і управління на автомобільному транспорті» (33 особи).

Варто зазначити, що до реалізації нашого експерименту були залучені фахівці соціально-психологічної служби закладів професійно-технічної освіти – 5 соціальних педагогів та 2 практичних психолога, а також працівники педагогічного колективу – викладачі та майстри (10 осіб).

У процесі психолого-педагогічної діагностичної роботи зі здобувачками професійно-технічної освіти нами були отримані наступні дані.

Колірний тест ставлень. Враховуючи актуальні потреби здобувачок професійно-технічної освіти, нами був складений перелік найбільш значущих для них понять – материнство, сім'я, навчання, розваги, робота, друзі, кар'єра, самоосвіта. У відповідності до кожного поняття було виявлено три типи ставлень – позитивне, нейтральне, негативне. Аналіз результатів дав змогу отримати наступні показники. Типи ставлень здобувачок освіти до поняття «материнство» у експериментальній групі (n=182) розподілились наступним чином: позитивне ставлення до материнства було виявлено у 56 осіб (30,8 %) (перший колір за рангом привабливості ніким не було обрано, другий обрали 25 здобувачок освіти (13,8%), 3-й – 31 особа (17%); у 44 здобувачок освіти (23,85%) спостерігається нейтральне ставлення до цього

поняття (4-й колір за рангом привабливості обрали 19 здобувачок освіти (10,25%), 5-й – 25 осіб (13,6%); негативне ставлення до материнства діагностовано у 82 осіб (45,35%) експериментальної групи (6-й колір відповідно до рангу привабливості обрали 18 здобувачок освіти (10%), 7-й – 26 (14,3%), а 8-й – 38 (21%). Результати представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Співвідношення ставлення до поняття «материнство» у респондентів експериментальної групи (n=182)

Поняття	Ранги привабливості кольорів															
	1		2		3		4		5		6		7		8	
	Позитивне ставлення						Нейтральне ставлення				Нейтральне ставлення					
	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
Материнство	0	0	25	13,8	31	17	19	10,25	25	13,7	18	10	26	14,3	38	21,05

Важливим для аналізу виявилось і поняття «сім'я». Абсолютно в усіх здобувачок освіти було виявлено позитивне ставлення до запропонованого поняття (перший колір за рангом привабливості обрали 69 респондентів (37,91%), 2-й – 60 (32,97%), 3-й – 53 (29,12%). Але в даному випадку родина розглядалася дівчатами у контексті батьківської сім'ї – батьки та найближчі родичі. Цікавим виявився той факт, що навіть здобувачки освіти, які мали прийомних батьків та знаходились під опікою найближчих родичів (5 осіб), виявили позитивне ставлення до поняття «сім'я».

Значна частина досліджуваних виявила позитивне ставлення і до поняття «навчання» – 103 здобувачки освіти (56,5%), що безперечно пов'язано з професійним самовизначенням дівчат та професійними планами на майбутнє.

Викликало занепокоєння відсутність у респондентів прагнення до самоосвіти. У жодної здобувачки професійно-технічної освіти не виявлено

позитивного ставлення до поняття «самоосвіта», нейтральне ставлення діагностовано у 37 респондентів (20,33%), і значна частка досліджуваних експериментальної групи – 145 осіб (79,67%) – мають негативне ставлення до самоосвіти. Відсутність прагнення до самоосвіти, на нашу думку, може стати причиною зниження мотивації до формування власної педагогічної культури як матері у майбутньому.

Інші поняття-стимули використовувались нами в дослідженні як нейтральні задля упорядкування процедури дослідження, тому не потребують детального аналізу.

Аналіз результатів дослідження у контрольній групі (n=196) дав змогу отримати наступні висновки. Позитивне ставлення до поняття «материнство» виявлено у 51 особи (26%) (перший колір за рангом привабливості було обрано 10 здобувачками освіти (5,1%), 2-й – 20 (10,2%), 3-й – 21 (10,5%); 56 осіб (29%) виявили нейтральне ставлення до цього поняття (4-й колір відповідно до рангу привабливості обрали 27 респондентів (14,2%), 5-й – 29 (14,8%); негативне ставлення до материнства було виявлено 89 у здобувачок освіти у (45,2%) (6-й ранг – 20 осіб (10,2%), 7-й – 42 (21,3%), 8-й – 27 (13,7%). Результати наочно представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Співвідношення ставлення до поняття «материнство»
у респондентів контрольної групи (n=196)**

Поняття	Ранги привабливості кольорів															
	1		2		3		4		5		6		7		8	
	Позитивне ставлення						Нейтральне ставлення				Негативне ставлення					
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Материнство	10	5,1	20	10,2	21	10,5	27	14,2	29	14,8	20	10,2	42	21,3	27	13,7

162 респонденти (82,65%) виявили позитивне ставлення до сім'ї (знову ж таки у контексті батьківської родини та найближчих родичів), а нейтральне ставлення до запропонованого поняття-стимулу характерне для 34 здобувачок освіти (17,35%).

Для значної частини респондентів КГ, як і для ЕГ, характерним є позитивне ставлення до навчання – 134 особи (68,37%), оскільки саме цей вид діяльності впливає на професійний шлях особистості; нейтральне ставлення до цього поняття-стимулу виявили 49 здобувачок освіти (25,%), а негативно ставляться до нього 13 респондентів (6,63%).

Зазначимо, що 50 здобувачок освіти (25,51%) КГ, на відміну від здобувачок освіти ЕГ, виявили позитивне ставлення до самоосвіти, 20 осіб (10,2%) нейтрально ставляться до цього процесу, а от негативне ставлення виявлено у 126 (64,29%).

Проективний малюнковий тест «Я і моя дитина». У процесі інтерпретації малюнків особлива увага зверталася на промальовування досліджуваними себе та дитини (зовнішній вигляд, вікові особливості дитини, розміри фігур), наявність або відсутність спільної діяльності, дистанція між матір'ю та дитиною, наявність інших фігур та деталей. Окрім того, важливе інформативне навантаження має перше емоційне враження від малюнку, на якому наголошував Г. Ферс [193, 219]. Тому у полі нашого зору перебували й перші емоційні враження від малюнків. Таким чином, інтерпретація малюнків дала змогу отримати наступні результати.

Сприятлива ситуація материнства виявлена у 19 респондентів 10,44%. На малюнках переважає позитивно емоційне забарвлення, яскраві кольори, відсутність штриховки, зображення знаходиться переважно у центрі аркуша. На усіх малюнках присутні як мама, так і дитина. Позиція по відношенню до дитини відображає близький тілесний контакт – на зображеннях 13 респондентів (7,14%) мама тримає дитину на руках, а зображення інших 6 осіб (3,3%) демонструють ситуацію годування немовляти, тобто мама виконує функцію захисту та підтримки. Вік дитини відповідає віку

немовляти. У цілому малюнки відповідають позитивному відношенню до материнства, відображають емоційне прийняття дитини, адекватне ставлення до себе як до матері.

У 46 респондентів (25,28%) були виявлені незначні симптоми тривоги. З них 30 респондентів (16,48%) зобразили себе та малюка намальованими поруч на дивані, на підлозі серед іграшок, на гойдалці, на квітковій галявині, у парку тощо. Зображення дитини у візочку було виявлено у 9 дівчат (4,95%), фігура малюка при цьому чітко промальована, а от у 7 здобувачок освіти (3,85%) мама тримає дитину за руку. На всіх малюнках мама знаходиться достатньо близько до малюка. Пропорції матері та дитини зберігаються, розмір дорослого переважає над розміром дитини. Частина малюнків – 31 особа (17,03%) – виконана кольоровими олівцями, а інша частина – 15 осіб (8,25%) – простим олівцем без використання кольору. Наявність на деяких малюнках детального промальовування окремих елементів може свідчити про незначні прояви занепокоєння по відношенню до материнства. Зображення знаходиться по центру або трохи нижче. У цілому малюнки мають позитивне наповнення.

Невпевненість у собі, наявність тривоги виявлено у 79 здобувачок освіти (43,4%). Серед них 22 особи (12,09%) зобразили на малюнку поруч з мамою візочок, в якому дитина зображена схематично. У 31 респондента (17,03%) малюк зображений на значній дистанції від матері, при цьому мама займається іншими справами, не пов'язаними з доглядом або взаємодією з дитиною (так, на одному з малюнків мама сидить на лавочці, а дитина грається на майданчику), дитина не відповідає віку немовляти. На інших малюнка – 26 (14,29%), окрім матері та дитини, знаходяться інші члени родини (батько або бабуся дитини), що свідчить про невпевненість у власній материнській позиції, необхідність підтримки зі сторони близьких. У 20 респондентів (10,99%) зображення малюнку досить дрібне у порівнянні з розмірами аркуша, знаходиться у нижній частині. Майже у половини досліджуваних – 36 осіб (19,78%) – малюнок має штриховку, надмірне

промальовування деталей, повторне наведення ліній. Серед малюнків є такі, які не викликають позитивних емоцій, дещо похмурі, з використанням темних кольорів – 16 (8,79%). Малюнки 22 досліджуваних (12,08%) були виконані простим олівцем. Таким чином, у даної категорії осіб спостерігається амбівалентне ставлення до материнства, невпевненість у собі як у матері, відсутність емоційного прийняття дитини.

Несприятлива ситуація виявлена у 38 здобувачок освіти (20,88%). На малюнках 19 респондентів (10,4%) дитина не зображена. На запитання «Де знаходиться ваша дитина?» звучали відповіді «Грається з дітьми», «З татом пішла у магазин», «На дитячому майданчику» тощо. 10 досліджуваних (5,49%) зобразили дитячий візочок, в якому дитини видно не було, а 8 здобувачок освіти (4,3%) зобразили дитину на руках у інших членів родини. На одному з малюнків (0,55%) був зображений лелека як символ народження дитини. На більшості малюнків – 27 (14,83%) спостерігається надмірне промальовування деталей, штрихування, зображення нечітких ліній. Малюнки виконані як кольоровими олівцями, так і простим. Отже, у досліджуваних даної категорії спостерігається неприйняття материнства, неадекватне ставлення до себе як до матері, емоційне неприйняття дитини.

Подібна ситуація простежується у досліджуваних контрольної групи. Відсоткове співвідношення позицій досліджуваних у експериментальній та контрольній групах зазначено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

**Результати діагностики за проективним малюнковим тестом
«Я і моя дитина»**

Ситуація переживання материнства	Експериментальна група, n=182		Контрольна група, n=196	
	К-ть	%	К-ть	%
Сприятлива ситуація	19	10,44	28	14,28
Незначні симптоми тривоги	46	25,28	60	30,60
Невпевненість у собі, наявність тривоги	79	43,40	77	39,29
Несприятлива ситуація	38	20,88	31	15,80

Таким чином, отримані результати проективного малюнкowego тесту «Я і моя дитина» свідчать про необхідність формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Методика «Особистісна готовність до змін» («Personal change readiness survey»). Отримані в процесі діагностичної роботи дані дали змогу здійснити інтерпретацію та дійти наступних висновків. Високі показники за шкалою пристрасність були виявлені лише у 28 респондентів (15,38%) експериментальної групи, у контрольній групі – у 24 (12,24%); найбільша кількість дівчат, а саме – 92 (50,55%) та 94 (47,96%) відповідно, отримала середні показники за даною шкалою; низькі показники вимірюваної властивості у 62 здобувачок освіти (34,07%) експериментальної групи та у 78 (39,8%) контрольної, що свідчить про низькі енергійність та життєвий тонус особистості. Лише 20 респондентам (10,99%) експериментальної та 18 респондентам (9,18%) контрольної груп властиві високі показники за шкалою винахідливість, що свідчить про уміння швидко знаходити вихід у складних ситуаціях, які, до речі, часто трапляються з появою у молодій родині малюка; 94 здобувачки освіти (51,65%) та 84 здобувачки освіти (42,86%) відповідно мають середні показники розвитку даної якості, а 68 респондентів (37,36%) експериментальної групи та 94 (47,96%) контрольної – низький рівень. Найвищі показники розвитку оптимізму характерні для 60 (32,97%) і 70 (35,71%) дівчат відповідно, 96 здобувачок освіти (52,75%) та 104 здобувачок освіти (53,06%) мають середній рівень, а 26 (14,28%) і 22 (11,22%) респондентів відповідно більш схильні до песимістичного погляду на життя. Незначна частина осіб володіють яскраво вираженою сміливістю, прагненню до нового – 24 здобувачок освіти (13,19%) у експериментальній та 20 здобувачок освіти (10,2%) у контрольній групах, середній рівень розвитку даної якості мають 72 (39,56%) і 80 (40,82%) респондентів відповідно, а найбільша кількість – 86 (47,25%) і 96 (48,98%) – мають низькі показники. Адаптивність як здатність швидко змінювати власні плани та рішення властива 36 дівчатам (19,78%) експериментальної групи та 40

дівчатам (20,41%) контрольної групи, у 82 (45,05%) і 90 (45,92%) респондентів відповідно були виявлені середні показники за даною властивістю, а от 64 здобувачки освіти (35,16%) експериментальної групи та 66 здобувачок освіти (33,67%) контрольної груп мають низькі показники, що може свідчить про труднощі при необхідності пристосовуватися до нового укладу життя з появою у родині малюка. Впевненість у власних силах та віра у себе характерна для 42 (23,08%) та 52 (26,53%) респондентів відповідно; середні показники даної властивості характерні для 100 респондентів (54,95%) експериментальної та 102 респондентів (52,04%) контрольної груп; недостатня віра у власні сили властива 40 (21,97%) та 42 (21,43%) респондентів відповідно. Високий рівень розвитку толерантності до двозначності було виявлено лишу у 24 респондентів (13,19%) експериментальної групи та 22 осіб (11,22%) контрольної групи; середні показники характерні для 66 (36,26%) і 74 (37,76%) респондентів відповідно; для 92 здобувачок освіти (50,55%) експериментальної групи та 100 здобувачок освіти (51,02%) контрольної групи властиві низькі показники за досліджуваною якістю. Дані, отримані в результаті діагностики, надані у додатку Г. Таким чином, отримані результати свідчать про необхідність формування у здобувачів професійно-технічної освіти особистісної готовності до змін, які пов'язані з народженням дитини.

Методика «Дерево усвідомленого батьківства». Аналіз даних методики «Дерево усвідомленого батьківства» дав змогу визначити часто вживані відповіді респондентів стосовно уявлень про усвідомлене батьківство: 1) знання: мудрість, закладена Богом; знання з психології; знання, отримані на курсах материнства; знання про виховання. Даний компонент викликав у здобувачок освіти найбільші труднощі, більшість з них (понад 75,13%) не мають уявлення про теоретичні знання, необхідні для усвідомленого батьківства та ефективного здійснення виховного впливу; 2) уміння: слухати дитину; вислуховувати думку дитини; контроль емоцій; уміння дати пораду; уміння підтримувати дитину; уміння казати «ні» в

окремих випадках. Понад 30,61% респондентів мають уявлення про уміння, якими мають володіти і які допомагають їм успішно здійснювати процес виховання; 3) якості: доброта, людяність, терплячість, енергійність, відповідальність, витримка, стресостійкість, щедрість, строгість, почуття гумору, чесність, справедливість. Даний компонент усвідомленого батьківства виявився найбільш зрозумілим для респондентів, адже 49,10% респондентів визначили основні риси характеру, які мають бути притаманними батькам; 4) почуття: любов, турбота, теплота, повага, співчуття, радість. 34,28% респондентів мають уявлення щодо почуттів, які мають виявляти батьки до власних дітей.

У відповідності до отриманих відповідей нами були визначені рівні, які відповідають уявленням дівчат щодо усвідомленого батьківства – високий (визначені усі складові усвідомленого батьківства в повній мірі), достатній (визначені окремі елементи складових усвідомленого батьківства, але розкриті не повною мірою), середній (визначені уміння, якості і почуття як складові усвідомленого батьківства зливаються в єдиний компонент, обмежене уявлення щодо знань як компоненту усвідомленого батьківства), низький (обмежені уявлення щодо кожної складової усвідомленого батьківства, спрощені відповіді, які стосуються батьківства в цілому, а не окремих його складових). Розподіл респондентів за рівнем розвитку уявлення усвідомленого батьківства представлені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Розподіл респондентів за рівнем уявлення щодо
батьківства за методикою «Усвідомлене дерево батьківства»**

Рівні розвитку уявлення щодо компонентів усвідомленого батьківства	Експериментальна група, n=182		Контрольна група, n=196	
	К-ть	%	К-ть	%
Високий рівень	0	0	0	0
Достатній рівень	21	11,54	30	15,31
Середній рівень	84	46,15	94	47,96
Низький рівень	77	42,31	72	36,73

Таким чином, враховуючи отримані в процесі діагностики дані, необхідною, на нашу думку, виявляється діяльність щодо формування у здобувачок професійно-технічної освіти системи знань, умінь щодо ефективного здійснення виховного впливу, сприяння формуванню уявлення про притаманні батькам якості та почуття по відношенню до власних дітей.

На основі аналізу та інтерпретації отриманих даних нами була здійснена систематична робота, спрямована на виокремлення рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти відповідно до визначених ознак.

Таким чином, розподіл рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти відповідно до проведеного нами констатувального етапу дослідження має наступний вигляд (таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

Рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти (констатувальний етап дослідження)

Рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства	Експериментальна група, n=182		Контрольна група, n=196	
	К-ть	%	К-ть	%
Високий	15	8,24	16	8,16
Базовий	23	12,64	35	17,86
Середній	77	42,31	79	40,31
Низький	67	36,81	66	33,67

Таким чином, результати констатувального експерименту свідчать про необхідність проведення зі здобувачками професійно-технічної освіти цілеспрямованої та систематичної роботи, спрямованої на формування усвідомленого ставлення до батьківства.

2.2. Впровадження структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства в закладах професійно-технічної освіти

У ході впровадження діагностичних методик нами виявлено, що зростає необхідність розробки, впровадження та реалізації заходів, спрямованих на відродження цінності батьківства, зокрема й материнства, формування у молоді позитивної мотивації до опанування ролі батьків, що закладатиме підґрунтя усвідомленого ставлення до батьківства. Це передбачає реалізацію формувального етапу нашого дослідження.

Перш за все, необхідно дати визначення поняттю «модель». Даний термін походить від латинського «modus» – міра, зразок, норма. Так, філософ В.Штофф дає класичне для теорії пізнання визначення даного поняття: «Модель – це подумки уявлена або матеріально реалізована система, яка, відбиваючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна його замінити так, що її вивчення дасть нам нову інформацію про цей об'єкт» [209, с. 19]. Дійсно, більшість науковців дотримуються думки, що модель не лише імітує об'єкт дослідження, а забезпечує виявлення та аналіз властивостей, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе [92;196]. Моделі дають змогу відтворити структуру, характеристики, властивості реальних об'єктів, які необхідно дослідити з метою їх покращення та удосконалення.

Якщо розглядати дане питання з педагогічного аспекту, то ми поділяємо думку української дослідниці С. Сисоєвої, що модель є засобом теоретичного дослідження педагогічних явищ через уявне створення життєвих ситуацій [164]. Розробка теоретичної моделі забезпечить вивчення усіх факторів, вплив яких сприятиме розвитку педагогічного явища у необхідному напрямку.

Модель у процесі наукового дослідження може змінюватися, що забезпечуватиме її вдосконалення відповідно до потреб практики.

У відповідності до мети нашого дослідження нами розроблена теоретично обґрунтована структурно-функціональна модель процесу

формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти. Структурна її репрезентація пов'язана з виокремленням конкретних елементів та зв'язків між ними. А функціональна репрезентація даної моделі передбачає виділення функцій, тобто цілеспрямованих дій, направлених на досягнення поставленої мети.

Оскільки наше дослідження спрямоване саме на формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти, то важливим завданням постає проаналізувати поняття «формування». У сучасному тлумачному психологічному словнику формування розглядається як «заохочення та підкріплення поведінки, яка все більше наближається до бажаної» [149, с. 572]. Варто зауважити, що поняття «формування» застосовують насамперед для характеристики процесу розвитку індивіда під впливом зовнішніх соціальних факторів. Так, у педагогічному аспекті даний термін використовується у словосполученні «формування особистості», який відображає процес «становлення людини як соціальної істоти під впливом усіх без винятку факторів – соціальних, психологічних, економічних, ідеологічних тощо» [86, с. 50]. Дійсно, українські науковці дотримуються думки, що формування – це процес соціального розвитку особистості, становлення її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, який здійснюється під впливом стихійних факторів та цілеспрямованого впливу на особистість [37; 64].

Таким чином, *формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти* ми розглядаємо як цілеспрямований систематичний процес розвитку потенційних можливостей особистості здобувачок освіти, їх якостей та характеристик, набуття ними соціального досвіду, необхідного для ефективної реалізації батьківства у майбутньому. Саме з цією метою й запропонована розроблена нами структурно-функціональна модель формування усвідомленого ставлення до батьківства (рис.2.1).

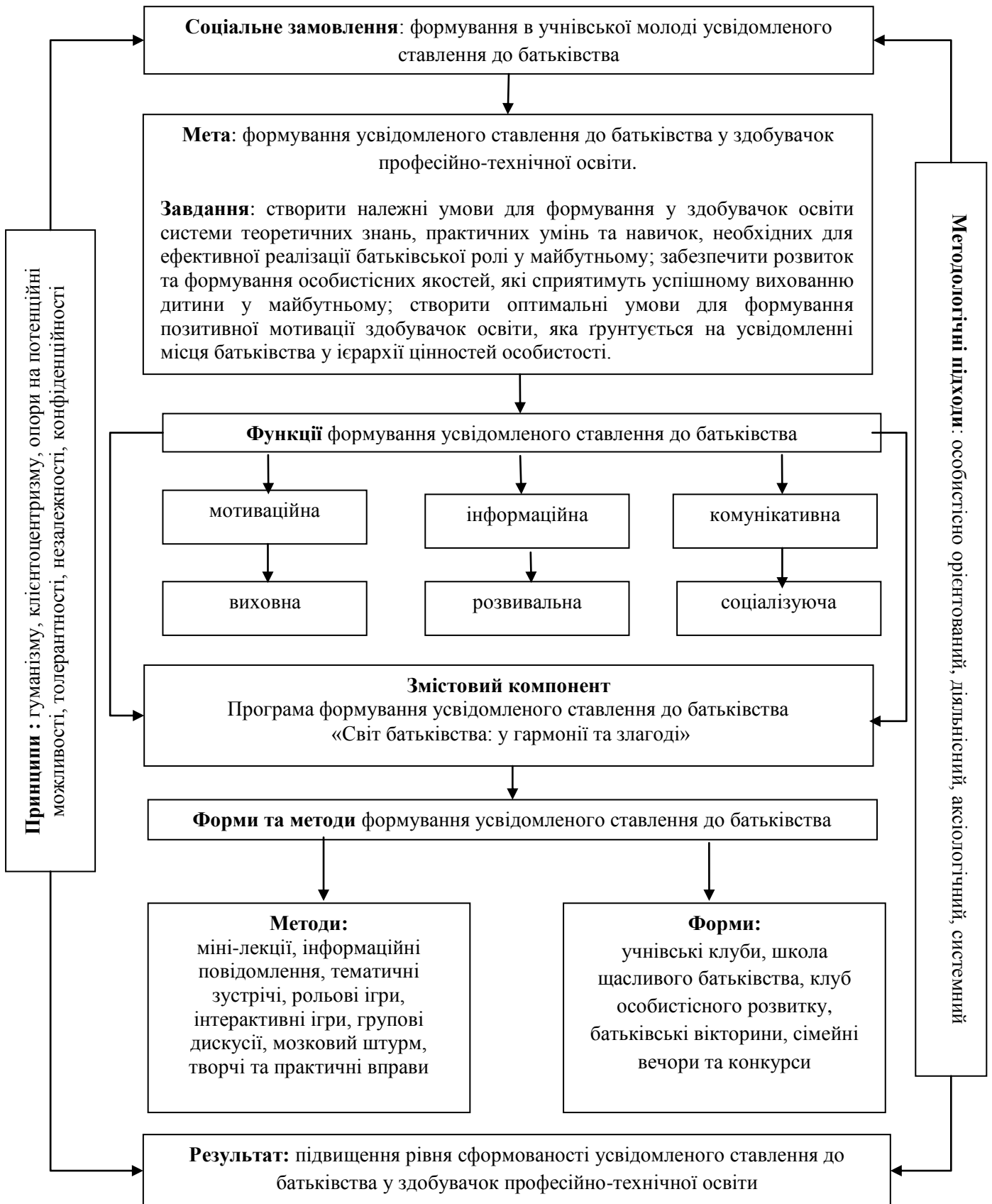

Рис. 2.1 Структурно-функціональна модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти

У центрі даної моделі є особистість здобувача професійно-технічної освіти, тому її мета спроектована на здобувача освіти, його розвиток та реалізацію у сфері батьківства, а соціально-педагогічна діяльність виступає як засіб реалізації даної мети і конкретних завдань, що і сприяє формуванню стійкої внутрішньої позиції здобувача освіти, його емоційно-ціннісного ставлення до батьківства.

Структура даної моделі включає наступні компоненти: смисловий, змістовний, операційний, результативний.

1. Смисловий компонент.

Мета реалізації структурно-функціональної моделі – формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Мета реалізації даної моделі конкретизується у наступних *завданнях*:

- 1) створити належні умови для формування у здобувачок професійно-технічної освіти системи теоретичних знань, практичних умінь та навичок, необхідних для ефективного реалізації батьківської ролі у майбутньому;
- 2) забезпечити розвиток та формування особистісних якостей, які сприятимуть успішному вихованню дитини у майбутньому;
- 3) створити оптимальні умови для формування позитивної мотивації здобувачок освіти, яка ґрунтується на усвідомленні місця батьківства у ієрархії цінностей особистості.

Методологічним підґрунтям реалізації структурно-функціональної моделі виступають чотири підходи: особистісно орієнтований, діяльнісний, аксіологічний та системний.

Особистісно орієнтований підхід, концептуальною основою якого є гуманістична філософія, передбачає визнання унікальності суб'єктивного досвіду кожної особистості як джерела індивідуальної життєдіяльності. Даний підхід у рамках реалізації запропонованої моделі забезпечує організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі формування

усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти; визнання цінності, неповторності кожної особистості та активізацію потенційних ресурсів дівчат у сфері батьківства; забезпечення умов для саморозвитку та самоактуалізації особистості у даній сфері життєдіяльності; створення ситуації успіху у процесі соціально-педагогічної роботи; становлення здобувачок професійно-технічної освіти як повноцінних особистостей з урахування їх індивідуальних особливостей та інтересів.

Діяльнісний підхід (Б. Ананьєв [7], Л. Виготський [38], Л. Занков [68], О. Леонт'єв [99], С. Рубінштейн [154], С. Шацький [206] та ін.) передбачає цілеспрямовану активність здобувачок професійно-технічної освіти у процесі формування усвідомленого ставлення до батьківства; особистісне становлення та розвиток здобувачок освіти, набуття ними в процесі колективної діяльності життєво важливого досвіду, необхідного для майбутньої реалізації батьківського потенціалу; мотиваційна обумовленість, прагнення втілювати здобуті знання і навички у сфері батьківства, впевнено, на основі наявного досвіду вирішувати виникаючі проблеми.

Аксіологічний підхід, представниками якого є К. Абульханова-Славська [2], І. Бех [17], О. Савченко [159], О. Сухомлинська [178] та інші, забезпечує формування у здобувачок професійно-технічної освіти гідного ставлення до себе як до особистості, оскільки саме людина є найвищою цінністю розвиненого суспільства; формування духовно-ціннісного ставлення до батьківства як важливого життєвого призначення людини; формування гармонійно розвиненої особистості, життєдіяльність якої ґрунтуватиметься на морально-духовних цінностях, прагненні їх втілити у процес виховання власних дітей.

Системний підхід передбачає комплексне дослідження процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства, вивчення його як цілісної множини елементів в сукупності зв'язків між ними. Усі компоненти цього процесу нерозривно пов'язані, зміна одного з них спричинить зміни усієї системи в цілому. Об'єкт і суб'єкт дослідження, мета і завдання, зміст,

процес формування усвідомленого ставлення до батьківства та результат цього процесу у відповідності до системного підходу розглядаються як єдине ціле. А якісне та ефективне управління процесом формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти починається із визначення його цілей та завдань, які визначають усі наступні його елементи – зміст, форми, методи діяльності.

Принципи реалізації структурно-функціональної моделі включають принципи соціально-педагогічної діяльності.

Задля ефективної реалізації структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти закладів професійно-технічної освіти варто керуватися принципами соціально-педагогічної діяльності, до яких відносяться наступні [16]:

Соціально-політичні принципи – містять основні вимоги, що обумовлюють залежність змісту соціально-педагогічної діяльності від соціальної політики держави (принцип законності прав людини; принцип державного підходу до завдань соціально-педагогічної діяльності; принцип зв'язку змісту і форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи).

Психолого-педагогічні принципи – підкреслюють пріоритет особистості в соціально-педагогічній діяльності (принцип сприяння самореалізації молоді; принцип індивідуального підходу; принцип цілеспрямованості; принцип системності).

Організаційні принципи – сприяють ефективній організації соціально-педагогічної діяльності (принцип компетентності кадрів; принцип інтеграції; принцип контролю та перевірки виконання).

Специфічні принципи – визначають основні вимоги щодо надання допомоги різним об'єктам соціально-педагогічної діяльності (принцип гуманізму; принцип клієнтоцентризму; принцип опори на потенційні можливості людини; принцип конфіденційності; принцип толерантності, принцип незалежності).

Особливої уваги заслуговують саме специфічні принципи. Охарактеризуємо їх більш детально.

Принцип гуманізму закладає ядро соціально-педагогічної діяльності. Він передбачає визнання людини як найвищої цінності. Соціально-педагогічна робота при цьому має здійснюватися на основі людяності, емпатії, прийняття особистості з усіма її позитивними та негативними рисами.

Принцип клієнтоцентризму передбачає пріоритет інтересів та прав особистості в усіх випадках, але за умови, що вони не суперечать інтересам та правам інших людей.

Принцип опори на потенційні можливості людини передбачає активну роль клієнта у вирішенні власних проблем (виключення становлять люди з особливими потребами). Метою соціально-педагогічної діяльності є навчання особистості самостійно вирішувати складні життєві проблеми, приймати адекватні рішення та нести за них відповідальність.

Принцип конфіденційності передбачає нерозголошення інформації, наданої спеціалісту клієнтом (про сімейні проблеми, про окремі прояви девіантні поведінки, про хворобу тощо), будь-яким третім особам без згоди самого клієнта.

Принцип толерантності полягає у прояві терпимості та коректності до будь-якого клієнта, навіть за відсутності симпатії.

Принцип незалежності – об'єктами соціально-педагогічної діяльності може стати людина, яка потребує допомоги, виключаючи при цьому расову, національну, релігійну та будь-яку іншу дискримінацію.

2. Змістовний компонент.

Програма формування усвідомленого ставлення до батьківства здобувачок професійно-технічної освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді» (Додаток Д). Програма включає вступний блок; теоретичний блок, результатом реалізації якого є оволодіння здобувачками освіти відомостями з педагогіки, вікової психології, психології спілкування, психології сім'ї,

фізіології, знань щодо особливостей догляду за дитиною з народження, умов гармонійного її розвитку, побудови ефективного спілкування тощо; практичний блок, мета якого у формуванні позитивного ставлення до себе як до батька/матері, формування відповідальності за благополуччя дитини, єдності поглядів батьків щодо виховання дитини, а також оволодінні та закріпленні практичних умінь та навичок щодо процесу розвитку та виховання дитини, її соціалізації та інтеграції у соціум; блок рефлексії, спрямований на вираження думок та вражень щодо отриманої інформації; заключний блок.

Запропонована нами модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти виконує наступні *функції*:

1) мотиваційну – спрямована на формування у здобувачок професійно-технічної освіти позитивної мотивації до реалізації батьківства; полягає у створенні такого процесу реалізації форм та методів соціально-педагогічної роботи, що впливає на поведінку особистості та спрямованість її дій у напрямі досягнення у майбутньому передбаченої моделлю мети;

2) інформаційну – полягає у збагаченні інтелектуальної сфери здобувачок професійно-технічної освіти теоретично обґрунтованими та практично значущими знаннями стосовно батьківства; це дозволить майбутнім батькам бути освіченими у психологічних особливостях розвитку малюка та взаємодіяти з ним на кожному з вікових етапів у відповідності до своєї обізнаності;

3) комунікативну – полягає у навчанні та реалізації ефективних способів спілкування та взаємодії з найближчим оточенням, в тому числі і з майбутніми дітьми; спрямована на оволодіння здобувачками професійно-технічної освіти не лише продуктивними вербальними засобами взаємодії, а й дієвими невербальними засобами, які особливо цінні на ранніх етапах розвитку малюка, у період емоційно-особистісного спілкування;

4) виховну – формування системи поглядів, переконань та ідеалів особистості, необхідних для формування усвідомленого ставлення до батьківства, а також якостей та рис, які забезпечать успішну реалізацію батьківського потенціалу; окрім того, дана функція виступає універсальним фактором саморозвитку особистості, який у подальшому розширює сфери людської життєтворчості, однією з яких є батьківство;

5) розвивальну – супроводжується своєрідними змінами у розумінні здобувачками професійно-технічної освіти сутності батьківства, його призначення, у якісно новому відношенні до даного феномена; культивування людської гідності як найвищої цінності передбачає формування у молоді особливого ставлення до батьківства – надзвичайно важливої місії гуманного виховання дитини;

6) соціалізуючу – полягає у засвоєнні та поступовому відтворенні здобувачками освіти загальнолюдського досвіду, пов'язаного з багатовіковими традиціями сприймання батьківської ролі та виховання дітей; забезпечує поступову інтеріоризацію особистістю соціальних настанов та ціннісних орієнтацій суспільства щодо батьківства та реалізацію їх у майбутньому.

3. Операційний компонент.

Форми і методи роботи. Форми соціально-педагогічної роботи розглядаються українськими дослідниками (А. Капська, І. Пеша, О. Міхеєва, М. Соляник) як «варіанти організації взаємодії соціального педагога з клієнтами, спрямовані на створення умов для позитивної активності дітей та молоді, вирішення відповідних завдань соціалізації, надання допомоги та підтримки» [181, с. 311].

Цей же колектив українських науковців методи соціально-педагогічної роботи тлумачать як «сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання і розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо змін несприятливої життєвої ситуації чи

розв'язання проблем клієнтів та досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога» [181, с. 307].

Структурно-функціональна модель процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства передбачає реалізацію розважально-пізнавальних форм роботи, студентських клубів, школи щасливого батьківства, клубу особистісного розвитку, батьківських вікторин, сімейних вечорів та конкурсів тощо. Методами роботи в рамках даної моделі виступають міні-лекції, інформаційні повідомлення, рольові та інтерактивні ігри, групові дискусії, мозковий штурм тощо.

Програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти передбачає використання елементів арт-терапії та елементів казкотерапії.

Арт-терапія, тобто терапія мистецтвом, використовується з метою терапевтичного впливу та при вирішенні діагностичних, розвивальних, корекційних та психопрофілактичних завдань. Цей напрям набуває широкого використання у різних сферах людської діяльності – освіті, менеджменті, медицині тощо. Використання нами в запропонованій моделі формування усвідомленого ставлення до батьківства елементів арт-терапії обумовлено низкою її переваг.

До позитивних феноменів арт-терапії можемо виокремити наступні, узагальнені російською дослідницею Л. Лебєдевою: арт-терапія створює позитивний емоційний настрій; полегшує процес комунікації; дає можливість на символічному рівні експериментувати з різноманітними почуттями, виражати їх в соціально прийнятній формі, дає змогу вивільнити емоції та думки, які людина звикла подавляти; сприяє розвитку відчуттю внутрішнього контролю; заняття з арт-терапії створюють умови для експериментування з кінестетичними та зоровими відчуттями, стимулюють розвиток сенсомоторних умінь та в цілому правої півкулі головного мозку, яка відповідає за інтуїцію та орієнтацію у просторі; сприяє творчому самовираженню, розвитку уяви, набуттю естетичного досвіду; підвищує

адаптаційні здібності людини до повсякденного життя, знижує втому, негативні емоційні стани; спирається на здоровий потенціал особистості, внутрішні механізми саморегуляції та зцілення [95] .

Окрім того, чималий перелік переваг арт-терапії саме в груповій роботі, визначений науковцями, переконав нас у необхідності звернутися саме до цього методу роботи. До цих переваг російський психолог О.Копитін відніс наступні: розвиток соціальних навичок; надання взаємної підтримки та можливість вирішення спільних проблем; можливість спостереження результатів власних вчинків та їх вплив на оточуючих; оволодіння новими ролями, розвиток навичок прийняття рішень; «демократична атмосфера», пов'язана з рівністю прав та відповідальності учасників групи; необхідність певних комунікативних навичок і здатність адаптуватися до групових «норм» [143].

В рамках нашого дослідження нас цікавить саме педагогічний напрям арт-терапії. Він розрахований на потенційно здорову особистість. Першочерговими виступають завдання розвитку, виховання та соціалізації. Здійснюється піклування про емоційне самопочуття та психологічне здоров'я особистості, групи, колективу засобами художньої діяльності. Усі учасники арт-терапевтичного процесу набувають цінний досвід позитивних змін, які проявляються в поглибленому самопізнанні, гармонізації розвитку, особистісному зросту. Це потенційний шлях до самовизначення та самореалізації особистості.

Окрім того, арт-терапія завжди надає ресурс, оскільки апелює до творчої складової психіки, відбувається пошук можливостей зцілення особистості, залучення її внутрішніх ресурсів [36, с. 31].

Варто зазначити, українські і зарубіжні науковці та психологи (О. Горбенко [45], О. Жукова [63], І. Захарова [71], С. Хоган [200]) пропонують різноманітні форми арт-терапевтичної роботи з проблемами саме для жінок різного віку та статусу, зокрема і у сфері батьківства та материнства.

Таким чином, наш інтерес до даного напрямку обумовлений орієнтацією арт-терапії на властивий кожній людині внутрішній потенціал здоров'я та сили, її наголос на природний прояв емоцій, думок, почуттів у творчості, прийняття людину такою, якою вона є з усіма властивими їй способами гармонізації.

Казкотерапія – це один з напрямів психології, який засобом казок дозволяє вирішити певні проблеми особистості та забезпечити її гармонійний розвиток. Наукові розробки даного напрямку здійснювали І. Вачков [30], А. Гнезділов [47], Т. Зінкевич-Євстигнеєва [73], Р. Ткач [183] та ін. Так, Т. Зінкевич-Євстигнеєва визначає казкотерапію як сукупність способів передачі знань про духовний шлях душі та соціальної реалізації людини, як виховну систему, яка відповідає духовній природі людини [73].

Існує досить багато способів та прийомів роботи з казками. Російський науковець І. Вачков пропонує наступні – 1) читання з наступним обговоренням; 2) розповідь казки; 3) продовження відомої казки; 4) зміна кінця казки; 4) малювання ілюстрацій до казки; 5) міні-твір «Лист герою»; 6) драматизація; написання казки; 7) розповідь казки навпаки тощо [29]. Зазначені прийоми є універсальними для роботи з людьми різних вікових категорій в груповій чи індивідуальній роботі.

Вибір казкотерапії як одного з методів у формуванні усвідомленого ставлення до батьківства обумовлений тим, що у казках закладені елементи колективного несвідомого, так звані архетипи, які у найзрозумілішому, найпростішому вигляді доносять до особистості звичні істини нашого життя.

Казка, на думку української дослідниці М. Докторович, пробуджує творчий потенціал, учить споглядати життя нібито зі сторони, дає змогу усвідомити значення та роль своєї поведінки в певній ситуації, створює передумови глибокого прийняття власних душевних процесів і контролю над ними [55]. У зв'язку з цим особистість оволодіває новими знаннями та моделями поведінки в опосередкованій формі, без нав'язливих вказівок, що дозволяє самостійно приймати рішення у своєму житті.

Саме тому нами був обраний даний напрям роботи у процесі формуванні усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти.

Дамо коротку характеристику інших методів роботи, які використані нами у структурно-функціональній моделі.

Міні-лекція – усний виклад невеликого за обсягом, але складного за логічною побудовою навчального матеріалу за конкретно визначеною темою.

Інформаційне повідомлення – усний виклад невеликого за обсягом та вільного за побудовою матеріалу з метою інформування у відповідності до конкретної тематики.

Рольова гра – імпровізоване розігрування заданої ситуації. Учасники не обговорюють ситуацію, а грають її. Рольові ігри передбачають лише наявність заданої комунікативної ситуації і відповідний зміст ролей, спрямовані на правильне орієнтування в екстремальній ситуації, гуманізацію міжособистісних стосунків, розвиток пізнавальних та комунікативних здібностей, особистісних рис учасників [37].

Інтерактивна гра – спеціально організована соціальна взаємодія суб'єктів з метою пізнання себе та зміни власної моделі поведінки. Важливою умовою є участь абсолютно усіх учасників. Основним завданням гри є створення умов для знаходження учасниками нового, значущого для них досвіду соціальної поведінки [37].

Групова дискусія – це публічне обговорення будь-якого спірного питання, у процесі якого розглядаються різноманітні точки зору, що формує й розвиває світогляд особистості [9]. Дискусії надають можливість мислити самостійно, розвивають здібність до чіткої аргументації власних думок, поваги до думок інших.

Метод «мозкового штурму», на думку К. Балаєвої, представляє собою застосування евристичного діалогу Сократа з використанням механізму вільних асоціацій творчого колективу. Це метод колективного генерування ідей із розв'язання творчого завдання, мета якого – відбір ідей [11, с. 162]. Це

досить універсальний метод, який дозволяє вирішувати будь-які проблеми людської діяльності, в тому числі і соціально-педагогічного характеру.

4. Результативний компонент.

Нами було виокремлено наступні *критерії* сформованості усвідомленого ставлення до батьківства:

- *гносеологічний* (система теоретичних знань);
- *діяльнісний* (сформовані уміння і навички, необхідні для ефективної реалізації батьківської ролі);
- *аксіологічний* (ціннісне ставлення до батьківства, його місце у ієрархії цінностей особистості);
- *особистісний* (сформовані особистісні якості студента, які дозволять успішно здійснювати виховний процес).

Таким чином, результатом реалізація запропонованої структурно-функціональної моделі, на нашу думку, стане позитивна динаміка сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти.

З метою здійснення соціально-педагогічна роботи зі здобувачками освіти щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства нами був використаний ресурс виховних годин у закладах професійно-технічної освіти. Допомогу нам надавали фахівці соціально-психологічної служби закладів в особах соціального педагога та практичного психолога, а також працівники педагогічного колективу – викладачі та майстри. Вагому частину соціально-педагогічної діяльності зі здобувачками професійно-технічної освіти було здійснено соціальним педагогом, який виконував роль організатора запропонованих форм та методів роботи щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства. Модераторами виступали практичні психологи, викладачі та майстри закладів професійно-технічної освіти, які працювали під керівництвом соціального педагога та у злагодженій взаємодії з ним.

У рамках нашого експерименту для педагогічних працівників закладів професійно-технічної освіти нами був організований тематичний практикум

«Разом краще: від молодості до батьківства», метою якого була підготовка педагогів до соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю та обговорення актуальних питань даної проблематики. Тематичний практикум передбачав: 1) проведення міні-лекції «Рання юність: психологія віку» із подальшим обговоренням теми; 2) проведення дискусії «Підготовка молоді до батьківства: за чи проти»; 3) ознайомлення педагогів з методичними матеріалами щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти; 4) організація круглого столу «Ідеї щодо підготовки молоді до усвідомленого батьківства». Після цього відбулася реалізація соціально-педагогічної роботи зі здобувачками професійно-технічної освіти.

Реальна практика засвідчує, що усвідомлення суті батьківства та реалізація його у майбутньому можлива за наявності відповідних знань, здобутих завдяки формуванню складових *гносеологічного критерію*. Нами було визначено, що розширення та поглиблення знань здобувачок освіти у сфері батьківства значною мірою обумовлені:

- вибором актуальних для здобувачок професійно-технічної освіти тем з різних галузей науки – педагогіка, вікової та соціальної психології, психології сім'ї, фізіології, педіатрії тощо;
- доступним та зрозумілим для здобувачок освіти викладом інформації;
- використанням роздаткового матеріалу та брошур з метою підвищення ефективності сприйняття та засвоєння інформації;
- запитання здобувачок освіти до викладача інформації;
- колективне обговорення викладеного матеріалу.

Завдяки впровадженню даного виду діяльності ми маємо змогу сформувати у здобувачок професійно-технічної освіти стійке прагнення до самоосвіти з метою розвитку батьківської культури, освіченості у сфері сімейних взаємовідносин, розумінні закономірностей розвитку власної

дитини, а також можливості самопізнання та самовдосконалення у сфері батьківства та материнства.

У зв'язку з вищезазначеним нами було створено *учнівський клуб «Батьки-всезнайки»*, метою якого було надання соціальним педагогом актуальної та корисної для студентської молоді інформації щодо розширення світогляду з використанням різних методів. У рамках соціально-педагогічної роботи студентського клубу нами були реалізовані:

- міні-лекції: «Бажана вагітність – запорука щасливого материнства», «Вікова періодизація психічного розвитку дитини»;
- інформаційні повідомлення «Чоловік у сімейному житті», «Усвідомлене материнство та «Child-free», «Повноцінне виховання особистості», «Дитина та емоції», «Правила спілкування з дитиною» тощо;
- творчі вправи «Портрет мами і тата», «Чоловічі портрети – хлопець, чоловік батько», «Від 0 і до...» тощо;
- вправи з використанням методів арт-терапії «Два малюнки» тощо.

Керівниками (соціальними педагогами) учнівського клубу «Батьки-всезнайки» з метою оволодіння соціальним досвідом у сфері батьківства та материнства для дівчат, здобувачок професійно-технічної освіти, були організовані тематичні зустрічі з представниками різних сфер діяльності, які презентували власні професійні надбання та особистий досвід. До соціально-педагогічної роботи нами були залучені:

1) фахівці із центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які ознайомили дівчат з практичним аспектом роботи даної організації, комплексом послуг, які можливо отримати у разі необхідності, а також надали інформацію щодо прав та обов'язків батьків дитини;

2) перинатальний та сімейний психолог здійснив ґрунтовну роботу щодо інформування здобувачок професійно-технічної освіти про психологію материнства у процесі планування вагітності ті її перебігу, ризики ранньої вагітності, про необхідність психологічної підготовки майбутньої мами, а

також про кризи у сімейному житті після народження дитини та способи їх подолання. Дівчата виявили неабиякий інтерес у процесі зустрічі з психологом, отримали цінну інформацію на майбутнє, дізналися, за яких випадків і проблемних ситуацій варто звертатися за професійною допомогою до спеціаліста;

3) мати багатодітної родини, яка відверто поділилася з дівчатами власним бажанням мати велику родину, особистими правилами побудови успішних стосунків з власним чоловіком, секретами ефективного поєднання професійної, виховної та господарської діяльностей, а також труднощами, з якими стикається багатодітна родина, та способами конструктивного їх подолання.

Надзвичайно продуктивною виявилася зустріч здобувачок професійно-технічної освіти з лікарем-педіатром, який організував інформаційний захід, присвячений особливостям догляду за новонародженими дітьми. У дівчат була можливість обговорити актуальні для них теми, отримати відповіді на запитання, а також перевірити власні можливості у ролі мами шляхом вирішення запропонованих лікарем завдань.

Зворотній зв'язок від здобувачок професійно-технічної освіти, отриманий після проведення тематичних зустрічей із спеціалістами різних професій, дав нам змогу свідчити про високу ефективність даного методу соціально-педагогічної роботи, високий та жвавий інтерес дівчат до відкритого спілкування та набуття неповторного соціального досвіду

Міні-лекції та інформаційні повідомлення, як методи роботи, дещо поступалися тематичним зустрічам, але їх ефект підвищував запропонований нами роздатковий матеріал – пам'ятки з інформаційним наповненням відповідно до означеної тематики, які отримували здобувачки професійно-технічної освіти. Серед роздаткового матеріалу були представлені наступні пам'ятки:

- «Материнська та батьківська любов» до інформаційного повідомлення з відповідною назвою;

- «Пам'ятка для майбутньої дружини» до інформаційного повідомлення «Чоловік у сімейному житті»;
- «Пам'ятка жінки при надії» до міні-лекції «Бажана вагітність – запорука психологічної готовності до материнства»;
- «Батькам про емоції» до інформаційного повідомлення «Дитина та емоції»;
- «Вірте у своїх дітей» до інформаційного повідомлення з відповідною назвою.

Підготовлений інформаційний матеріал сприяв кращому засвоєнню здобувачками професійно-технічної освіти теоретичної інформації.

Напрочуд цікавою для здобувачок професійно-технічної освіти стала реалізація вправ з використанням арт-терапії. Так, у процесі виконання вправи з елементами арт-терапії «Два малюнки» дівчата мали змогу не лише зануритися у світ малюнка, виразити свої думки на папері, вивільнити власні емоції, що характерно саме для цього виду діяльності, але й усвідомити можливість кардинальних змін в усіх сферах життєдіяльності з появою у сім'ї новонародженого малюка. А колективне обговорення продемонструвало різноманітні точки зору дівчат на означену ситуацію.

Не менш продуктивною виявилася і творча вправа «Чоловічі портрети», мета якої полягала у сприянні усвідомленню дівчатами особистісних якостей та ступеню відповідальності чоловіка у різних соціальних позиціях – хлопця, чоловіка, батька. Здобувачки освіти працювали над розробками своєрідних психологічних портретів зазначених позицій чоловіків – якості, особистісні характеристики, риси, ступінь відповідальності, особливості поведінки. Після чого відбулося активне обговорення запропонованих «портретів», торкнулися питання психологічної зрілості чоловіка із набуттям нових соціальних ролей та чим це може бути обумовлено. Загалом дівчата оволоділи знаннями щодо позиції чоловіка у сімейному житті, а також його ролі у вихованні дитини.

У процесі експериментальної роботи саме у рамках діяльності учнівського клубу «Батьки-всезнайки» дівчата поступово накопичували нові знання та оволодівали корисною інформацією у сфері батьківства та материнства завдяки спільній діяльності із соціальним педагогом та організації зустрічей із спеціалістами інших галузей. Практика демонструє, що уже початкове залучення до діяльності клубу спрямовує дівчат на усвідомлення необхідності до пізнання та самовдосконалення у даній сфері.

Важливим етапом у процесі соціально-педагогічної роботи із здобувачками професійно-технічної освіти постало формування складових *діяльнісного критерію*. Він стосується практичного аспекту реалізації батьківської, зокрема й материнської ролі, і орієнтований на активізацію потенційних можливостей особистості дівчат. У процесі соціально-педагогічної роботи нами передбачалось наступне:

- сприяти оволодінню здобувачками професійно-технічної освіти практичними вміннями догляду та турботи за дитиною;
- сприяти формуванню вміння налагоджувати емоційний контакт з дитиною з перших днів її життя;
- сприяти формуванню навичок ефективного спілкування з дитиною на різних вікових етапах її розвитку;
- сприяти формуванню у здобувачок професійно-технічної освіти умінь та навичок приймати активну участь у житті дитини, організувати спільну діяльність з нею з урахуванням віку дитини.

Здобуття такого соціального досвіду стало можливим у *Школі щасливого батьківства*, яка функціонувала у позаурочний час на базі закладу професійно-технічної освіти. У рамках соціально-педагогічної роботи були реалізовані:

- групові дискусії «Народження малюка: радість для родини чи випробування на міцність?», «Роль бабусь і дідусів у вихованні дітей» тощо;
- рольові ігри «Дитячі несподіванки»;

- творчі ігри «Дитячо-батьківське спілкування», «Дитячі емоції» тощо;
- практичні вправи «Слухати почуття», «Я-повідомлення»;
- проблемні ситуації «Сімейні негаразди», «Подружжя і свекруха», «Ігнорування» тощо;
- вправи з використанням елементів казкотерапії: написання казки «Дитині про емоції», аналіз казки «Про материнську любов та опіку» тощо.

Ефективними у роботі зі здобувачками професійно-технічної освіти виявилися дискусії, у процесі яких використовувалась постановка проблем, суперечливих питань, неоднозначної оцінки нестандартних ситуації та поведінки у них. Результативність дискусій проявлялась у процесі висловлення власних позицій, їх аргументацій, а також в умінні почути іншу думку та прийняти її у разі переконливо наведених аргументів.

Обрані нами та реалізовані у процесі соціально-педагогічної роботи рольові ігри та проблемні ситуації виявилися надзвичайно продуктивними для поглиблення досвіду та набуття навичок ефективного спілкування у рамках сім'ї, в тому числі і з дитиною. Імпровізоване розігрування заданих ситуації та оволодіння певними ролями забезпечили учасниць можливістю виявити та проаналізувати з допомогою соціального педагога позитивні аспекти вирішення ситуації та виявлені недоліки.

Так, реалізація рольових ігор «Дитячі несподіванки» мали за мету формування у майбутніх батьків адекватної реакції на прояви небажаної поведінки дітей – істерики у дитини раннього віку, прояви емансипації та негативізму у підлітковому віці. У процесі програвання заданих ситуацій дівчата працювали над пошуком оптимальних шляхів їх вирішення, після чого відбулося обговорення щодо доцільності запропонованих дій, а також висловлення власних емоцій та почуттів, пережитих у ході гри. Здобувачки професійно-технічної освіти випробували власні можливості у нестандартних ситуаціях, а також здобули корисний досвід на майбутнє.

Окрім того, корисні навички ефективного спілкування дівчата отримали у процесі виконання вправи «Я-повідомлення», яка передбачала формування у здобувачок освіти уміння виражати власні почуття у розмові з дітьми, уникаючи при цьому критики. Дівчатам було запропоновано ситуації, у відповідності до яких необхідно було зазначати власні почуття та висловити їх у «Я-повідомленні». Наприклад, ситуація: дитина пустувала за столом і, не дивлячись на попередження, пролила молоко. Прочуття, які при цьому відчуває один з батьків, – це гнів, а висловлене Я-повідомлення виглядає наступним чином – «Я серджуся, коли діти не слухають, що їм кажуть». Варто зауважити, доречними ці уміння стануть не лише у процесі спілкування з дітьми, а й у майбутньому подружньому житті для побудови ефективної взаємодії з партнером.

Цікавими для дівчат виявилися вправи з елементами казкотерапії. Аналіз, складання та навіть малювання казок забезпечили не лише активне залучення дівчат до творчої діяльності, а й засвоєння через метафоричну форму особливостей реалізації батьківських, в тому числі і материнської, ролей. Так, аналіз казки «Про материнську любов та опіку», запропонованої українською дослідницею І. Гармаш [39], дозволила дівчатам усвідомити вплив батьківського стилю виховання на становлення особистості дитини та необхідності уникати негативних проявів у виховному процесі.

Школа щасливого батьківства дала змогу здобувачкам професійно-технічної освіти проявити себе у зовсім новій, до цього незвіданій ролі. Соціально-педагогічна робота активізувала прагнення до удосконалення власної поведінки, спілкування з оточуючими людьми з використанням запропонованих ефективних технік побудови взаємодії, адже досвід, набутий сьогодні, допоможе у майбутньому з появою у родині малюка.

Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти неможливе без урахування складових *аксіологічного критерію*. Він акцентує увагу на цінностях, пов'язаних із втіленням «самості», власного «Я» у сфері батьківства. Позитивне ставлення до даного феномена є

невід'ємною умовою повноцінної реалізації особистості у ролі батьків. При цьому соціально-педагогічна діяльність була обумовлена: активізацією стійкого інтересу до сфери батьківства як одного з аспектів самореалізації особистості; формуванням ціннісного ставлення до батьківства, визначенням його місця у ієрархії цінностей особистості; усвідомленням цінності батьківства як внутрішньої позиції особистості, а не нав'язаної соціокультурними стереотипами та тиском оточення.

Аналіз життєвого шляху, переосмислення наявних цінностей, визначення місця батьківства у власній життєдіяльності – актуальні питання для студентської молоді, вирішення яких потребує підтримки та професійної допомоги з боку кваліфікованих фахівців. Тому й організація соціально-педагогічної роботи зі здобувачками професійно-технічної освіти була спрямована на створення особливої атмосфери захоплення та інтересу, з використанням творчих підходів. У рамках формування ціннісного ставлення до батьківства було реалізовано:

- інформаційні повідомлення «Вірте у своїх дітей»;
- проблемні ситуації «Розбір польотів» та ін.;
- мозковий штурм «Справи усього життя»;
- вправи з елементами арт-терапії «Зустріч з майбутнім малюком», «Малюнок родини»;
- вправи з елементами казкотерапії: написання казки із заданим початком «Радісна звістка»; «Шлях довжиною в життя».

Запропоновані методи роботи приваблювали дівчат своєю оригінальністю, своєрідністю та відсутністю прямого озвучення їхньої мети.

Так, реалізація мозкового штурму «Справи усього життя» сприяла усвідомленню дівчатами найцінніших справ та подій у власному житті. Генерування ідей, які першими прийшли на думку, дозволили дівчатам проаналізувати власні життєві цінності, а також усвідомити цінність батьківства та материнства у своєму житті. Запропонований метод роботи

дозволив здобувачкам освіти визначитися з тим, чим насправді є життєдіяльність людини – ієрархією справ та подій чи їхнім паралельним співіснуванням.

З особливим захопленням та позитивним результатом була реалізована вправа з використанням арт-терапевтичних технік «Зустріч з майбутнім малюком». Її мета була спрямована на усвідомлення цінності нової сімейної ролі – матері, а також на формування позитивного образу та цінності дитини з використанням візуальних образів у стані релаксації. Дівчата у процесі візуалізації уявляли себе у ролі мами, яка зустрічається зі своїм майбутнім малюком та декілька хвилин пізнавали його – зовнішній вигляд, емоційний стан, поведінкові характеристики тощо. Створений образ втілювався у малюнок. Після цього відбувалося обговорення. Дана вправа здійснила вагомий вплив на учасниць, їхні особистісні позиції щодо батьківства та материнства, а також змусила переоцінити деякі життєві пріоритети.

Вирішення проблемної ситуації «Розбір польотів» змусив дівчат замислитися над другорядністю «зовнішньої оболонки» батьківства (дорогі дитячі візочки, дитячий одяг у відповідності до моди, сучасні іграшки) та дорогоцінністю особистості дитини, її емоцій та потреб у перші місяці життя. Дівчата прийшли до висновку – фінансова спроможність батьків ні за яких обставин не замінить емоційної близькості, тепла та турботи малюку.

Таким чином, практика засвідчує, що реалізація складових аксіологічного критерію постає важливим аспектом у формуванні усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти.

Особливе значення у процесі формування усвідомленого ставлення до батьківства було надано складовим *особистісного критерію*. Активізація природного прагнення людини до народження дітей передбачає формування особистісних якостей та характеристик, які закладуть підґрунтя батьківської зрілості, ефективної реалізації батьківських ролей та успішного здійснення виховного процесу. У цьому аспекті особливого значення набуває позитивне ставлення до себе як до батька/матері, безумовна любов до дитини,

відповідальність за благополуччя дитини, гнучкість поведінки у взаємостосунках з нею, оптимальний рівень психолого-педагогічної культури батьків і, безперечно, здатність успішно поєднувати батьківську роль з іншими ролями соціальної життєдіяльності особистості.

Напрочуд ефективним виявилось функціонування клубу *особистісного розвитку «Щаслива жінка»*. Метою його діяльності постало розкриття особистісного потенціалу та формування якостей здобувачок освіти, необхідних для реалізації власного «Я» у різних сферах, зокрема й батьківстві та материнстві. Практика засвідчує, що діяльність неформалізованих клубів створює позитивний емоційний фон і забезпечує зацікавленість студенток участю у них.

З метою стимулювання особистісної самореалізації у сфері батьківства та формування відповідних якостей та характеристик ми включали дівчат у соціально-рольові ігри («Життєві пріоритети», «Сім'я та кар'єра», «З дитиною чи без»), які дозволили їм усвідомити і корегувати власні потреби та завдання. Перевагою ігор є те, що вони надають можливість здійснювати спостереження, самоконтроль, самоаналіз за власною поведінкою, вибір форм роботи, позицію у відповідній ситуації і, що не менш важливо, отримати від партнера зворотній зв'язок. Цей метод є досить продуктивним у формуванні позиції, умінні взаємодіяти з партнерами-учасниками гри, оцінювати «роль» свого партнера, аналізувати і виявляти її доцільність під час підготовки до майбутнього батьківства.

У процесі соціально-педагогічної роботи були реалізовані творчі вправи «Я – молода мама», «Лист майбутньому чоловіку», «Любов у житті жінки».

Так, виконання творчої вправи «Я – молода мама» сприяло формуванню у дівчат уявлення не лише про сукупність знань та умінь, якими має володіти молода мама, а й про необхідність розвитку певних якостей та характеристик, які сприятимуть успішній реалізації дівчини у ролі матері. Мова йшла про такі якості особистості, як лагідність, доброта, чуйність,

гнучкість, терпимість, витривалість, відповідальність, рішучість тощо, та ситуації, які потребують прояв даних характеристик матері у ставленні до дитини. У процесі обговорення ми торкнулися таких понять, як «материнський інстинкт» і «материнська інтуїція», та спробували визначити їх роль у процесі виховання дитини. У результаті здійсненої роботи дівчата впевнилися у необхідності власного саморозвитку та самовдосконалення для успішної реалізації батьківства у майбутньому.

Значне захоплення та цікавість проявили дівчата під час виконання вправи «Шквал емоцій», мета якої полягала у формуванні вміння володіти власним емоційним станом та способами його гармонізації, що особливо важливо у період вагітності. Здобувачкам професійно-технічної освіти пропонувалися емоційні стани, які досить часто можна спостерігати у жінок при надії. Дівчата з нашою допомогою пропонували конструктивні способи подолання негативних емоцій, серед яких визначили наступні – прослуховування заспокійливої музики, прогулянка на свіжому повітрі, малювання та творчість у різних її проявах, танцювальні паузи, помірні фізичні навантаження, реалізація власного хобі. Для дівчат вагітність хоча й незнайома та незвична ситуація, але результат виявився досить продуктивним та успішним.

Виконання вправи з використанням арт-терапії «Любов у житті жінки» сприяла потужному емоційному піднесенню здобувачок професійно-технічної освіти. Її реалізація сприяла усвідомленому ставленню до любові в усіх її проявах, особистісного значення цього почуття для дівчини, а також визначенню її ролі у сфері батьківства. Дівчатам пропонувалося зобразити на аркуші паперу це надзвичайно високе та духовне почуття. А далі відбулося обговорення з приводу сенсу любові у житті людини та особисто для кожної дівчини, а також її ролі у різних сферах життєдіяльності, зокрема і у батьківстві.

Особливе місце у процесі підготовки дівчат до усвідомленого ставлення до батьківства належить казці, зокрема її написанню, оскільки

саме вона допомагає у завуальованій формі оволодіти необхідними для життєдіяльності досвідом. Так, написання та аналіз казки «Шлях довжиною в життя» сприяли формуванню у дівчат прагнення до повноцінної реалізації себе у житті, гармонійному розкриттю власного потенціалу у найважливіших соціальних ролях. І, як виявилось, для більшості здобувачок освіти реалізація себе у ролі мами посіла одне з найголовніших прагнень у житті.

Таким чином, мета діяльність клубу особистісного розвитку «Щаслива жінка» виявилася реалізованою, а досягнуті результати – продуктивними.

Практична реалізація програми «Світ батьківства: у гармонії та злагоді» серед дівчат, здобувачок професійно-технічної освіти, була спрямована на посилення у них усвідомлення сутності батьківства та материнства, соціальної ролі батьків у повноцінному вихованні особистості дитини, а також формування позитивної мотивації до реалізації ролі матері у майбутньому. Водночас постала потреба у формуванні у дівчат особистісних якостей, якими мають володіти батьки для успішного виховання дитини. Окрім того, на практичних заняттях розглядалися й питання вагітності як важливого етапу розвитку майбутнього малюка, були запропоновані вправи задля формування умінь гармонійної взаємодії з дитиною. Беззаперечно цінність мали і зустрічі з представниками різних професій, які надавали дівчата корисну інформацію з приводу певного кола питань. Окрема тематика була присвячена особливостям віку дитини, метою якої було сприяння формуванню в учасників системи знань щодо психологічних особливостей дітей на різних вікових етапах, а також умінь щодо ефективної взаємодії з ними.

Були розглянуті питання виховання дитини та особливості спілкування матері з нею, створювалися умови задля формування та засвоєння ефективних шляхів взаємодії з дитиною. Зокрема, розкриття тематики «Емоційний світ дитини» сприяло усвідомленню учасниками цінності емоційного світу дитини, формуванню умінь розпізнавати та адекватно

реагувати на дитячі емоції. Проведення завершальної сесії дозволило дівчатам усвідомити власний життєвий шлях та місце материнства у ньому.

Найефективніші форми та методи соціально-педагогічної роботи щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти представлені у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Ефективні методи роботи щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти

Критерії	Показники	Методи роботи
<i>Гносеологічний</i>	Система теоретичних знань у сферах педагогіки, вікової психології, психології спілкування, психології сім'ї, фізіології, знань щодо особливостей догляду за дитиною з народження, умов гармонійного її розвитку, а також прагнення особистості здобувати знання та збагачувати власний досвід, необхідний для ефективної реалізації батьківства	<ul style="list-style-type: none"> • Тематичні зустрічі; • Інформаційні повідомлення; • Мозковий штурм
<i>Діяльнісний</i>	Сформовані уміння і навички, необхідні для ефективної реалізації батьківської ролі, особливості спілкування, взаємодії та встановлення емоційного контакту з дитиною на різних вікових етапах її розвитку, організація спільної діяльності тощо.	<ul style="list-style-type: none"> • Рольові ігри; • Проблемні ситуації; • Вправи з використанням казкотерапії. • Групові дискусії
<i>Аксіологічний</i>	Ціннісне ставлення до батьківства, його місце у ієрархії цінностей особистості, усвідомлення цінності батьківства як внутрішньої позиції, а не нав'язаної соціокультурними стереотипами та тиском оточення.	<ul style="list-style-type: none"> • Мозковий штурм; • Творчі вправи з елементами арт-терапії; • Інтерактивні ігри
<i>Особистісний</i>	Прагнення особистості народити та виховувати дитину у повноцінній сім'ї, сформовані особистісні якості, які становлять підґрунтя батьківської зрілості та дозволять успішно здійснювати виховний процес.	<ul style="list-style-type: none"> • Соціально-рольові ігри. • Творчі вправи; • Вправи з елементами арт-терапії

Звичайно, у закладах професійно-технічної освіти навчаються і хлопці юнацького віку. А повноцінна сім'я передбачає взаємодію чоловіка та жінки, батька та матері, спільні зусилля яких відображаються на вихованні підростаючого покоління. З метою створення умов для гармонійної взаємодії здобувачів освіти обох статей та усвідомлення необхідності створення повноцінної родини нами було організовані виховні заходи, до участі в яких були залучені як дівчата-здобувачки освіти, так і хлопці-здобувачі освіти закладів професійно-технічної освіти.

Розширенню знань здобувачів освіти та набуттю ними соціального досвіду щодо можливостей реалізації батьківства сприяла організація календарних свят, які є досить поширеною формою виховної роботи у закладах професійно-технічної освіти. Календарні свята обиралися відповідно до мети нашої роботи – формування усвідомленого ставлення до батьківства. До переліку були включені наступні свята:

- День Матері, який в Україні офіційно відзначається у другу неділю травня;
- День Батька, який офіційно відзначається з 2019 року у третю неділю червня;
- Міжнародний день сім'ї, заснований Організацією Об'єднаних Націй, відзначається 15 травня;
- День захисту дітей, який відзначається 1 червня щорічно.

Такі комплексні форми виховної роботи дозволяють формувати у здобувачів освіти ціннісне ставлення до родини та батьківства, забезпечувати збереження традицій, вшановувати власних батьків, а також опановувати виховний досвід своїх батька та матері на майбутнє.

Окрім того, у закладах професійно-технічної освіти проводились конкурси, вікторини та творчі вечори, присвячені родинній та батьківській тематиці. Так, у рамках виховної роботи нами було організовано творчі вечори «Родина – батько, мати, дитина», «Сімейні традиції», «Батьківська мудрість», метою яких було усвідомлення студентами цінності родини,

сімейних традицій, особистісного вкладу кожного члена родини у життєдіяльність сім'ї, роль батьків у повноцінному розвитку дитини тощо.

Заслуговує уваги соціальний проект для дітей-сиріт «Батьківство в радість», ініційований соціальним педагогом та реалізований здобувачами професійно-технічної освіти за розробленим сценарієм щодо усвідомленого ставлення до батьківства. Дана форма роботи сприяла формуванню як в учасників, так і у глядачів навичок міжособистісної взаємодії та налагодження позитивного контакту, розвитку емоційного реагування та емоційної децентрації, профілактики порушень в особистісній сфері, а також конструктивного вирішення соціальних проблем. Оскільки соціально-психологічний театр і за формою підготовки вистави, і за формою презентації для глядачів є активною взаємодією, для здобувачів освіти і для дітей-сиріт була можливість висловити свої враження, думки та почуття стосовно побаченого та запропонувати альтернативні способи вирішення проблем.

Участь молоді у таких заходах сприяла не лише засвоєнню певних знань, а й дозволила розширити особистісну сферу – актуалізувати внутрішні ресурси та можливості, підвищити рівень внутрішнього потенціалу та творчої активності, збагатити внутрішній світ особистості та підготувати її до усвідомленого батьківства.

Як свідчать реальна практика, результати та аналіз фактичного матеріалу, на формувальному етапі експерименту відбулося впровадження у соціально-педагогічний процес широкого спектру ряду форм та методів соціально-педагогічної роботи, цілеспрямованих та орієнтованих на формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти, що забезпечило їх можливістю повноцінно самореалізуватися як особистість у різних сферах життєдіяльності, зокрема і в батьківській сфері.

2.3. Оцінка ефективності впровадження структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства в закладах професійно-технічної освіти

Впровадження та реалізація структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківств у здобувачок професійно-технічної освіти передбачає здійснення контрольного етапу нашого дослідження з метою оцінки ефективності впровадження даної моделі.

На цьому етапі нами був використаний комплекс діагностичних методик: колірний тест ставлень (О.М. Еткінд [212]); проєктивний малюнковий тест «Я і моя дитина» (Г.Г. Філіппова [194]); методика «Особистісна готовність до змін» («Personal change readiness survey», Ролнік, Хезер, Голд, Хал; адаптація Н. Бажанової, Г. Бардієр [1]); «Усвідомлене батьківство» (І. Братусь, Т. Веретенко, Г. Лактіонова, В. Молочний [114]).

Отримані результати контрольного етапу дослідження представлені нижче.

Колірний тест ставлень. Здобувачкам професійно-технічної освіти був запропонований перелік найбільш значущих для них понять – материнство, родина, навчання, розваги, робота, друзі, кар'єра, самоосвіта. У відповідності до кожного поняття, як і на етапі констатувального експерименту, було виявлено три типи ставлень – позитивне, нейтральне, негативне. Аналіз результатів дав змогу отримати наступні показники. Типи ставлень здобувачок освіти до поняття «материнство» у експериментальній групі (n=182) розподілились наступним чином: позитивне ставлення до материнства було виявлено у 80 дівчат (43,95%) (перший колір за рангом привабливості було обрано 11 респондентами (6,04%), другий обрали 33 здобувачки освіти (18,13%), 3-й – 36 (19,78%); у 47 дівчат (25,78%) було визначено нейтральне ставлення до цього поняття (4-й колір за рангом привабливості обрали 25 здобувачок освіти (13,7%), 5-й – 22 (12,08%); негативне ставлення до материнства діагностовано у 55 дівчат (30,23%)

експериментальної групи (6-й колір відповідно до рангу привабливості обрали 27 дівчат (14,84%), 7-й – 19 (10,44%), а 8-й – 9 (4,95%). Таким чином, ми спостерігаємо позитивну динаміку у ставленні здобувачок професійно-технічної освіти до материнства, що відображено у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Динаміка ставлень до поняття «материнство» здобувачок освіти експериментальної групи (ЕГ) за результатами констатувального та контрольного етапів експерименту

Етап	Ранги привабливості кольорів							
	1	2	3	4	5	6	7	8
	Позитивне ставлення			Нейтральне ставлення		Негативне ставлення		
Констатувальний	0/0	25/13,8	31/17	19/10,25	25/13,7	18/10	26/14,3	38/21,05
Контрольний	11/6,04	33/18,13	36/19,78	25/13,7	22/12,08	27/14,84	19/10,44	9/4,95
Кіл-ть/%								

У переважної більшості здобувачок професійно-технічної освіти поняття «сім'я» займає перші позиції у здійснених виборах, що свідчить про позитивне ставлення до сім'ї: у 177 респондентів (97,25%) було виявлено позитивне ставлення (перший колір за рангом привабливості обрали 64 дівчини (35,16%), 2-й – 64 (3,81%), 3-й – 46 (25,27%); нейтральне ставлення діагностовано у 5 респондентів (2,75%). Але варто пам'ятати, що родина у даному випадку розглядалася дівчатами у контексті батьківської сім'ї.

Необхідність професійного становлення впливає і на ставлення до поняття «навчання» – 111 респондентів (60,98%) виявляють позитивне ставлення до процесу оволодіння професією.

Позитивна динаміка простежується і у ставленні до самоосвіти – 42 здобувачок освіти (23,08%) виявили позитивне ставлення до цього процесу, 80 (43,95%) – нейтральне, а 60 (32,97%) – негативне. Варто зауважити, що дівчата після реалізації структурно-функціональної моделі виявили

прагнення ознайомитися з літературою, яка висвітлює проблеми батьківства та материнства.

Аналіз результатів контрольного етапу дослідження у контрольній групі (n=196) не дав змогу виявити суттєвих змін. Позитивне ставлення до поняття «материнство» виявлено у 56 респондентів (28,56%) (перший колір за рангом привабливості було обрано 8 здобувачками освіти (4,08%), 2-й – 24 (12,24%), 3-й – 24 (12,24%); 68 здобувачок освіти (34,7%) виявили нейтральне ставлення до цього поняття (4-й колір відповідно до рангу привабливості обрали 33 дівчини (16,84%), 5-й – 35 (17,86%)); негативне ставлення до материнства було виявлено у 72 дівчат (36,73%) (6-й ранг – 40 (20,41%), 7-й – 18 (9,18%), 8-й – 14 (7,14%). Динаміка ставлень до поняття «материнство» здобувачок професійно-технічної освіти контрольної групи представлена у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

**Динаміка ставлень до поняття «материнство»
здобувачок освіти контрольної групи (КГ)
за результатами констатувального та контрольного етапів експерименту**

Етап	Ранги привабливості кольорів							
	1	2	3	4	5	6	7	8
	Позитивне ставлення			Нейтральне ставлення		Негативне ставлення		
Констатувальний	10/5,1	20/10,2	21/10,5	27/14,2	29/14,8	20/10,2	42/21,3	27/13,7
Контрольний	8/4,08	24/12,24	24/12,24	33/16,84	35/17,86	40/20,41	18/9,18	14/7,14
К-ть/%								

Встановлено, що 157 респондентів (80,1%) виявили позитивне ставлення до родини (знову ж таки у контексті батьківської родини та найближчих родичів), а нейтральне ставлення до запропонованого поняття-стимулу характерне для 39 здобувачок освіти (19,9%), що не склало суттєвих відмінностей від результатів констатувального експерименту.

Для значної частини досліджуваних контрольної групи, як і для представників експериментальної, позитивним залишилося ставлення і до навчання – 125 здобувачок освіти (63,78%), оскільки саме цей вид діяльності впливає на професійний шлях особистості; нейтральне ставлення до цього поняття-стимулу виявили 55 дівчат (28,06%), а негативно ставляться до нього 16 респондентів (8,16%).

57 здобувачок освіти (29,08%) контрольної групи виявили позитивне ставлення до самоосвіти, 16 (8,16%) нейтрально ставляться до цього процесу, а от негативне ставлення виявлено у 123 досліджуваних (62,76%), що не свідчить про суттєві зміни на етапі контрольного експерименту.

Проективний малюнковий тест «Я і моя дитина». У процесі інтерпретації малюнків на контрольному етапі дослідження нами були отримані наступні результати.

Сприятлива ситуація материнства виявлена у 33 респондентів (18,13%) експериментальної групи, що свідчить про позитивну динаміку адекватного ставлення до материнства. Усі малюнки мають позитивно емоційне забарвлення, відрізняються яскравими кольорами, зображення знаходиться у центрі аркуша, розмір пропорційний. На малюнках присутні як мама, так і дитина. Мама виконує функцію захисту та підтримки, її позиція по відношенню до дитини відображає близький тілесний контакт – на зображеннях 25 дівчат (13,74%) мама тримає дитину на руках, а зображення інших 8 (4,39%) демонструють ситуацію годування немовляти. Малюнки здобувачок освіти відображають позитивне ставлення до материнства, адекватну позицію до власної позиції матері, відображають емоційне прийняття дитини.

У досліджуваних контрольної групи сприятливу ситуацію материнства було визначено у 29 респондентів (14,8%), що свідчить про відсутність суттєвих змін. Малюнки дівчат також відрізняються від решти позитивним сюжетом та яскравими кольорами. У всіх випадках мама тримає дитину на руках, відсутні творчі роботи із зображенням годування малюка. Малюнки

досліджуваних контрольної групи відображають адекватну позицію до материнства та емоційне прийняття дитини.

Незначні симптоми тривоги були виявлені у 71 здобувачки освіти (39,01%) експериментальної групи, що свідчить про позитивну динаміку ставлення до материнства. 35 респондентів (19,23%) зобразили себе та малюка намальованими поруч у різних ситуаціях (на прогулянці, на галявині, вдома, на відпочинку). У 20 здобувачок освіти (10,99%) на зображенні мама тримає дитину за руку, відтворено досить близький контакт. Малюнок з чітко промальованою фігурою дитини у візочку було виявлено у 16 респондентів (8,79%). На всіх малюнках мама знаходиться достатньо близько до малюка. Розмір дорослого переважає над розміром дитини. 51 (28,02%) малюнок виконано кольоровими олівцями, а інша частина – 20 (10,99%) – простим олівцем. Про незначні прояви занепокоєння по відношенню до материнства може свідчити наявність на деяких малюнках детального промальовування окремих деталей. Зображення знаходиться по центру. У цілому малюнки мають позитивне наповнення.

У контрольній групі незначні симптоми тривоги виявлено у 65 (33,16%) респондентів. Більша кількість малюнків – 53 (27,04%) – містить зображення мами поруч з малюком, на малюнках 8 (4,08%) дівчат мама тримає дитину на руках, малюк зображений у дитячому візочку на 4 (2,04%) творчих роботах. Дистанція між мамою та малюком достатньо близька, пропорції зображення зберігаються. Про незначні симптоми тривоги свідчить детальне промальовування окремих деталей та штрихові лінії. У цілому малюнки мають позитивне забарвлення, але суттєвих змін не спостерігається.

Невпевненість у собі, наявність тривоги виявлено у 55 (30,22%) респондентів експериментальної групи, що свідчить про наявність суттєвих змін у бік зниження частки невпевнених у власному материнстві здобувачок освіти. На зображеннях 23 (12,64%) дівчат не спостерігається спільної діяльності матері та малюка, дитина зображена на значній дистанції від матері, при цьому мама займається іншими справами, дитина не відповідає

віку немовляти. Схематичне зображення дитини у візочку виявлено на малюнках 16 (8,79%) респондентів. Зменшилася частка малюнків – 16 (8,79%), на яких, окрім матері та дитини, присутні інші члени родини (батько або бабуся дитини). Штриховку, надмірне промальовування деталей та повторне наведення виявлено майже у малюнках половини здобувачок освіти – 25 (13,74%). Серед малюнків є такі, які не викликають позитивних емоцій, дещо похмурі, з використанням темних кольорів – 11 (6,04%). Таким чином, інтерпретація малюнків свідчить, що дана категорія осіб має амбівалентне ставлення до материнства, невпевненість у собі як у матері, відсутність емоційного прийняття дитини.

У контрольній групі невпевненість у собі та наявність тривоги було виявлено у 73 (37,24%) респондентів, що свідчить про відсутність суттєвих змін. Серед них 49 (25%) дівчат зобразили маму на значній відстані від дитини, у них відсутня спільна діяльність. У 24 (12,24%) здобувачок освіти на малюнку присутні інші члени родини, які у 10 (5,10%) випадках тримають дитину на руках, що може свідчити про прагнення перекласти власну відповідальність на інших. Зображення на малюнках знаходиться переважно у нижній частині аркушу – 31 (15,82%), спостерігається надмірна штриховка та наведення ліній. У цілому малюнки свідчать про амбівалентне ставлення до ролі матері, емоційне неприйняття дитини.

У 23 (12,64%) здобувачок освіти експериментальної групи діагностовано несприятливу ситуацію, але це свідчить про зниження частки досліджуваних з конфліктною по відношенню до материнства ситуацією. 13 (7,15%) респондентів зобразили на малюнку дитячий візок без дитини, яка нібито там прихована. На малюнках 10 (5,49%) дівчат дитина зображена на руках у інших членів родини. На більшості малюнків – 18 (9,89%) спостерігається надмірне промальовування деталей, штрихування, у деяких випадках – 13 (7,14%) використовувались темні кольори. Таким чином, інтерпретація малюнків дала нам змогу визначити, що у осіб даної категорії

спостерігається неприйняття материнства, неадекватне ставлення до себе як до матері, емоційне неприйняття дитини.

У досліджуваних контрольної групи суттєвих змін не відбулося, несприятливу ситуацію по відношенню до материнства виявлено у 29 (14,8%) здобувачок освіти. У більшості випадків – 20 (10,2%), дитина на малюнку відсутня («Грається на дитячому майданчику», «Грається з іншими дітьми» тощо). 6 (3,06%) респондентів зобразили дитячий візочок без малюка, а на малюнках 3 (1,54%) здобувачок освіти дитина знаходиться на руках у батька. Усі малюнки виконані кольоровими олівцями, але 12 (6,12%) респондентів використовували темні кольори. Зображення у більшості випадків – 18 (9,18%), невеликих розмірів, зі значним використанням штриховки, знаходяться у нижній частині аркуша. Інтерпретація малюнків свідчить про неприйняття материнської позиції, неадекватне ставлення до образу дитини, відсутність емоційного прийняття малюка.

Динаміка ставлення до материнства у здобувачок освіти за малюнковим тестом «Я і моя дитина» представлена у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Динаміка ставлення до материнства у здобувачок професійно-технічної освіти за малюнковим тестом «Я і моя дитина»
(за результатами констатувального та контрольного етапів експерименту)

Ситуація переживання материнства	ЕГ (n=182)		КГ (n=196)	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
Сприятлива ситуація	19 / 10,44	33/18,13	28/14,28	29/14,80
Незначні симптоми тривоги	46/25,28	71/39,01	60/30,60	65/33,16
Невпевненість у собі, наявність тривоги	79/43,40	55/30,22	77/39,29	73/37,24
Несприятлива ситуація	38/20,88	23/12,64	31/15,80	29/14,80
К-ть/%				

Таким чином, отримані в процесі діагностики дані, свідчать про позитивну динаміку ставлення до материнства, до себе у ролі матері та до дитини у досліджуваних експериментальної групи, тоді як у представників контрольної групи суттєвих змін не спостерігається.

Методика «Особистісна готовність до змін» («Personal change readiness survey»). Діагностична робота, здійснена на контрольному етапі дослідження, дала змогу здійснити інтерпретацію отриманих даних та дійти наступних висновків. Високі показники за шкалою пристрасність були виявлені у 40 (2,98%) респондентів експериментальної та у 22 (11,22%) контрольної груп; найбільша кількість дівчат, а саме – 108 (59,34%) та 96 (48,98%) відповідно, отримала середні показники за даною шкалою; низькі показники вимірюваної властивості у 34 (18,68%) здобувачок освіти експериментальної групи та 78 (39,80%) контрольної. Це свідчить про відсутність суттєвих змін у досліджуваних контрольної групи та позитивну динаміку у респондентів експериментальної групи. Лише 20 (10,99%) респондентам експериментальної та 16 (8,16%) контрольної груп властиві високі показники за шкалою винахідливість, що свідчить про уміння швидко знаходити вихід у складних ситуаціях, які знадобляться особистості з появою у молодій родині малюка; 100 (54,95%) і 88 (44,9%) здобувачок освіти відповідно мають середні показники розвитку даної якості, а 62 (34,06%) респондентів експериментальної групи та 92 (46,94%) контрольної – низький рівень. Суттєвих змін не спостерігаємо. Найвищі показники розвитку оптимізму характерні для 68 (37,36%) респондентів експериментальної та 72 (36,74%) контрольної груп, середній рівень характерний для 110 (60,44%) респондентів експериментальної та 108 (55,1%) контрольної груп, а 4 (2,2%) і 16 (8,16%) респондентів відповідно більш схильні до песимістичного погляду на життя. У здобувачок освіти як експериментальної, так і контрольної груп помічаємо деяку позитивну динаміку за проявом даного критерію. Незначна частина респондентів володіють яскраво вираженою сміливістю, прагненню до нового – 26 (14,28%) у експериментальній та 20

(10,2%) у контрольній групі, середній рівень розвитку даної якості мають 76 (42,76%) респондентів експериментальної та 82 (41,85%) респондентів контрольної груп, а найбільша кількість – 80 (43,96%) і 94 (47,96%) – мають низькі показники. Несуттєві зміни виявлено у дівчат експериментальної групи. Адаптивність як здатність швидко змінювати власні плани та рішення властива 40 (21,98%) здобувачкам освіти експериментальної та 40 (20,4%) контрольної груп, у 90 (49,45%) і 88 (44,91%) респондентів відповідно були виявлені середні показники за даною властивістю, низькі показники у 52 (28,57%) дівчат експериментальної групи та 68 (34,69%) дівчат контрольної групи, що може свідчити про труднощі при необхідності пристосовуватися до нового укладу життя. Позитивна динаміка спостерігається у респондентів експериментальної групи. Впевненість у власних силах та віра у себе характерна для 46 (25,28%) осіб експериментальної та 48 (24,49%) осіб контрольної груп; середні показники даної властивості характерні для 102 (56,04%) респондентів експериментальної та 106 (54,08%) контрольної груп; недостатня віра у власні сили властива 34 (18,68%) та 42 (21,43%) респондентам відповідно. Суттєвих змін не спостерігаємо. Високий рівень розвитку толерантності до двозначності було виявлено лише у 24 (13,19%) респондентів експериментальної групи та 18 (9,18%) осіб контрольної групи; середні показники характерні для 74 (40,66%) і 76 (38,78%) респондентів відповідно; для 84 (46,15%) дівчат експериментальної та 102 (52,04%) дівчат контрольної груп властиві низькі показники за досліджуваною якістю. За рахунок збільшення частки респондентів із середніми показниками спостерігається позитивна динаміка серед представників експериментальної групи. Дані, отримані в результаті діагностики на контрольному етапі дослідження, подані у Додатку Е. Таким чином, отримані результати свідчать про позитивну динаміку розвитку особистісної готовності до змін у здобувачок професійно-технічної освіти експериментальної групи.

Аналіз результатів діагностики за методикою «Дерево усвідомленого батьківства» дав змогу визначити найбільш вживані варіанти відповідей дівчат експериментальної групи:

- знання: досвід власних батьків; знання з психології; догляд за маленькою дитиною; знання про правильне спілкування з дитиною; знання про різні вікові періоди; знання з медицини; знання про особливості вагітності. 75 (41,21%) респондентів зазначили необхідні знання, якими мають володіти усвідомлені батьки, що свідчить про суттєві зміни у розумінні даного компоненту усвідомленого батьківства;
- уміння: піклуватися про дитину; вміти слухати дитину; допомагати вирішувати проблеми; привчати дитину до самостійності; контролювати емоції; вміти довіряти дитині. У досліджуваних розширилися уявлення про уміння, якими мають володіти батьки, 107 (58,79%) опитаних дали ґрунтовні відповіді щодо даного компоненту усвідомленого батьківства;
- якості: доброта, мудрість, чесність, відповідальність, терплячість, енергійність, людяність, справедливість, стресостійкість, щедрість, почуття гумору, чесність. Значна кількість дівчат – 118 (64,84%) мають уявлення щодо якостей, які мають бути притаманними батькам для успішної взаємодії з дітьми, але 36 (19,78%) все ж не розрізняють якості і почуття;
- почуття: любов, радість, теплота, спокій, повага, турбота, співчуття, задоволення, страх за дитину. 76 (41,76%) здобувачок освіти мають уявлення щодо почуттів, які виявляють батьки до своїх дітей.

У представників експериментальної групи спостерігається розширення уявлень щодо усвідомленого батьківства, що свідчить про позитивні зміни у розумінні батьківства. Так, високий рівень розвитку виявлено у 13 (7,14%)

респондентів, достатній – у 42 (23,08%), середній – у 69 (37,91%), а низький – у 58 (31,87%).

У процесі аналізу даних контрольної групи за методикою «Дерево усвідомленого батьківства» не вдалося виявити у досліджуваних суттєвих змін в уявленнях про батьківство. До часто вживаних варіантів відповідей належать наступні:

- знання: знання про виховання; мудрість, закладена природою; психологічні знання; знання про догляд за дитиною. У респондентів все ж залишаються труднощі щодо визначення даного компоненту усвідомленого батьківства – у 137 (69,90%) відсутнє чітке розуміння когнітивної складової батьківства;
- уміння: правильно виховувати дитину; слухати дитину; надавати допомогу, піклуватися. Цей компонент виявився більш зрозумілим для респондентів – 69 (35,20%) здобувачок освіти мають уявлення про уміння, якими мають володіти батьки для успішної взаємодії з дитиною;
- якості: відповідальність, доброта, чесність, ласка, радість. 90 (45,92%) респондентів мають уявлення про якості, характерні для батьків, хоча, як і представники експериментальної групи, об'єднують їх у єдиний компонент разом із почуттями;
- почуття: любові, піклування, радість співчуття, душевність. 67 (34,18%) респондентів мають розуміння щодо почуттів, які мають проявляти батьки до своїх дітей.

Контрольний етап дослідження дав змогу виявити відсутність суттєвих змін щодо уявлень про батьківства у здобувачок освіти контрольної групи. Так, високий рівень розвитку виявлено у 4 (2,04%) досліджуваних, достатній – у 35 (17,86%), середній – у 90 (45,92%), а низький – у 67 (34,18%).

Динаміка рівнів розвитку уявлення щодо усвідомленого батьківства представлена у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Динаміка рівнів розвитку уявлень здобувачок освіти щодо батьківства за результатами констатувального та контрольного етапів дослідження (методика «Дерево усвідомленого батьківства»)

Рівні розвитку	ЕГ (n=182)		КГ (n=196)	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий	0/0	13/7,14	0	4/2,04
Достатній	21/11,54	42/23,08	30/15,31	35/17,86
Середній	84/46,15	69/37,91	94/47,96	90/45,92
Низький	77/42,31	58/31,87	72/36,73	67/34,18
К-ть/%				

Таким чином, дані таблиці свідчать про позитивну динаміку рівнів розвитку уявлення щодо усвідомленого батьківства у респондентів експериментальної групи, що зумовлено реалізацією структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства.

Розподіл рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти представлений у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Розподіл рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти (контрольний етап дослідження)

Рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства	Експериментальна група, n=182		Контрольна група, n=196	
	К-ть	%	К-ть	%
Високий	36	19,78	20	10,20
Базовий	42	23,08	35	17,86
Середній	53	29,12	73	37,25
Низький	51	28,02	68	34,69

Проведена діагностична робота на контрольному етапі дослідження та аналіз її результатів підтвердив ефективність розробленої структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. Було встановлено позитивну динаміку рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти експериментальної групи (таблиця 2.14).

Таблиця 2.14

Динаміка рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти за результатами констатувального та контрольного етапів дослідження

Рівні	ЕГ (n=182)			КГ (n=196)		
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка
Високий	15 (8,24%)	36 (19,78%)	+21 (+11,54%)	16 (8,16%)	20 (10,20%)	+4 (+2,04%)
Базовий	23 (12,64%)	42 (23,08%)	+19 (+10,44%)	35 (17,86%)	35 (17,86%)	0
Середній	77 (42,31%)	53 (29,12%)	-24 (-13,19%)	79 (40,31%)	73 (37,25%)	-6 (-3,06%)
Низький	67 (36,81%)	51 (28,02%)	-16 (-8,79%)	66 (33,67%)	68 (34,69%)	+2 (+1,02%)

Результати математичного обчислення дозволяють констатувати ефективність розробленої та впровадженої структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної к освіти.

Перевірка статистичної значущості отриманих результатів здійснювалась за допомогою середнього показника (Ср), який відображає

кількісну оцінку підвищення рівня усвідомленого ставлення до батьківства, який вираховується за формулою [93]:

$$C_p = (1a+2b+3c+4d)/100,$$

де a, b, c, d – кількість здобувачок освіти (у відсотках), які знаходяться на високому, базовому, середньому і низькому рівнях, цифри «1», «2», «3», «4» – значущі коефіцієнти рівня: показник абсолютного приросту (G), що відображає різницю вихідного і кінцевого рівня (чи окремого критерію) конкретної характеристики і вираховується за формулою:

$$G = P_{\text{кін.}} - P_{\text{поч.}},$$

де $P_{\text{поч.}}$ – вихідне значення показника, $P_{\text{кін.}}$ – кінцеве значення показників.

Коефіцієнт ефективності експериментальної методики вираховується за формулою: $К_{\text{еф.}} = \text{СП}(\text{поч.})/\text{СП}(\text{кін.})$, де СП (кін.) – значення середнього показника експериментальної групи здобувачів освіти на констатувальному етапі, СП (кін.) – значення середнього показника після формувального етапу проведення дослідження.

В нашому педагогічному дослідженні ми використовуємо рівень значущості – $P \leq 0,05$ або $P \leq 0,01$. Це значить, що прийнята гіпотеза H_1 відображає не менше 95% і 99% відповідно.

Отже, зміни у рівнях усвідомленого ставлення до батьківства здобувачок професійно-технічної освіти не є результатом випадковості, а є наслідком реалізації структурно-функціональної моделі формування усвідомленого ставлення до батьківства та комплексу методів і форм її реалізації.

Встановлено, що завдяки здійсненню соціально-педагогічної роботи зі здобувачками освіти, змінилася динамка рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства. Порівняльний аналіз констатувального та контрольного етапів дослідження дав можливість зафіксувати позитивну динаміку сформованості усвідомленого ставлення до батьківства.

Аналіз узагальнених даних результатів, отриманих після формувального експерименту, засвідчив помітну динаміку зростання

показників рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства в експериментальній групі. Результати представлені наочно на рис. 2.2.

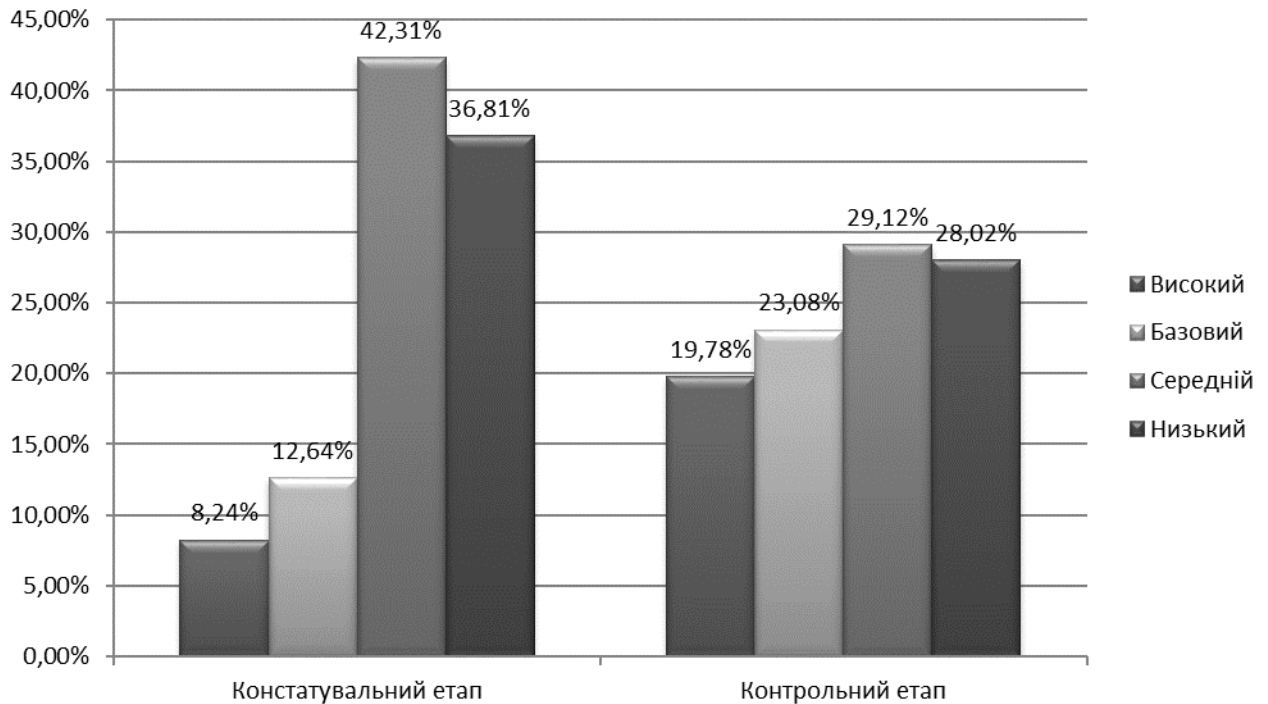

Рис. 2.2 Динаміка рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти ЕГ у процесі реалізації структурно-функціональної моделі

Проведена діагностична роботи на *контрольному етапі дослідження* та аналіз її результатів підтвердив ефективність запропонованої структурно-функціональної моделі формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

З'ясовано, що завдяки використанню програми «Світ батьківства: у гармонії та злагоді» змінилася динаміка рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. Так, виявлено, що в експериментальній групі кількість респондентів з високим рівнем зростає з 8,24% (15 осіб) до 19,78% (36 осіб), а з базовим – з 12,64% (23 особи) до 23,08% (42 особи). У свою чергу, кількість респондентів із

середнім рівнем знизилась з 42,31% (77 осіб) до 29,12% (53 особи), а з низьким – з 36,81% (67 осіб) до 28,02% (51 особа).

Таким чином, впроваджена структурно-функціональна модель дозволила реалізувати зміст, форми і методи у процесі формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. Виявлені результати дослідницько-експериментальної роботи підтвердили успішну реалізацію мети, поставлених завдань, визначеного змісту, необхідного для формування усвідомленого ставлення до батьківства.

Формувальний експеримент дав змогу апробувати ефективні форми і методи та реалізувати модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Порівнюючи отримані дані, ми дійшли висновку, що після впровадження структурно-функціональної моделі спостерігається поступове підвищення рівня сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

Висновки до другого розділу

Наукове дослідження передбачало реалізацію трьох етапів експерименту – констатувального, формувального та контрольного. З цією метою було сформовано експериментальну і контрольну групи здобувачок професійно-технічної освіти. До експериментальної групи було залучено здобувачок освіти Державного професійно-технічного навчального закладу «Криворізький навчально-виробничий центр» та Криворізького професійного ліцею. Вибірку склали 182 здобувачки освіти 1-2 курсів. Контрольну групу склали здобувачки освіти Криворізького професійного будівельного ліцею, Державного професійно-технічного навчального закладу «Івано-Франківський професійний ліцей автомобільного транспорту і будівництва», Куп'янського автотранспортного коледжу. До вибірки було залучено 196 здобувачок освіти 1-2 курсів.

Результати, отримані під час дослідно-експериментальної роботи, дозволяють зробити ряд висновків.

У ході реалізації змісту, форм і методів формування усвідомленого ставлення до батьківства здобувачка освіти виступає суб'єктом багатоаспектного процесу. Експериментальна робота підкреслила домінуючу роль діяльнісного аспекту у процесі підготовки здобувачок освіти до усвідомленого батьківства. Серед основних *критеріїв формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти* ми виокремили наступні: *гносеологічний* (система теоретичних знань); *діяльнісний* (сформовані уміння і навички, необхідні для ефективної реалізації батьківської ролі); *аксіологічний* (ціннісне ставлення до батьківства, його місце у ієрархії цінностей особистості); *особистісний* (сформовані особистісні якості здобувача, які становлять підґрунтя батьківської зрілості та дозволяють успішно здійснювати виховний процес).

Нами була здійснена систематична робота, спрямована на виокремлення рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти відповідно до визначених ознак: високий, базовий, середній та низький. Рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти на констатувальному етапі дослідження розподілились наступним чином: високий рівень було виявлено у 15 (8,24%) здобувачок освіти експериментальної групи та 16 (8,16%) здобувачок освіти контрольної групи; базовий рівень характерний для 23 (12,64%) дівчат експериментальної групи та 35 (17,86%) дівчат контрольної групи; 77 (42,31%) респондентів експериментальної групи та 79 (40,31%) респондентів контрольної групи мають середній рівень сформованості усвідомленого ставлення до батьківства; низький рівень було виявлено у 67 (36,81%) здобувачок освіти експериментальної та у 66 (33,67%) здобувачок освіти контрольної груп. Результати, отримані на етапі констатувального експерименту, свідчили про необхідність розробки, впровадження та реалізації заходів, спрямованих на відродження цінності батьківства, зокрема

й материнства, формування у молоді позитивної мотивації до опанування ролі батьків, що закладатиме підґрунтя усвідомленого ставлення до батьківства.

Розроблена та впроваджена структурно-функціональна модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти дозволила реалізувати зміст, форми і методи, які мають інтегративний характер та орієнтовані на самопізнання та саморозвиток дівчат. Структура даної моделі включає наступні компоненти: смисловий (мета, завдання, методологічні підходи, принципи), змістовний (Програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді», функції), операційний (форми, методи і засоби роботи), результативний (критерії сформованості усвідомленого ставлення до батьківства – гносеологічний, діяльнісний, аксіологічний, особистісний).

Ефективна реалізація практичної діяльності здобувачок професійно-технічної освіти, оволодіння ними необхідними теоретичними знаннями та вміннями у процесі соціально-педагогічної роботи, участі в учнівських клубах, школі щасливого батьківства, клубі особистісного розвитку тощо – усе це дозволило реалізувати цілі, закладені у структурно-функціональній моделі формування усвідомленого ставлення до батьківства.

Реалізація контрольного етапу нашого дослідження була здійснена з метою оцінки ефективності впровадження структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства. Рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти були розподілені наступним чином: високий рівень було виявлено у 36 (19,78%) респондентів експериментальної та 20 (10,20%) респондентів контрольної груп; базовий рівень виявлено у 42 (23,08%) і 35 (17,86%) здобувачок освіти відповідно; для 53 (29,12%) респондентів експериментальної групи та 73 (37,25%) респондентів контрольної групи характерним виявився середній рівень сформованості усвідомленого

ставлення до батьківства; низький рівень виявлено у 51 (28,02%) респондента експериментальної групи та 68 (34,69%) респондентів контрольної групи.

Проведена діагностична роботи на контрольному етапі дослідження та аналіз її результатів підтвердив ефективність розробленої структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. Було встановлено позитивну динаміку рівнів сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти експериментальної групи.

Результати математичного обчислення дозволяють констатувати ефективність розробленої та впровадженої структурно-функціональної моделі процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та практичне вирішення актуальної проблеми формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти, що знайшло відображення в обґрунтуванні та експериментальній перевірці формування усвідомленого ставлення до батьківства у закладах професійно-технічної освіти.

Результати наукового пошуку підтвердили правомірність основних ідей та положень щодо процесу формування усвідомленого ставлення до батьківства в умовах закладів професійно-технічної освіти та підтвердили досягнення мети, виконання поставлених завдань та послугували підставою для аргументованих висновків.

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми усвідомленого ставлення до батьківства дозволив визначити, що батьки виступають первинними агентами соціалізації дитини. На всіх історичних етапах розвитку суспільства їх роль полягала у піклуванні та турботі про малечу, формуванні у неї моральних якостей та почуттів, наданні допомоги у процесі поступового та планомірного входження дітей у соціальну сферу та налагодження ефективних суспільних відносин, оволодінні навичками трудової діяльності, підготовці підростаючого покоління до самостійного життя.

З'ясовано, що під поняттям «батьківство» розуміють соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової. Визначено, що материнство розглядають як усвідомлене прагнення народження дитини, осмислення цінності цього явища, відповідальне ставлення до здійснення виховного впливу на основі любові, безумовного прийняття та емоційно-ціннісного ставлення до дитини. Ми схилиємося до думки, що материнство є невід'ємною складовою батьківства, а ефективна реалізація виховання дитини має відбуватися у повноцінній родині за умови злагодженої взаємодії батька та матері.

Окреслено суть поняття «усвідомлене батьківство» як злагоджену взаємодію батьків задля створення належних умов для розвитку, виховання, навчання та соціального становлення дитини, що проявляється у наявності необхідних педагогічних знань та освіченості, щирих почуттів, перш за все любові, а також умінь та навичок догляду та піклування про дитину. Усвідомлене ставлення до батьківства – це внутрішня позиція особистості, її емоційно-ціннісне ставлення до феномена батьківства та його ефективної реалізації з метою створення належних умов для гармонійного розвитку дитини.

2. Визначено, що особливості усвідомленого ставлення до батьківства відображаються у прагненні здобувачів професійно-технічної освіти до духовного розвитку та морального вдосконалення власної особистості задля ефективної реалізації батьківської ролі, особистісному прагненні до народження дитини та її повноцінного виховання, емоційного спілкування та взаємовідносин з нею, духовно-морального розвитку малечі, що виражаються у стилі сімейного виховання, створенні умов для успішної соціалізації дитини та ефективної її інтеграції у соціум. А прояв до дитини батьківської любові, захисту, піклування в значній мірі обумовлено психологічною та соціальною зрілістю особистості матері та батька, ознаками якої є активна життєва позиція, свідомий контроль за власною поведінкою, вміння приймати конструктивні рішення у проблемних ситуаціях, нести відповідальність за власні вчинки. Зазначені характеристики виступають підґрунтям усвідомленого ставлення до батьківства.

З'ясовано, що формування життєвих планів є характерною особливістю особистості саме раннього юнацького віку. У зв'язку із цим здобувачі професійно-технічної освіти потребують якісної психолого-педагогічної підготовки до майбутнього батьківства, що підтверджують результати пілотного дослідження. Зокрема, у процесі анкетування виявлено, що саме у дівчат, здобувачок професійно-технічної освіти, поза увагою залишається емоційне спілкування та взаємовідносини з дитиною, моральне виховання та

духовний розвиток малюка, формування ієрархії цінностей, що у цілому може призвести до руйнівних наслідків у становленні особистості маленької людини. Тому виникає необхідність ґрунтовної психолого-педагогічної діагностики, а також розробки моделі формування усвідомленого ставлення до батьківства для здобувачок професійно-технічної освіти.

Встановлено, що формування усвідомленого ставлення до батьківства у процесі позанавчальної роботи буде більш ефективним за умови участі здобувачок професійно-технічної освіти у різних видах соціально-педагогічної роботи.

3. Визначено критерії, показники та рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. Серед основних *критеріїв формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок освіти* ми виокремили наступні: гносеологічний (наявність системних теоретичних знань у сферах педагогіки, вікової психології, психології спілкування, психології сім'ї, фізіології, знань щодо особливостей догляду за дитиною з народження, умов гармонійного її розвитку, а також прагнення особистості здобувати знання та збагачувати власний досвід, необхідний для ефективного реалізації батьківства); діяльнісний (сформовані уміння і навички, необхідні для ефективного реалізації батьківської ролі, особливості спілкування, взаємодії та встановлення емоційного контакту з дитиною на різних вікових етапах її розвитку, організація спільної діяльності тощо); аксіологічний (ціннісне ставлення до батьківства, його місце у ієрархії цінностей особистості, усвідомлення цінності батьківства як внутрішньої позиції, а не нав'язаної соціокультурними стереотипами та тиском оточення); особистісний (прагнення особистості народити та виховувати дитину у повноцінній сім'ї, сформовані особистісні якості, які становлять підґрунтя батьківської зрілості та дозволяють успішно здійснювати виховний процес).

На основі визначених критеріїв охарактеризовано *рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти*: *високий* (проявляють позитивне ставлення до

батьківства та материнства, здійснюють висловлювання щодо бажання мати дітей; будь-яка інформація, яка стосується батьківства, підвищення педагогічної культури батьків, особливостей виховання дітей викликає зацікавлення; проявляється адекватне сприйняття майбутнього материнства, розуміють необхідність емоційного прийняття дитини, здатність брати відповідальність за власні вчинки; володіють якостями, необхідними для адекватної реакції на зміни у житті, в тому числі пов'язаними з народженням дитини – оптимізм, адаптивність, енергійність, впевненість; обізнані стосовно знань та умінь, якими мають володіти батьки для ефективної реалізації батьківської ролі, притаманних якостей та почуттів по відношенню до своєї дитини.); *базовий* (проявляють позитивне ставлення до батьківства і материнства, але мають занепокоєння та сумніви щодо його ефективної реалізації; власної ініціативи в опануванні знаннями не проявляють; проявляють адекватне сприйняття майбутнього материнства, але невпевнені у власних силах впоратися з цією роллю; розуміють важливість емоційного прийняття дитини, але поки не готові надавати підтримку та захист; притаманні якості, необхідні для подолання стресів, пов'язаних з народженням дитини, але ці якості варто ще розвивати; мають уявлення про знання та уміння усвідомлених батьків, але не повною мірою, обізнані щодо необхідних для батьків, якостей та почуттів до власних дітей); *середній* (проявляють нейтральне ставлення до батьківства і материнства, не висловлюють бажання мати дітей; амбівалентне сприйняття майбутнього материнства, невпевненість у власній материнській позиції; не усвідомлюють необхідності емоційного прийняття дитини; не готові до прийняття відповідальності; якості, які свідчать про особистісну готовність до змін, мають середні показники розвитку; мають уявлення про уміння, якими повинні володіти батьки, але не розуміють різниці між якостями та почуттями батьків по відношенню до дітей; не обізнані стосовно знань, якими мають володіти батьки); *низький* (проявляють негативне ставлення до батьківства і материнства; не бажають мати дітей, оскільки це приносить

багато клопоту і потребує значних зусиль; неприйняття батьківства, неадекватне сприйняття майбутнього материнства, емоційне неприйняття дитини; відсутність здатності приймати відповідальність за власні вчинки; якості, які виявляють особистісну готовність до змін, знаходяться на низькому рівні розвитку; обмежені уявлення щодо знань, умінь, якими мають володіти усвідомлені батьки, спрощені погляди на якості та почуття батьків по відношенню до дітей).

4. Розроблено та впроваджено структурно-функціональну модель формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти, яка дозволила реалізувати зміст, форми і методи, які мають інтегративний характер та орієнтовані на самопізнання та саморозвиток здобувачок освіти. Структура даної моделі охоплює низку компонентів: смисловий (мета, завдання, методологічні підходи, принципи), змістовний (програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді»), операційний (форми, методи і засоби роботи), результативний.

5. На формувальному етапі експерименту відбулося впровадження у соціально-педагогічний процес широкого спектру форм та методів роботи, цілеспрямованих та орієнтованих на формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти, серед них: міні-лекції, інформаційні повідомлення, тематичні зустрічі, рольові та інтерактивні ігри, групові дискусії, мозковий штурм, творчі та практичні вправи. Ефективна реалізація практичної діяльності здобувачок професійно-технічної освіти, оволодіння ними необхідними теоретичними знаннями та вміннями у процесі соціально-педагогічної роботи, участь в учнівських клубах, школі щасливого батьківства, клубі особистісного розвитку тощо – усе це дозволило реалізувати цілі, закладені у структурно-функціональній моделі формування усвідомленого ставлення до батьківства.

Результати порівняння отриманих даних у експериментальній та контрольній групах засвідчують достовірність статистично значущих

відмінностей у сформованості рівнів усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. В експериментальній групі кількість учасників дослідження, загальний рівень яких охарактеризовано як високий, зріс з 8,25% до 19,78%, а з базовим – з 12,64% до 23,08%; у свою чергу, кількість респондентів із середнім рівнем знизилась з 42,31% до 29,12%, а з низьким – з 36,81% до 28,02%. В контрольній групі отримані показники засвідчили відсутність позитивної динаміки за рівнями всіх критеріїв, хоча зведена кількість здобувачів із високим рівнем усвідомленого ставлення до батьківства загалом збільшилась з 8,16% до 10,20%, у свою чергу 34,69% респондентів контрольної групи залишилась на низькому рівні сформованості усвідомленого ставлення до батьківства.

Таким чином, впроваджена структурно-функціональна модель дозволила реалізувати зміст, форми і методи у процесі формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти. Виявлені результати дослідницько-експериментальної роботи підтвердили успішну реалізацію мети, поставлених завдань, визначеного змісту, необхідного для формування усвідомленого ставлення до батьківства.

Дисертаційне дослідження не вичерпує усіх проблем та завдань формування усвідомленого ставлення до батьківства. *Перспективними напрямками* вивчення порушеної проблеми можуть бути: удосконалення технологій соціально-педагогічної роботи зі здобувачами освіти щодо формування усвідомленого ставлення до батьківства; розробка теоретично обґрунтованої програми формування усвідомленого ставлення до батьківства у хлопців, здобувачів освіти; теоретичне дослідження прийомів та засобів формування усвідомленого ставлення до батьківства у студентської молоді; розробка моделі ґрунтовної підготовки фахівців соціально-психологічних служб щодо соціально-педагогічної роботи зі здобувачами освіти у цьому напрямку; розробка механізму взаємодії закладів професійно-технічної освіти з іншими організаціями, установами, освітніми закладами у процесі формування усвідомленого ставлення до батьківства у молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 18 программ тренингов: руководство для профессионалов / В.А. Чикер и др.; под ред. В.А. Чикер. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 368 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. Москва: Наука, 1980. 336 с.
3. Акутина С.П. Формирование осознанного родительства у старшеклассников как духовно-нравственный императив. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. Педагогика.* 2009. № 1 (9). С. 133-142. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-osoznannogo-roditelstva-u-starsheklassnikov-kak-duhovno-nravstvennyu-imperativ>. (дата звернення 16.05.2019).
4. Алексеєнко Т.Ф. Основні концепції та філософія змісту виховання батьків. *Початкова школа.* 1996. № 8. С. 54-58.
5. Алексеєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї. Київ: ІЗМН, 1997. 116 с.
6. Алексеєнко Т.Ф. Як не зашкодити дітям та собі. *Діти – батьки – сім'я* : Випуск 1. Київ : Наук. світ, 2004. С. 17-23.
7. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 288 с.
8. Ангелова С.О. Материнство як сфера самореалізації жінки. *Вісник Чегнігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки.* 2014. Вип. 115. С. 11-14.
9. Андрієць О.М. Шкільна дискусія як засіб розвитку дискурсного мовлення учнів в умовах профільного навчання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна.* 2012. Вип. 31. С. 147-150.
10. Байдюк Н.В. Місце і роль осередку гендерної освіти у освітньо-виховному просторі вищого навчального закладу. *Педагогічний альманах.* 2016. Вип. 29. С. 96-101.

11. Балаєва К.С. Використання методу «мозковий штурм» у формуванні професійної творчості майбутніх вчителів початкових класів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики*. 2011. Вип. 14. С. 161-165.
12. Балл Г.А. Психологические принципы современного гуманизма. *Вопросы психологии*. 2009. №6. С. 3-12.
13. Батьківство в радість: тренінгів курс з формування батьківської компетентності / Програма «Родина для дитини» в Україні; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді; Державний ін.-т розвитку сім'ї та молоді / Г.М. Лактіонова (авт.-упорядник), І.Д. Зверєва (авт.-упорядник). Київ : Фенікс, 2009. 360 с.
14. Бацилева О.В. Девіантне материнство як варіант порушення репродуктивної поведінки. *Проблеми сучасної психології* : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України Вип. 8. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 48-57.
15. Безпалько О.В. Сім'я як провідний фактор соціального виховання особистості. *Соціальна педагогіка: Підручник*. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й. Капської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. С.200-221.
16. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
17. Бех І.Д. Виховання особистості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
18. Бех І.Д. Особистість народжується у сім'ї. *Початкова школа*. 1994. №2. С. 8-10.
19. Білінська Р., Тур Р. Проблеми девіантного батьківства. *Психолог*. 2006. № 14 (206). С. 24-27.

- 20.Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Москва: Международная педагогическая академия, 1995. 183 с.
- 21.Братусь І.В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: дис. ...канд.. пед. наук: 13.00.05 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 235 с.
- 22.Бричок С.Б. Психолого-педагогічна діагностика як провідний компонент діяльності вчителя. *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 2. С. 134-142.
- 23.Буніна Л.М. Врахування потреб дитини як основа усвідомленого батьківства. *Діти – батьки – сім'я : Випуск 3*. Київ : Наук. світ, 2005. С. 9-16.
- 24.Бурлачук Л. Психодіагностика особистості : понятійний апарат та методи дослідження. *Психологія і суспільство*. 2014. №4. С. 85-103.
- 25.Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика: ученик для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 351 с.
- 26.Бялик О.В. Статеве виховання учнівської молоді в системі освіти країн Євросоюзу та України: порівняльний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17 (1). С. 112-120.
- 27.Варга А. Изменение отношений в семье. *Популярная психология для родителей* / Под ред. А.С. Спиваковской. Санкт-Петербург : СОЮЗ, 1997. С. 59-63.
- 28.Варга А. Психологический контакт между ребенком и матерью. *Популярная психология для родителей* / Под ред. А.С. Спиваковской. Санкт-Петербург : СОЮЗ, 1997. С. 63-67.
- 29.Вачков И.В. Введение в сказкотерапию, или Избушка, избушка, повернись ко мне передом. Москва : Генезис, 2013. 288 с.
- 30.Вачков И.В. Сказкотерапия: развитие самосознания через психологическую сказку. Москва: Ось-89, 2007. 144 с.

- 31.Веретенко Т.Г. Роль сучасного батька у підготовці юнаків до усвідомленого батьківства *Діти – батьки – сім'я : Випуск 5*. Київ : Наук. світ, 2006. С. 4-10.
- 32.Вєя А. Бути мудрою мамою : Незалежно від віку дитини / пер. з пол. Т. Різун. Львів : Свічадо, 2016. 200 с.
- 33.Винникотт Д.В. Маленькие дети и их матери / пер. с англ. Н.М. Падалко. Москва : Независимая фирма «Класс», 1998. 80 с.
- 34.Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів, 1996. 238
- 35.Возіянова О. Виховуємо дитину разом. *Психолог*. 2004. № 3-4 (99-100). С. 41-45.
- 36.Вознесенська О.Л. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №4 (29). С. 28-34.
- 37.Волкова Н.П. Педагогіка : Навчальний посібник. Вид. 2-ге, перероб., доп. Київ : Академвидав, 2007. 616 с
- 38.Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1991. 480 с.
- 39.Гармаш І. Терапія казками. Київ : «Видавнича група «Шкільний світ», 2018. 112 с.
- 40.Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? Москва : Издательство АСТ, 2016. 304 с.
- 41.Гиппенрейтер Ю.Б. Продолжаем общаться с ребенком. Так? Москва : АСТ : Астрель; Владимир : ВКТ, 2008. 251 с.
- 42.Годлевська А.І. Сім'я – інститут соціального виховання дітей та молоді. *Соціальна педагогіка: Підручник*. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й. Капської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. С. 222-241.
- 43.Голець М.І. Етика матері і дитини : Нарис з історії виховання дітей раннього віку : Навч. посіб. Київ : Вища шк., 2005. 159 с.

44. Гончаренко С. Фундаменталізація професійної освіти. *Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. журнал, укр.-пол. [щорічник]* / За ред. Тадеуша Левовицького, Іоланти Вільш, Івана Зязюна, Неллы Ничкало. Ченстохова; Київ, 2006. Вип. 8. С. 165-173.
45. Горбенко О. Арт-терапия в работе с женщинами и парами, ожидающими ребенка. *Арт-терапия женских проблем* / Под редакцией А.И. Копытина. Москва: Когито-Центр, 2010. С. 17-41.
46. Готтман Дж., Деклер Д. Эмоциональный интеллект ребенка. Практическое руководство для родителей. Киев : Центр учебной литературы, 2019. 240 с.
47. Гнездилов А.В. Авторская сказкотерапия. Дом старинного камина (сказки доктора Баллу). Санкт-Петербург: Речь, 2003. 292 с.
48. Грищук Ю.В. Визначення професійної освіти і навчання: сучасні акценти. *Педагогічний процес : теорія і практика*. 2014. Вип. 4. С. 16-22.
49. Гуревич Р., Кадемія М. Професійна компетентність майбутнього педагога. *Витоки педагогічної майстерності*. Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Вип. 10. Полтава, 2012. Серія «Педагогічні науки». С. 66-70.
50. Гурко Т.А. Вариативность представлений в сфере родительства. *Социс*. 2000. № 11. С. 90-97.
51. Денисевич Н.Ю. Типологія матерів, що мають різний характер взаємодії з немовлятами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Психологічні науки*. 2015. Вип. 4. С. 115-120.
52. Денисова В.А. Материнство как социально-культурный феномен с позиции различных психологических направлений. *Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке*. 2012. № 2. С. 115-118. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/materinstvo-kak-sotsialno->

- kulturnyy-fenomen-s-pozitsii-razlichnyh-psihologicheskikh-napravleniy.
(дата звернення 16.05.2019).
- 53.Дзюбко Л. Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання. *Психолог*. 2005. № 28 (172). С. 18-20.
- 54.Доброєр О. Відповідальне батьківство. Роль і значення чоловіка для виховання дитини. *Психолог*. 2009. № 36 (372). С. 22-24.
- 55.Докторович М. Соціокультурний потенціал казки. Казка у психокорекції та психотерапії. *Соціальний педагог*. 2017. №4 (124). С. 34-42.
- 56.Думанська В.П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. №3. С. 75-86.
- 57.Духнович А.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских школ. Ч. 1. Педагогика общая. Львов: Типом Ин-та Ставропигиянского, 1857. 92 с.
- 58.Дьяконов Г. Діалогічні дослідження батьківсько-дитячих відносин. *Соціальна психологія*. 2007. № 6 (26). С. 133-145.
- 59.Егорова М.А., Миронова С.И. О психологической готовности к материнству девушек-сирот. *Социальная психология и общество*. 2013. № 4. С. 69-80. URL: http://psyjournals.ru/files/65417/spio_2013_4_egorova_mironova.pdf. (Дата звернення 16.05.2019)
- 60.Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
- 61.Егорова Є.В. Теорія і практика психологічного супроводу учнів закладів професійної освіти : Науково-методичний посібник. Київ : Науковий світ, 2009. 107 с.
- 62.Єсьман І.В. Педагогічна освіта батьків як складова науки про сімейне виховання. *Педагогічний альманах*. 2014. Вип. 21. С. 32-36.

63. Жукова Е. Групповая арт-терапия как инструмент психологической помощи студенткам. *Арт-терапия женских проблем* / Под редакцией А.И. Копытина. Москва: Когито-Центр, 2010. С. 150-166.
64. Заброцький М.М. Основи вікової психології : Навчальний посібник. – Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2009. 112 с.
65. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення 13.05.2019).
66. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page>. (дата звернення 13.05.2019).
67. Закон України «Про професійну (професійно-технічну освіту)» від 01.01.2019 № 103/98-ВР. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>. (дата звернення 13.05.2019).
68. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. Москва : Педагогика, 1990. 424 с.
69. Захарова Е.И. Психология освоения родительства: науч. моногр. Москва : ИИУ МГОУ, 2014. 258 с.
70. Захарова Е.И. Условия становления негативного отношения современных женщин к материнской роли. *Культурно-историческая психология*. 2015. Т. 11. №1. С. 44-49. URL: http://psyjournals.ru/files/75465/kip_1_2015_zaharova.pdf. (дата звернення 16.05.2019).
71. Захарова И. Арт-терапия в профилактике эмоционального выгорания. *Арт-терапия женских проблем* / Под редакцией А.И. Копытина. Москва: Когито-Центр, 2010. С. 167-179.
72. Зверева І.Д. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації* : Навч-метод. комплекс / За заг. ред.: І.Д. Зверевої, Ж.В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. С. 186-207.

73. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по сказкотерапии. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 310 с.
74. Ігнатенко О.В. Теоретичний аналіз проблеми материнства та батьківських установок у сучасній психології. *Педагогіка вищої та середньої школи* : збірник наукових праць / ред. кол. Буряк В.К., Кондрашова Л.В., Штельмах Г.Б. Кривий Ріг, 2010. Вип. 29. С. 456-462.
75. Карпачов Д. Як дати дитині все без грошей та зв'язків. Київ: «Агенція «ІРІО», 2019. 256 с.
76. Карпенко О.Г., Янченко Т.В. Соціально-педагогічна підтримка дітей в історичному контексті. Київ: НПУ, 2006. 159 с.
77. Кириченко О.В. Батьківство як соціально-психологічний феномен. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 23. С. 58-62.
78. Коваль О. Тематичний словник-довідник з психології та педагогіки : Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 138 с.
79. Ковбас Б, Костів В. Родинна педагогіка: у 3 т. Т. 1. Основи родинних взаємовідносин. Івано-Франківськ, 2006. 288 с.
80. Колечко О. Соціально-педагогічний феномен девіантного материнства. *Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал*. 2013. № 5. С. 179-190.
81. Кон И.С. Психология ранней юности : Кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1989. 255 с.
82. Кон И.С. Ребенок и общество : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2003. 336 с.
83. Конвенція про права дитини, Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. (дата звернення 16.05.2019).
84. Кондратюк С.М., Лінкевич І.В. Сімейне виховання як важлива умова формування особистості дитини. *Науковий вісник Херсонського*

- державного університету. Серія: Психологічні науки. 2016. Вип. 2(1). С. 75-78.*
85. Коник М. Батьківство як фактор формування принципів християнського сімейного виховання. *Людинознавчі студії. Серія: Філософія. 2018. Вип. 36. С. 57-68.*
86. Короткий словник актуальних педагогічних термінів / упор. Флегонтова Н.М. Київ : КНУТД, 2013. 55 с.
87. Корчак Я. Як любити дітей. Київ : «Радянська школа», 1976. 159 с.
88. Костюк Г. С. Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности / Под ред. Л. Н. Проколиенко. Киев: Рад.шк., 1989. 608 с.
89. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ: Видавн. центр Академія, 2001. 244 с.
90. Кравченко Т.В., Трубавіна І.М. Допомога батькам у вихованні дітей : Методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ : ДЦССМ, 2004. 100 с.
91. Красін С.А. Усвідомлене батьківство: сутність, ознаки, структура та зміст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2017. Вип. 55. С. 215-221.*
92. Краткий философский словарь / А.П. Алексеев, Г.Г. Васильев; Под ред. А.П. Алексеева. Москва : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004. 496 с.
93. Кузнецов А.Н. Социокультурная самореализация будущих руководителей коллективов народной художественной культуры в вузе: дисс. ... канд. пед. наук. Челябинск, 2010. 199 с.
94. Кучманіч І.М., Сіра К.Ю. Взаємозв'язок зрілості особистості з усвідомленістю факту батьківства. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 2.13. С. 102-107.*
95. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. Санкт-Петербург: Речь, 2008. 256 с.

96. Лелюх-Степанчук О.О. Психологічні аспекти основ батьківства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 5. С. 135-139.
97. Лемещенко О.Р. Аналіз наукових підходів до визначення феномену «батьківство». *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 3. С. 223-231.
98. Лемещенко О.Р. Соціально-психологічні умови формування у старшокласників готовності до усвідомленого батьківства : дис. ... кан. псих. наук : 19.00.05 / Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля. Сєверодонецьк, 2016. 224 с.
99. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Смьсл, Академия. 2005. 352 с.
100. Лещенко О.Г. Основні компоненти відповідального ставлення до батьківства. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Педагогічні науки* / [Головний редактор Міщик Л.І.]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. С. 114-119.
101. Лук'янова К.А. Материнство як соціально-педагогічна складова усвідомленого ставлення до батьківства. *International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings, June 28-30, 2016*. Kielce: Holy Cross University. S. 116-119.
102. Лук'янова К.А. Стратегії реалізації батьківства сучасної молоді. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*. Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016 Вип. 31. С. 199-206.
103. Лук'янова К.А. Стратегії реалізації батьківства сучасної молоді. *Соціальні проблеми сучасної молоді: український та світовий досвід вирішення*: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 12-13 травня 2016 р. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2016. С. 99-103.

104. Лук'янова К.А. Усвідомлене ставлення до батьківства молоді як результат партнерської взаємодії сім'ї та закладів освіти. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 травня 2016 р. Ніжин : Видавництво НДУ ім. Гоголя, 2016. С. 107-109.
105. Лук'янова К.А. Усвідомлене ставлення до батьківства студентів професійно-технічних закладів освіти як складова особистісного самовизначення. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2016. № 12. С. 87-92.
106. Лук'янова К.А. Усвідомлене ставлення до батьківства як умова повноцінного становлення особистості дитини. *Соціально-професійна мобільність в умовах сучасної освіти*: матеріали міжнародної конференції, 5 грудня 2016 р. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. С. 34-37.
107. Лук'янова К.А. Усвідомлене ставлення до материнства як запорука ефективної реалізації батьківства. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції, 17 листопада 2016 р. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2016. С. 152-155.
108. Лук'янова К.А. Феномен батьківства у сучасному вимірі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2016. Випуск 22. С. 71-77.
109. Любченко І.Р., Рассказова О.І. Теоретичні основи розвитку усвідомленого батьківства серед чоловічої молоді засобами соціально-педагогічної діяльності. *Вісник Черкаського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. 2016. Вип. 139 (2). С. 311-313.
110. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. / Сост.: Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов. Москва : Педагогика, 1985. Т.5. 336 с.

111. Максименко С.Д. Личность начинается с любви. *Медицинская психология*. 2006. №2. С. 3-13.
112. Максимовська Н.О. Методологічні підходи до поняття «культура материнства» (Соціально-педагогічний аспект). *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2006. №3. С. 64-73.
113. Марій М.М. Значення батьківської компетентності в процесі сімейного виховання. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Сер. : Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 2. С. 27-31.
114. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / Авт.-упоряд: І.В Братусь, Т.Г. Веретенко, В.В. Молочний; За заг. ред. Г.М. Лактіонової. Київ : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006. 96 с.
115. Мещерякова С.Ю. Психологическая готовность к материнству. *Вопросы психологии*. 2000. № 5. С. 18-27.
116. Мірошніченко Н.О. Усвідомлене батьківство як предмет соціально-педагогічного дослідження. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2009. Вип. 9. С. 139-146.
117. Міхеєва О.Ю. Характеристика основних форм та методів соціальної підтримки сімей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2015. Вип. 20. С. 70-79.
118. Молода сім'я : проблеми та умови її становлення / За заг. ред. проф. А.Й. Капської. Київ : ДЦССМ, 2003. 184 с.
119. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 456 с.

120. Нагула О.Л. Психологічна сутність поняття батьківська компетентність молодого подружжя. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2012. № 22 (257). Ч. VIII. С. 272-277.
121. Нероба М.В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес : теорія і практика*. 2015. № 3-4 (48-49). С. 90-93.
122. Ничкало Н. Підготовка педагогів до сучасної професійної школи : полікультурний аспект, нові завдання й напрями дослідження. *Педагогіка вищої і середньої школи: Збірник наукових праць / гол. редактор – доктор педагогічних наук, професор Буряк В.К.* Кривий Ріг : КДПУ, 2004. Вип. 8. С. 26-33.
123. Ничкало Н.Г. Творче використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду у модернізації профтехосвіти в Україні. *Педагогіка вищої і середньої школи : Збірник наукових праць / гол. редактор – доктор педагогічних наук, професор Буряк В.К.* Кривий Ріг : КДПУ, 2003. Вип. 6. С. 13-19.
124. Новикова Е.В., Зенцова В.С. Глубинные детерминанты девиантного материнства. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 11. С. 58-63.
125. Овчарова Р.В. Психологический анализ особенностей формирования осознанного родительства в молодой семье. *Вестник института семьи: Периодический научно-практический журнал*. Вип. 1. Екатеринбург : УрГИ, 2008. С. 45-50.
126. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2006. 496 с.
127. Основи батьківської компетентності: [Навч. посіб.] / Упор.: Т.Г. Веретенко, І.Д. Зверева, Н.Ю. Шевченко; За заг. ред. І.Д. Зверевої. Київ : Наук. світ, 2006. 156 с.
128. Островська Н.О. Концептуальні положення розробки соціально-педагогічної технології формування усвідомленого батьківства молоді.

- Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 93-97.
129. Островська Н.О. Усвідомлене батьківство молоді як основа гармонійного розвитку дитини в сім'ї. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 56-58.
130. Панкратова Н.В. Социальный и биологический аспекты родительства. *Социс*. 2006. № 10 (270). С. 116-123.
131. Панок В.Г. Поняття соціально-педагогічної і психологічної діагностики. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинилися в складних життєвих обставинах: метод. реком. / автори-упор. В.Г. Панок, З.О. Гаркавенко, О.Г. Карагодіна, А.С. Шапошнікова. Київ : УНМЦ практичної психології та соціальної роботи, 2017. 76 с.
132. Перун М.Б. Типологія емоційного ставлення жінок до материнства. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 6. С. 11-16.
133. Песоцька О.П. Готовність до материнства як умова формування усвідомленого батьківства. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2014. № 4. С. 195-202.
134. Петрочко Ж.В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія. Рівне : Видавець О. Зень, 2010. 368 с.
135. Петрочко Ж.В. Робота з сім'ями, які виховують дитину раннього віку, щодо формування навичок усвідомленого батьківства і запобігання відмовам від немовлят. *Інтегровані соціальні служби : теорія, практика, інновації* : Навч-метод. комплекс / За заг. ред.: І.Д. Зверєвої, Ж.В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. С. 208-227.
136. Пеша І.В. Прийомна сім'я – позитивне соціальне середовище розвитку дитини. *Соціальна педагогіка: Підручник*. 4-те вид. виправ. та

- доп. / За ред. проф. А.Й. Капської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. С. 241-258.
137. Пеша І.В, М.Г. Соляник Формування відповідального батьківства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. Вип. 9. С. 147-153.
138. Повалій Л.В. Формування у старшокласників відповідального батьківства як сімейної цінності. *Молодий вчений.* 2015. № 2 (6). С. 295-298.
139. Повчання Володимира Мономаха // Українська література XI-XVIII ст.: хрестоматія / уклад.: П.В. Білоус, Г.Д. Левченко, О.П. Білоус; за заг. ред. П.В. Білоуса. Київ. : ВЦ «Академія», 2011. С. 189-199.
140. Популярная психология для родителей / Под ред. А.С. Спиваковской. Санкт-Петербург : СОЮЗ, 1997. 304 с.
141. Порученко О.С., Єктушенко І.В. Вплив материнської депривації на формування злочинної поведінки. Київ: Марич, 2011. Ч. 1. 60 с.
142. Постовий В. Феномен материнства. *Наука і суспільство.* 2011. №9-10. С. 31-36.
143. Практикум по арт-терапии / Под. ред. А.И. Копытина. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 448 с.
144. Проблемы девиантного материнства в современных социокультурных условиях: методические рекомендации для специалистов социальных служб. Новосибирск: Новосибирский издательский дом, 2014. 56 с. URL: <http://docplayer.ru/31281236-Problemy-deviantnogo-materinstva-v-sovremennyh-sociokulturnyh-usloviyah.html>. (дата звернення 13.05.2019).
145. Програма формування педагогічної культури батьків / За редакцією Постового В.Г. Київ, 2003. 108 с.

146. Професія соціальний педагог / Упоряд.: О. Главник. За заг. ред. К. Шевандровський, І. Ткач. Київ: Главник, 2006. 112 с.
147. Психодіагностика. Навчальний посібник для студентів соціологів / [уклад. Ю.В. Кушнір; відпов. ред. В.П. Кушнір]. Донецьк : КиЦ, 2012. 346 с.
148. Психологическая диагностика: Учебное пособие / Под ред. М.К. Акимовой. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 304 с.
149. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / Під керів. В. Б. Шапаря. Харків: Прапор, 2009. 672 с.
150. Радкевич В.О. Професійна освіта і навчання – для сталого розвитку суспільства. *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: Досвід, проблеми, перспективи* : зб. наук. праць. Ч. 1 / За ред. М.М. Козяра, Н.Г. Ничкало. Львів : ЛДУ БЖД, 2015. С. 16-21.
151. Радостева А.Г. Родительство как психологическое явление. Факторы, влияющие на его формирование. *Вестник Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. Серия № 1. Психологические и педагогические науки*. 2013. № 1. С. 100-108. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/roditelstvo-kak-psihologicheskoye-yavlenie-factory-vliyayuschie-na-ego-formirovanie>. (дата звернення 13.05.2019).
152. Рибалка В. Талант материнства. *Психолог*. 2012. № 5 (485). С. 4-14.
153. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року» від 12.06.2019 № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-p>. (дата звернення 21.08.2019).
154. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 1976. 416с.

155. Руденко В.Н. Готовность к переменам у предпринимателей на различных стадиях развития бизнеса. *Северо-Кавказский психологический вестник*. 2010. №8/1. С. 32-35. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/gotovnost-k-peremenam-u-predprinimateley-na-razlichnyh-stadiyah-razvitiya-biznesa%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/gotovnost-k-peremenam-u-predprinimateley-na-razlichnyh-stadiyah-razvitiya-biznesa%20(1).pdf). (дата звернення 13.05.2019).
156. Рудим Т., Шевченко Л., Белякова С. Роль батьків у розвитку. *Відкритий урок*. 2012. № 6. С. 81-83.
157. Русова С. Вибрані педагогічні твори. У 2 т. Київ : Либідь, 1997. Т. 1. 271 с.
158. Савенко Д.О. Проблема самоідентичності жінки в період раннього онтогенезу дитини. *Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Випуск 4. Рівне : РДГУ, 2015. С. 230-233.
159. Савченко О. Толерантність як цінність шкільної освіти. *Початкова школа*. 2014. №9. С. 4-7.
160. Савченко Ю. Батьківство в аспекті перинатальної психології. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. Вип. 3. С. 119-123.
161. Самоукина Н. Психология материнства. По ком звонит колокол: сетевой миссионерско-просветительский журнал. URL: <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php?id=1071>. (дата звернення 15.05.2019).
162. Сермягина О.С., Эткинд А.М. Применение цветового теста отношений при изучении неврозогенной семьи. *Вопросы психологии*. 1991. №3. С. 80-85.
163. Сидоров П.И. Чумакова Г.Н., Щукина Е.Г. Перинатальная психология: учебное пособие. Санкт-Петербург : СпецЛит, 2015. 143 с.
164. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.

165. Сімейний кодекс України України, Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (дата звернення 16.05.2019).
166. Скутіна В. Формування готовності дівчинки до майбутнього материнства засобами етнопедагогіки. *Підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності: теорія і практика : наук.-теорет. посіб.* / наук. ред. В.П. Коцур, О.І. Шапран; укл. О.М.Сергійчук. Переяслав–Хмельницький : «Видавництво КСВ». Вип. 3: Сучасні проблеми професійної підготовки майбутнього фахівця : інноваційний досвід і перспективи. 2010. С. 104-106.
167. Слюсар Л.І. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. №2. С. 26-38.
168. Смалько О. Система формування відповідального ставлення до батьківства в студентів університету в поза аудиторній виховній роботі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 71-76.
169. Сметаняк В. Психологія особистісного самовизначення особистості у ранній юності. *Психологія особистості*. 2012. №1 (3). С.177-183.
170. Соляник М.Г. Визначення поняття батьківських навичок. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2010. Вип. 10. С.122-127.
171. Соляник М.Г. Соціально-педагогічна підтримка сімей у складних життєвих обставинах та шляхи її здійснення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2014. Вип. 18. С. 58-64.

172. Спиваковская А.С. Естественность воспитания, или о чем задумываются супруги, решившие стать родителями / *Популярная психология для родителей* / Под ред. А.С. Спиваковской. Санкт-Петербург : СОЮЗ, 1997. С. 42-56.
173. Спиваковская А.С. Как быть родителями : (О психологии родительской любви). Москва : Педагогика, 1986. 160 с.
174. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: навч. посібник. Київ: ІСДО, 1996. 228 с.
175. Стрельник О.О. Материнство та соціальні зміни: структурно-трансформуючі практики піклування про дітей в сучасній Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2016. Вип. 37. С. 260-267.
176. Сухомлинский В.А. Мы продолжаем себя в детях : Избранные произведения : В 5-ти томах / Редкол.: А.Г. Дзеве́рин (пред.) и др. Киев: Рад. школа, 1979-1980. Т. 5. С. 609-616.
177. Сухомлинский В.А. Письма к сыну : Избранные произведения : В 5-ти томах / Редкол.: А.Г. Дзеве́рин (пред.) и др. Киев : Рад. школа, 1979. Т. 3. С. 631-708.
178. Сухомлинська О. Толерантність як підхід до розгляду ідей В.О. Сухомлинського про дитину. *Історико-педагогічний альманах.* 2015. Вип. 1. С. 7-12.
179. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / Підгот. до вид. текст і написав вступ. статтю В.Ф. Шморгун. –Київ : Рад. школа, 1978. 263 с.
180. Сушенцева Л.Л. Формування ключових компетенцій учнів у навчально-виробничому процесі професійно-технічного навчального закладу. *Педагогіка і психологія.* 2012. №1 (74). С. 57-63.

181. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями / А.Й. Капська, І.В. Пеша, О.Ю. Міхеєва, М.Г. Соляник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2015. 328 с.
182. Тіунова Океанічне почуття єдності. *Діти – батьки – сім'я*. Випуск 3. Київ : Наук. світ. 2005. С. 28-32.
183. Ткач Р.М. Сказкотерапия детских проблем. Санкт-Петербург: Речь; Москва: Сфера, 2008. 118 с.
184. Ткачук С.І. Актуальні проблеми та перспективи розвитку професійної освіти в умовах ринку праці. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : науковий журнал. Педагогічні науки* / гол. ред. П.Ю. Саух, відп. ред. Н.Л. Сейко. – Житомир : Вид-во Євнок О.О., 2017. Вип. 2 (88). С. 266-270.
185. Тормажевська І.В. Теоретико-методологічний аналіз феномена усвідомленого батьківства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 107-111.
186. Узлов Н.Д. Удовлетворенность браком, семейная адаптация и сплоченность в семьях с детьми и без детей. *Семейная психология и семейная терапия*. 2011. № 1. С. 24-33.
187. Указ президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. (дата звернення 16.05.2019).
188. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. матеріали для тренера / Авт.-упоряд.: О.В. Безпалько, Т.Л. Лях, В.В. Молочний, Т.П. Цюман; Під заг. ред. Г.М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2004. 107 с.
189. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади : Методичні матеріали до тренінгу / Упоряд. І.В. Братусь та ін.; За заг. ред. Г.М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2006. 86 с.

190. Федюшкіна К.А. Особливості формування усвідомленого ставлення до батьківства у студентів професійно-технічних навчальних закладів. *Сучасні інновації у сфері педагогіки та психології* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 30 листопада-1 грудня 2018 р. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 130-132.
191. Федюшкіна К.А. Соціально-педагогічна підтримка формування усвідомленого ставлення до батьківства в умовах професійно-технічних навчальних закладів. *Педагогіка і психологія : актуальні проблеми 23досліджень на сучасному етапі* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 квітня 2019 р. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. С. 83-85.
192. Федюшкіна К.А. Формування усвідомленого ставлення до батьківства у студентів професійно-технічних навчальних закладів / За заг. ред. О.Г. Карпенко. Київ, 2019. 109 с.
193. Ферс Г.М. Тайный мир рисунка: исцеление через искусство Пер. с англ. Санкт-Петербург: Деметра, 2003. 168 с.
194. Филиппова Г.Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии. *Вопросы психологии*. 2001. №2. С. 22-37.
195. Филиппова Г.Г. Психология материнства: Учебное пособие. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 240 с.
196. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди; редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін.. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
197. Фромм Э. Искусство любить / пер. с англ.; под ред. Д.А. Леонтьева]. Санкт-Петербург : Азбука, 2002. 224 с.
198. Хавула Р.М. Особливості психологічної готовності юнаків до батьківства: дис. ... кан. псих. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2014. 240 с.

199. Хархан Г. Підготовка старшокласників до сімейного життя : тренінги / упоряд. В. Снігульська. Київ : Видавнича група «Шкільний світ», 2015. 136 с.
200. Хоган С. Опыт беременности и родов в зеркале арт-терапевтической группы. *Арт-терапия женских проблем* / Под редакцией А.И. Копытина. Москва: Когито-Центр, 2010. С. 42-62.
201. Хорват Ф. Любовь, материнство, будущее / ред. Т.Н. Сумарокова. Москва : Прогресс, 1982. 96 с.
202. Чалій Л.В. Формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації позакласної роботи з туризму: дис. ... кан. пед. наук: 13.00.04 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2017. 290 с.
203. Чанцева-Коваленко О.М. Технологія соціальної терапії у профілактиці девіантного батьківства. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, Вип. 27. С.616-626.
204. Чепмен Г., Кэмпбелл Р. Пять путей к сердцу ребенка / Пер. с англ. Н. Будиной. Санкт-Петербург : Христианское общество «Библия для всех», 2010. 272 с.
205. Шабанова Ю.О. Системний підхід у вищій школі: підруч. для студ. магістратури; М-во освіти і науки України: Нац. гірн. ун-т. Дніпропетровськ : НГУ, 2014. 120 с.
206. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения. В 2 т. Под ред. Н.П. Кузина, М.Н. Скаткина, В.Н. Шацкой. Москва : Педагогика, 1980. Т.1. 304 с.
207. Шиманский Г.И. Семейные обязанности. Москва : Изд-во Сретенского монастыря, 2014. 80 с.
208. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. Москва : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 512 с.
209. Штофф В.А. Моделирование и философия. Ленинград : Наука, 1966. 302 с.

210. Щукина Е.Г. Понимание и отношение к феномену материнства в концепциях ученых-мужчин. *Мир психологии*. 2006. №4. С. 46-55.
211. Эриксон Э. Г. Детство и общество / Пер. с англ. Санкт-Петербург: Ленато, АСТ, Фонд «Универсальная книга», 1996. 592 с.
212. Эткин А.М. Цветовой тест отношений. *Общая психодиагностика* / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина, В.С. Анавесова. Санкт-Петербург : Изд-во «Речь», 2000. С.315-325.
213. Ярошинська О.О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки : автореф. дис. ... на здобуття науков. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005.18 с.
214. Ярошинська О.О. Розвиток поглядів на інститут батьківства у працях вітчизняних педагогів (друга половина XIX-XX століття). *Рідна школа*. 2003. № 6. С. 63-66.
215. Ярошинська О.О. Становлення соціально-педагогічної діяльності інституту батьківства в Козацьку добу. *Рідна школа*. 2004. № 6. С. 54-56.
216. Ящук І.П. Формування життєво компетентної особистості: науково-методичний посібник. Хмельницький: Видавництво Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту, 1999. 59 с.
217. Fediushkina K.A. Diagnostics of a current level of students' conscious attitude to parenthood in the conditions of professional-technical educational institutions. *Science and society: Collection of scientific articles*. Fadette editions, Namur, Belgium, 2019. Pp.130-137.
218. Fediushkina K. Practical aspects of the process of formation of a conscious attitude to fatherhood in conditions of a vocational educational institution. *Intellectual Archive*. Toronto: Shiny Word.Corp. (Canada), 2019. (April-June). Vol. 8. No. 2. Pp. 220-227.
219. Furth G.M. The secret world of drawings. Toronto : Inner City Book, 2002. 176 p.

220. Gordon T. Parent effectiveness training: The proven program for raising responsible children . New York : Three Rivers Press, 2000. 384 p.
221. Kapska A.Y/ Professional and etnical culture of the social worker : the import and structure. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. P. 252-256.
222. Korczak J. Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie. Warszawa, 2012. 176 s.
223. Luk'yanova K.A. Acknowledged attitude for fatherhood: modern tendencies. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. Pp. 274-277.
224. Skoczyńska-Prokopowicz B. Lonely motherhood and its support by institutions of welfare aid. Порівняльно-педагогічні студії. 2013. №1. С.61-68.
225. Wieja A. Być madra mama. Ustroń : Wydawnictwo «Koinonia», 2013. 208 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для здобувачів професійно-технічної освіти «Ставлення учнівської молоді до батьківства»

Шановні студенти!

Просимо Вас відповісти на питання анкети з метою вивчення рівня усвідомленого ставлення до батьківства сучасної молоді. Оберіть один із запропонованих варіантів відповідей або висловіть власну думку! Сподіваємося на Ваші щирі відповіді!

Вік, стать _____

Місце навчання _____

І. Блок особистісних позицій

1. Оберіть із запропонованих цінностей 5 найбільш значимих для Вас:

- 1) здоров'я;
 - 2) прагнення до моральної досконалості;
 - 3) реалізація справ на користь суспільству;
 - 4) матеріальний добробут;
 - 5) досягнення високого духовного розвитку;
 - 6) створення сім'ї;
 - 7) опанування цікавою професією;
 - 8) наявність надійного кола друзів;
 - 9) народження та виховання дітей;
 - 10) досягнення кар'єрного успіху;
 - 11) життя задля власного задоволення;
 - 12) кохання;
 - 13) Ваш варіант.
-
-

2. Які критерії, на Вашу думку, свідчать про готовність юнака/дівчини до батьківства/материнства:

- 1) власне бажання мати дитину;
- 2) робота та стабільний дохід;
- 3) наявність знань щодо виховання та піклування про дитину;
- 4) офіційно зареєстрований шлюб;

- 5) любов до дітей;
 - 6) наявність професійно-технічної або вищої освіти;
 - 7) здатність виховувати у підростаючого покоління моральні цінності;
 - 8) наявність чоловіка та виконання ним батьківських обов'язків по відношенню до дитини;
 - 9) досягнення певного віку;
 - 10) життєвий досвід;
 - 11) Ваш варіант
-

3. Для Вас народження дитини – це...

- 1) радість, щастя, особлива ціннісна подія у житті;
 - 2) один із закономірних етапів життєдіяльності людини, який не передбачає особливих змін;
 - 3) нова можливість реалізації себе у ролі жінки та матері (для чоловіка – у ролі батька);
 - 4) пелюшки, підгузки, домашні клопоти, буденність;
 - 5) обмеження для особистісної та професійної реалізації, перепона у саморозвитку;
 - 6) Ваш варіант
-

4. Ваше ставлення до сучасного руху «child-free» (прийняття дорослими людьми ідеї добровільної бездітності)?

- 1) позитивне, адже краще насолоджуватися особистим життям без зайвої відповідальності та купи клопотів;
- 2) негативне, адже діти є продовженням нас самих.

5. Плануєте Ви народження дітей у майбутньому?

II. Блок загальної обізнаності

1. Що Ви розумієте під поняттям «батьківство» (аналог російською мовою «родительство»):

- 1) факт народження жінкою дитини від певного чоловіка;
- 2) турбота та піклування про дитину, які здійснюються батьком та матір'ю у період її безпорадності;

- 3) необхідність більшості вільного часу присвячувати дитині, обмежуючи або втрачаючи при цьому можливість займатися іншою цікавою діяльністю;
 - 4) злагоджена взаємодія батьків щодо створення сприятливих умов для розвитку та становлення особистості дитини;
 - 5) прагнення та бажання молодих людей народити дитину;
 - 6) Ваш варіант
-

2. Спробуйте визначити функції батьківства (родительства):

- 1) забезпечення матеріальним добробутом дитину;
 - 2) створення емоційного комфорту для дитини;
 - 3) формування високого рівня інтелектуального та розумового розвитку дитини;
 - 4) забезпечення дитини у майбутньому певним матеріальним капіталом та престижною професією;
 - 5) передача підростаючому поколінню соціального досвіду, основ культури та духовно-ціннісних орієнтирів;
 - 6) підготовка дітей до дорослого життя шляхом залучення до суспільно-корисної діяльності з ранніх літ;
 - 7) Ваш варіант
-

3. У чому, на Вашу думку, полягає сутність материнства?

- 1) факт вагітності жінки та народження дитини;
 - 2) піклування про фізичний стан дитини, раціональне харчування, прогулянки на свіжому повітрі, створення належних гігієнічних умов життя дитини;
 - 3) здійснення всеохоплюючої опіки над життєдіяльністю дитини, контроль над виконанням нею певних норм та правил поведінки;
 - 4) забезпечення дитини безумовною любов'ю, емоційним теплом та ласкою, порадою у необхідний момент;
 - 5) пестити дитину, задовольняти усі її забаганки, обдаровувати подарунками;
 - 6) займатися господарськими справами, прати та прасувати пелюшки, готувати, доглядати за дитиною;
 - 7) Ваш варіант
-

4. Сутність батьківства (отцовства) полягає у:

- 1) наданні біологічного матеріалу для зачаття дитини;
- 2) матеріальному забезпеченні родини, зокрема й дитини;
- 3) контролі за дисципліною та виконанням правил поведінки дитиною;
- 4) виконанні ролі «захисника» дитини від будь-яких негативних впливів;
- 5) бути наставником для дитини, зразком для наслідування, у необхідний момент надати слушну пораду;

- 6) формуванні у дитини самостійності, ініціативності, відповідальності за власні вчинки;
 - 7) забезпеченні дитині цікавого дозвілля (похід у кінотеатр, виставу, концерт, прогулянки цікавими місцями тощо);
 - 8) Ваш варіант
-

5. Як, на Вашу думку, батьківство (родительство) впливає на особистісне становлення дорослої людини:

- 1) виконання батьківської ролі є тимчасовим чи постійним обмеженням для самореалізації;
 - 2) виконання батьківської ролі сприяє появі нових можливостей для власного розвитку та самореалізації;
 - 3) Ваш варіант;
-

6. Любов матері до дитини виявляється...

- 1) якщо дитина гарно себе поводить;
 - 2) без будь-яких умов, мати любить дитину такою, якою вона є;
 - 3) якщо дитина досягає позитивних результатів у певних видах діяльності;
 - 4) якщо дитина допомогла зберегти родину або втримати чоловіка;
 - 5) Ваш варіант.
-

7. Чи потрібна, на Вашу думку, попередня підготовка дівчини та юнака до реалізації батьківства (родительства)?

- 1) так, необхідно мати певні знання та уміння для реалізації ролі батька та матері;
- 2) ні, це приходить з народженням дитини.

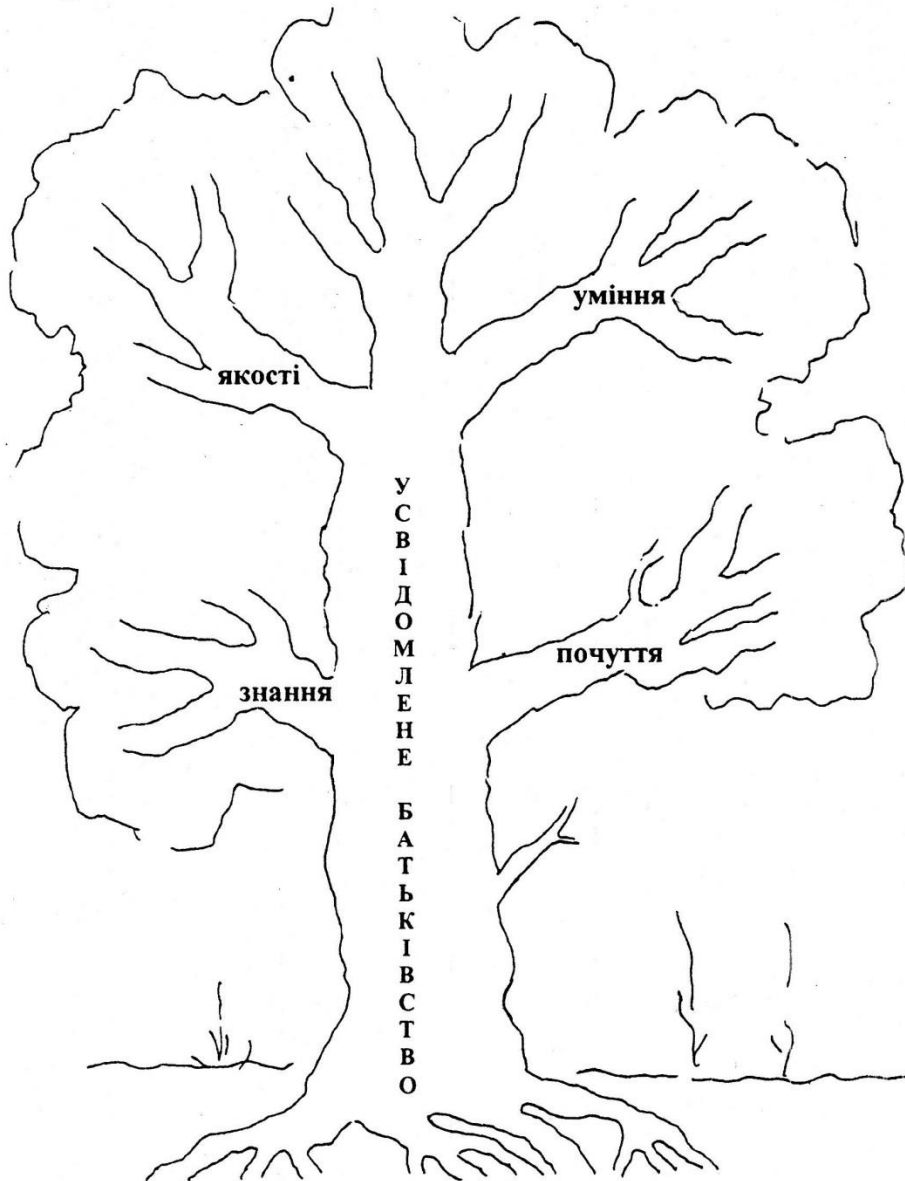
Ми щиро вдячні Вам за участь!

Опитувальник до методики «Особистісна готовність до змін»
(переклад з російської автора)

№ п/п	Утверждение	Ні	Так
1.	Я надаю перевагу звичному, аніж невідомому		123456
2.	Я рідко «відміряю сім разів»		123456
3.	Я не з тих, хто змінює свої плани		123456
4.	На можу дочекатися початку дня, коли зможу взятися за справу		123456
5.	Я вважаю, що нікому не варто давати забагато надії		123456
6.	Якщо щось не працює, я знайду спосіб усунути неполадку		123456
7.	Мене дратує відсутність зрозумілих і чітких відповідей		123456
8.	Я схильний створювати звичний порядок речей і дотримуватися його		123456
9.	Я в змозі зробити так, щоб будь-яка ситуація працювала на мене		123456
10.	Мені потрібен деякий час, що звикнутися з тим, що щось не виходить		123456
11.	Мені важко розслабитися і нічого не робити		123456
12.	Якщо є ймовірність, що щось може не вийти, то воно і не вийде		123456
13.	Коли я загруз, вважаю за краще імпровізувати у пошуках виходу із ситуації		123456
14.	Я гублюся, коли не розумію суті того, що відбувається		123456
15.	Я віддаю перевагу знайомій сфері діяльності, у якій почуваю себе комфортно		123456
16.	Я впораюся з усім, з чим доведеться зіткнутися		123456
17.	Якщо я щось остаточно вирішив, змінити це рішення буде нелегко		123456
18.	Я вважаю за краще викладатися до кінця		123456
19.	Я зазвичай зосереджуюся на тому, що може не вийти		123456
20.	Коли люди намагаються знайти вихід із ситуації, вони приходять до мене		123456
21.	Якщо результат справи незрозумілий, я прагну з'ясувати все негайно		123456
22.	Варто дотримуватися випробуваного та надійного		123456
23.	Я зосереджуюсь на власних перевагах, а не на недоліках		123456

24.	Мені важко здатися, навіть якщо щось зовсім не виходить	123456
25.	Я невтомний і сповнений енергії	123456
26.	Рідко все виходить так, як мені хотілося б	123456
27.	Сильна сторона моєї особистості – вміння долати труднощі	123456
28.	Терпіти не можу залишати справу незавершеною	123456
29.	Я вважаю за краще йти головною дорогою, а не другорядною	123456
30.	Моя віра у власні сили непохитна	123456
31.	Зі своїм статутом у чужий монастир не ходи	123456
32.	Я пристрасний і рішучий	123456
33.	Я схильний бачити проблеми, а не можливості їх вирішення	123456
34.	Я звертаюся до незвичних джерел для вирішення проблеми	123456
35.	Я дію непродуктивно, якщо і цілі, і очікування невизначені	123456

Методика «Дерево усвідомленого батьківства»

Усвідомлене батьківство

**Розподіл респондентів за рівнем розвитку властивостей, визначених у
методиці «Особистісна готовність до змін»
(констатувальний етап дослідження)**

Вимірювані властивості	Експериментальна група, n=182			Контрольна група, n=196		
	Високі показники %/n	Середні показники %/n	Низькі показники %/n	Високі показники %/n	Середні показники %/n	Низькі показники %/n
Пристрасність	15,38/28	50,55/92	34,07/62	12,24/24	47,96/94	39,7/78
Винахідливість	10,99/20	51,65/94	37,36/68	9,18/18	42,86/84	47,96/94
Оптимізм	32,97/60	52,75/96	14,28/26	35,71/70	53,06/104	11,22/22
Сміливість	13,19/24	39,56/72	47,25/86	10,2/20	40,82/80	48,98/96
Адаптивність	19,78/36	45,05/82	35,16/64	20,41/40	45,92/90	33,67/66
Впевненість	23,08/42	54,95/100	21,97/40	26,53/52	52,04/102	21,43/42
Толерантність до двозначності	13,19/24	36,26/66	50,55/92	11,22/22	37,76/74	51,02/100

**Програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у
здобувачок професійно-технічної освіти
«Світ батьківства: у гармонії та злагоді»**

Програма формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачок професійно-технічної освіти «Світ батьківства: у гармонії та злагоді» включає 10 сесій.

Категорія учасників – здобувачки професійно-технічної освіти. Кількість учасників – 10-12 чоловік. Час, необхідний на проведення сесії – 120 хвилин. Назва і мета кожної сесії представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Сесії програми «Світ батьківства: у гармонії та злагоді»

№ з/п	Назва сесії	Мета сесії
1.	У світі батьківства	Сприяти усвідомленню учасниками сутності батьківства та ролі батьків у повноцінному вихованні особистості дитини. Сприяти ціннісному ставленню до феномена батьківства.
2.	Материнство: уявлення та очікування	Сприяти усвідомленню сутності материнства та формуванню позитивної мотивації до реалізації ролі матері.
3.	Успішний чоловік і турботливий батько: реальність чи ілюзія	Сприяти усвідомленню учасниками ролі чоловіка та батька у житті сім'ї, а також формуванню умінь будувати взаєностосунки з майбутнім чоловіком
4.	Вагітність – 9 місяців щастя	Сприяти формуванню в учасників адекватного ставлення до вагітності як важливого етапу розвитку майбутнього малюка, умінь гармонійної взаємодії з дитиною на цьому етапі.
5.	Малюк народився	Сприяти усвідомленню учасниками усіх аспектів батьківства з появою у родині новонародженого малюка. Сприяти формуванню особистісних якостей, які становлять підґрунтя батьківської зрілості.

6.	Особливості віку дитини	Сприяти формуванню в учасників системи знань щодо психологічних особливостей дітей на різних вікових, а також умінь щодо ефективної взаємодії з ними.
7.	Виховання дитини: радощі та труднощі	Сприяти усвідомленню учасниками ролі виховання у процесі формування особистості дитини. Формування умінь обирати ефективні стратегії виховного впливу
8.	Спілкуватися з дитиною. Як?	Сприяти засвоєнню учасниками ефективних способів спілкування з дитиною
9.	Емоційний світ дитини	Сприяти усвідомленню учасниками цінності емоційного світу дитини. Сприяти формуванню умінь розпізнавати та адекватно реагувати на дитячі емоції.
10.	Життєвий шлях жінки	Сприяти усвідомленню учасниками власного життєвого шляху та ролі материнства у ньому.

Структура сесії:

I. Привітання з учасниками.

II. Активізація учасників.

III. Основна частина.

IV. Релаксація.

V. Рефлексія. Прощання.

Сесія 1

У світі батьківства

I. ПРИВІТАННЯ З УЧАСНИКАМИ

Організаційна хвилинка

Мета: знайомство тренера з учасниками, інформування учасників з метою та завданнями даної програми, налаштування на роботу.

Ресурси: бейджи відповідно до кількості учасників, різнокольорові олівці та маркери.

Хід проведення.

Привітання тренера з учасниками. Презентація мети та завдань даної програми. Тренер та кожен з учасників представляється та записує своє ім'я на бейджі.

Знайомство «Паперова людинка»

Мета: знайомство з учасниками, визначення їх емоційного настрою, очікувань щодо роботи, налаштування на позитивну та комфортну атмосферу.

Ресурси: аркуші формату А4, кольорові олівці та маркери.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам з аркушу формату А4 власноруч без ножиць, а лише за допомогою обережних надривів створити людинку. За необхідності тренер надає допомогу. Після цього учасники оздоблюють паперову людинку, використовуючи олівці. На правій руці зображають її думки, на лівій – емоції, почуття, на тулубі – очікування щодо подальшої роботи. Після цього кожен з учасників презентує свою паперову людинку і прикріплює її на аркуші паперу великого розміру.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Принципи спільної діяльності»

Мета: обґрунтування необхідності формулювання та дотримання принципів роботи, які сприятимуть ефективній роботі у групі, забезпечать толерантне ставлення учасників один до одного.

Ресурси: аркуш великого формату «Принципи спільної діяльності».

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам подумати над тим, які умови забезпечують ефективність спільної діяльності. Після цього формулюють принципи власної групової діяльності, які сприятимуть комфортній взаємодії. Тренер фіксує їх на великому аркуші паперу.

Можливі варіанти «Принципи спільної діяльності»:

1. Бути доброзичливим!
2. Бути активним!
3. Правило «Піднятої руки» – у раці бажання висловити власну думку необхідно підняти руку.
4. Говорити від себе «Я вважаю...», «На мою думку...».

5. Уважно слухати інших, бути толерантним до їх думки.
6. Відкласти мобільні телефони.

«Яскравий спогад дитинства»

Мета: актуалізувати найяскравіший спогад своїх дитячих років, пов'язаний з батьками.

Ресурси: аркуш паперу та олівець.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасника пригадати найяскравіший спогад дитинства, пов'язаний з батьками. За необхідності зафіксувати його на аркуші паперу. Кожен учасник ділиться з групою власними спогадами.

Запитання для обговорення:

Яку роль відігравали батьки у вашому дитинстві?

Яку роль вони відіграють зараз?

Які надії та сподівання ви покладаєте на них у майбутньому?

ІІІ. ОСНОВНА ЧАСТИНА

«Портрет мами й тата»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками материнської та батьківської позицій, їх характерних особливостей та якостей.

Ресурси: два аркуші паперу – із зображенням мами, із зображенням тата, ручки та олівці.

Хід проведення.

Учасникам пропонується об'єднатися у дві групи. Критерієм об'єднання слугують кольорові картки «Чарівного мішечка». Учасники дістають кольорову картку з мішечку і за спільним кольором утворюють групу.

Після цього робота проходить у групах, одна з якої розробляє «портрет» мами з притаманними їй рисами, якостями, стилем поведінки, а інша – «портрет» тата. Групи працюють протягом 15-20 хвилин. Потім кожна група презентує напрацьований портрет. Інша група може доповнювати запропоновані портрети.

Запитання для обговорення:

Чи викликало у вас труднощі запропоноване завдання?

Що послугувало джерелом для побудови даних портретів?

Чи відрізняються, на вашу думку, сучасні ролі матері та батька від цих же ролей, скажімо, років 20-30 тому?

Інформаційне повідомлення «Материнська і батьківська любов: у чому різниця?»

Мета: ознайомити учасників з особливостями прояву любові до дитини матері та батька.

Ресурси: мультимедіа-проектор, інформаційне повідомлення «Материнська і батьківська любов» (матеріали до сесії 1), роздатковий матеріал «Материнська та батьківська любов» (матеріали до заняття 1).

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам прослухати інформаційне повідомлення з використанням мультимедійного проектора.

Запитання для обговорення:

Чи погоджуєтесь ви з думкою Е. Фромма стосовно розбіжностей у прояві материнської та батьківської любові?

Чи спостерігали ви подібні розбіжності у любові до вас ваших батьків?

Тренер роздає учасникам листівки.

«Досвід моїх батьків»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками позитивних аспектів виховного впливу власних батьків, а також їхніх помилок, яких варто уникати; формування власного погляду на виховання дитини.

Ресурси: паперові кола як серцевина квітки, кольорові пелюстки – жовті, зелені та сірі, олівець.

Хід проведення.

Тренер роздає учасникам паперові кола та кольорові пелюстки. Пропонує на жовтих пелюстках зазначити позитивні риси виховного впливу батьків та створити з них квітку, на сірих – помилки батьків у вихованні і

також створити квітку, на зелених – власні правила виховання майбутній дітей. Далі відбувається презентація учасниками цих квіток, після чого квітка із сірими пелюстками руйнується, що символізує руйнацію помилкових принципів виховання.

Запитання для обговорення:

Чи виникли у вас труднощі в процесі виконання запропонованого завдання? Чим вони були викликані?

Яку квітку було легше створити?

Чим ви керувалися в процесі створення власних правил виховання майбутньої дитини?

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

«Іскорка доброти»

Мета: сприяти розслабленню та зняттю напруження в учасників.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам заплющити очі, уявити, як від тепла подиху у них в руках з'являється маленька і тепла іскорка доброти. Нею можна поділитися з рідними та коханими людьми, друзями. Тренер зауважує, що чим більше діляться цією іскоркою доброти, тим більшою вона стає. Іскорка доброти зігріває усіх навколо. Стає такою великою, що не поміщається у долонях. Далі тренер пропонує учасникам дмухнути на неї, щоб вона зігріла усіх людей. Учасники розплющують очі.

Запитання для обговорення:

Що ви відчуваєте після релаксації?

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ.

«Побажання на майбутнє»

Мета: рефлексія психоемоційного стану учасників, підведення підсумків.

Ресурси: листівки із зображенням мами (матеріали до сесії 1), олівці.

Хід проведення.

Тренер звертається до учасників із пропозицією висловити власні думки, враження, почуття та емоцій від проведеного заняття, з яким настроєм вони завершують роботу. Після цього учасники отримують листівки, на яких вони пишуть побажання майбутнім мамам і обмінюються цими листівками по колу.

Після обміну листівками тренер дякує усім за плідну роботу, уточнює час і місце наступної зустрічі.

Сесія 2

Материнство: уявлення та очікування

I. ПРИВІТАННЯ З УЧАСНИКАМИ

«Привітання матусь та малюків»

Мета: привітати учасників та активізувати їх на плідну роботу.

Ресурси: невеликий м'ячик.

Хід про ведення.

Тренер пропонує учасникам стати у коло. Він розпочинає привітання у ролі мами, яка звертається до малюка (іншого учасника) та передає йому м'ячик. Наприклад: «Привіт, моє малятко! Дуже рада тебе бачити!». Відповідно наступний учасник у ролі малюка вітається з мамою, якій передає м'ячик. Наприклад: «Вітаю, матусю! Я так за тобою скучила». Передача м'ячика та обмін ролями відбувається доти, доки усі учасники не привітаються.

Також тренер нагадує учасникам про необхідність дотримання принципів спільної роботи.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Я – жінка»

Мета: актуалізація статево рольової позиції учасників, визначення головного призначення жінки у житті.

Ресурси: аркуш паперу, маркери, кольорові олівці, спокійна музика.

Хід проведення.

Учасникам пропонується завершити речення «Я радію, що належу до світу жінок, оскільки...». Кількість тверджень не обмежується, учасник пропонує таку кількість варіантів, яку вважає необхідною.

Далі учасники отримують папір та олівці. Вмикається спокійна музика. Тренер пропонує подумати про основні сфери життєдіяльності жінки та зобразити їх на малюнку. Далі учасники демонструють свої малюнки та коментують їх.

Запитання для обговорення:

Чи легко вам було визначитися з основними сферами життєдіяльності жінки?

Яке місце серед них займає материнство?

Що ви очікуєте від власного майбутнього материнства?

Чи може бути жінка однаково успішною у кожній із запропонованих сфер?

ІІІ. ОСНОВНА ЧАСТИНА**Мозковий штурм «Материнство – це...»**

Мета: сприяти формуванню в учасників уявлення щодо сутності материнства, значення цього феномена особисто для них.

Ресурси: аркуш паперу великого розміру, маркери.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасника зосередитися на власних уявленнях та висловити твердження стосовно материнства, які спадають на думку першими. Він фіксує їх на аркуші паперу. Потім відбувається обговорення щодо вдало запропонованих визначень і формулюється найбільш змістовне визначення материнства.

Материнство – це, перш за все, функція жіночого організму, призначення народжувати дітей, забезпечувати їх турботою та ефективно здійснювати виховний вплив з метою повноцінного розвитку особистості.

Поняття материнства об'єднує як біологічний (вагітність, народження, годування), так і соціальний (розвиток, виховання, навчання) аспекти.

Запитання для обговорення:

Яке значення має материнство для вас?

Чи є у вас в планах народження дитини? За яких умов це можна реалізувати?

Чи мали ви досвід взаємодії з маленькими дітьми? Які емоції та почуття виникали у вас в процесі такої взаємодії?

Чи знайомий вам сучасний напрям, який має назву «child-free»?

Інформаційне повідомлення «Усвідомлене ставлення до материнства та «Child-free»

Мета: сприяти формуванню усвідомленого ставлення учасників до материнства шляхом активізації гносеологічної складової.

Ресурси: інформаційне повідомлення «Усвідомлене ставлення до материнства та «Child-free» (матеріали до сесії 2), мультимедійний проектор.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам прослухати інформаційне повідомлення з використанням мультимедійного проектора.

Запитання для обговорення:

Чому материнство відіграє значиму роль у житті жінки?

Яке ваше ставлення до руху «child-free»? Обґрунтуйте свою відповідь.

Якими мотивами, на вашу думку, керуються представники даного руху?

«Моя мама»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками ролі матері та її підтримки у житті дитини, формувати здатність брати на себе відповідальність у підтримці інших.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Учасники пригадують зі свого дитинства або недалекого минулого фрази, звернення або невеличкі промови своєї мами, які мали неймовірний вплив на їхнє життя та залишили глибокі враження. Після цього учасники об'єднуються у пари у відповідності до кольорових виборів («Чарівний мішечок»). Перший учасник у парі виконує роль матері та виголошує згадану фразу чи промову до іншого учасника, який перебуває у ролі дитини. Потім відбувається обмін ролями.

Запитання для обговорення:

Яку роль у вашому житті відіграє мама? Які у вас відносини?

Як почували себе у різних ролях? Яка роль була для вас комфортнішою?

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

«Метелик»

Мета: сприяти зняттю напруження, налагодженню позитивного емоційного стану.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам заплющити очі, розслабитися та уявити собі метелика. Він легкий, граційний, пурхає у повітрі. Метелик летить у найкраще місце на землі, а ви слідуєте за ним. Тренер пропонує учасникам озирнутися, поглянути на красу того місця, зосередити увагу на усіх деталях, на те, що робить у цей час метелик. Він акцентує увагу на тому, що учасники відчувають себе спокійно, радісно, насолоджуються чудовою атмосферою. Після цього метелик повертається разом з учасником на своє місце, вони повільно розплющують очі.

Запитання для обговорення:

Що ви відчуваєте після релаксації?

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ.

«Рефлексія»

Мета: підбиття підсумків діяльності, обговорення емоційного стану учасників, вражень від проведеної роботи.

Ресурси: м'ячик

Хід проведення.

Тренер пропонує учасника поділитися своїми враженнями від спільної діяльності, емоціями та почуттями. Розпочинає тренер, після чого передає наступному учаснику разом з м'ячиком побажання на сьогоднішній день. Ланцюжок завершується.

Тренер дякує усім за плідну роботу, уточнює час і місце наступної зустрічі.

Сесія 3

Успішний чоловік і турботливий батько: реальність чи ілюзія

I. ПРИВІТАННЯ З УЧАСНИКАМИ

«Павутинка натхнення»

Мета: привітання тренера та учасників, активізація та налаштування учасників на роботу.

Ресурси: клубок ниток.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам наступну гру. Він тримає у руках клубок, намотує нитку на палець і з надихаючим побажанням передає клубок наступному учаснику. Наприклад: «Усім бажаю захопливої подорожі у світ чоловіків». Передавати клубок слід таким чином, щоб утворилася павутинка.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Чоловічі портрети»

Мета: сприяти усвідомленню особистісних якостей та ступеню відповідальності чоловіка у різних позиціях – хлопця, чоловіка, батька.

Ресурси: три аркуші паперу формату А4 з написами «Хлопець», «Чоловік», «Батько», маркери, олівці.

Хід проведення.

Учасникам пропонується об'єднатися у три групи (з використанням кольорових карток «Чарівного мішечка»). Кожна група отримує один аркуш паперу з відповідним написом. Тренер пропонує учасникам розробити своєрідний психологічний портрет хлопця, чоловіка і батька – якості, особистісні характеристики, риси, ступінь відповідальності, особливості поведінки. Після роботи над портретами групи представляють свої розробки, інші учасники коментують та доповнюють надану інформацію.

Запитання для обговорення:

Чи існують, на вашу думку, чоловіки, у яких із набуттям нових соціальних ролей не спостерігається відповідної психологічної зрілості? Чому так відбувається?

Чи змінюється чоловік із появою поряд з ним коханої жінки? Як, на вашу думку, це відбувається?

Чи здатні чоловіки успішно поєднувати соціальні ролі?

ІІІ. ОСНОВНА ЧАСТИНА**«Лист для майбутнього чоловіка»**

Мета: сприяти формуванню в учасників психологічної зрілості, почуття відповідальності за своє майбутнє.

Ресурси: аркуші паперу, олівці, ручки.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам написати листа у майбутнє, де зазначити якими вони бажають бачити свого майбутнього чоловіка, якими рисами та якостями прагнуть його наділити, якими бачать себе поряд з ним, яких вершин прагнуть досягти спільно. Зміст листів обговорюється за бажанням. Тренер пропонує зберегти ці листи і звернутися до них через декілька років після шлюбу.

Запитання для обговорення:

Чи виникли труднощі в процесі виконання запропонованого завдання?

Яку різницю ви відчуваєте між вашою теперішньою ситуацією та ситуацією, описаною в листі?

Інформаційне повідомлення «Чоловік у сімейному житті»

Мета: сприяти формуванню усвідомленого ставлення до ролі чоловіка у житті сім'ї, уміння налагоджувати взаєностосунки з майбутнім чоловіком.

Ресурси: інформаційне повідомлення «Чоловік у сімейному житті» (матеріали до сесії 3), роздатковий матеріал (матеріали до сесії 3).

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам прослухати інформаційне повідомлення. Після цього учасники отримують роздатковий матеріал.

Запитання для обговорення:

Наскільки корисною для вас виявилася запропонована інформація?

Чи вкладається запропонована інформація у вашу систему поглядів на взаєностосунки чоловіка та жінки?

Рольова гра «З дитиною чи без»

Мета: сприяти формуванню уміння самостійного прийняття рішення, злагоджено діяти спільно з партнером.

Ресурси: підготовлена заздалегідь ситуація.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам ознайомитися із проблемною ситуацією, в якій головний герой категоричний у питанні народження дитини. Після цього учасники за власним бажанням розподіляють ролі та імпровізовано розігрують запропоновану ситуацію. Далі відбувається обговорення. За необхідності ситуацію можна розігрувати не один раз, зі зміною головних ролей.

Ситуація. Олег та Марина нещодавно одружились. Олегу 22 роки, він як півроку закінчив вуз, працює на металургійному заводі. Марині 21 рік, працює медичною сестрою в міській лікарні. Молода дружина уже декілька разів вела з чоловіком розмову по необхідності народження дитини. Але марно – Олег і чути зараз про це не бажає, адже заробітна плата не висока,

власної квартири не мають та й взагалі батьком він себе ще не відчуває, занадто велика відповідальність, зарано. Для Марини ситуація виглядає досить дивно, оскільки матеріальний дохід молодій сім'ї стабільний, чекати до 40 років вона не має бажання. Та й Олег має на 10 років молодшу сестру, якою завжди опікувався, проявляв турботу, адже батьки часто були зайняті власним бізнесом. Батьки Марини займають нейтральну позицію у цьому питанні, а батьки Олега цілком підтримують свою невістку – мовляв навіщо відкладати на потім, потрібно бути молодими батьками, тим паче Олег має досвід у вихованні сестри.

Запитання для обговорення:

Чому Олег категоричний у своєму рішенні?

Яку стратегію поведінки у цьому рішенні має обрати молода дружина – підтримати чоловіка чи наполягати на власному бажанні?

Яку позицію у цій ситуації мають зайняти батьки молодого подружжя?

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

«Скинь утому»

Мета: сприяти зняттю фізичної та емоційної напруги, налагодження позитивного психоемоційного стану.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам утворити коло. Просить їх широко розставити ноги, зігнути їх у колінах, трохи нахилити вперед тіло і вільно опустити руки, схилити голову до грудей. Після цього покачатися зі сторони в сторону, уперед і назад, а потім різко струснути головою, руками, ногами та усім тілом. Ось і скинули утому. Тренер пропонує повторити вправу, якщо втома ще залишилася.

Відбувається обговорення.

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ

«Плоди дерева»

Мета: підбиття підсумків, зворотній зв'язок з учасниками.

Ресурси: аркуш паперу великого розміру із зображенням дерева, аркуші паперу у вигляді яблука (або будь-якого іншого плода), олівці, маркери.

Хід проведення.

Учасники отримують паперове яблуко, на якому необхідно написати власні думки та емоції, отримані в процесі діяльності. Після цього кожен учасник коментує свої записи та чіпляє яблуко на дерево. Тренер завершує сесію.

Тренер дякує усім за плідну роботу, уточнює час і місце наступної зустрічі.

Сесія 4

Вагітність – 9 місяців щастя

I. ПРИВІТАННЯ З УЧАСНИКАМИ

«Рух по колу»

Мета: привітання, активізація учасників на роботу.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер вітає учасників. Пропонує їм стати у коло. Тренер демонструє будь-який рух, який відображає його емоційний настрій чи стан (за необхідності можна застосовувати різноманітні звуки), а учасники по колу намагаються його відтворити. Після цього наступний учасник задає свій рух, який повторюють по колу. Вправа триває доти, доки усі не продемонструють власні рухи.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Асоціації»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками позитивних аспектів вагітності.

Ресурси: аркуші паперу формату А4, аркуш паперу формату А3 з написом «Вагітність» та зображенням вагітної жінки, олівці маркери.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам записати на аркуші паперу свої асоціації (як позитивні, так і негативні) до слова «вагітність» – мінімум 5. Це мають бути слова, які перші приходять на думку. Після цього учасники їх озвучують та коментують. Тренер на аркуші паперу фіксує запропоновані асоціації. За наявності негативних асоціацій, ділить їх на дві групи. Відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

Що особисто для кожного з вас значить вагітність?

Чи існують певні стереотипи щодо вагітності взагалі та поведінки вагітних жінок зокрема?

Яка роль чоловіка поряд з вагітною дружиною?

Запропонуйте шляхи подолання негативних явищ? (За наявності негативних асоціацій).

ІІІ. ОСНОВНА ЧАСТИНА

«Шквал емоцій»

Мета: сприяти формуванню уміння володіти емоційним станом та способами його гармонізації.

Ресурси: аркуші паперу для кожного учасника із завданням.

Хід проведення.

Вагітність – це особливий стан жінки, який супроводжується різкими змінами на усіх рівнях функціонування особистості – від фізіологічного до особливостей міжособистісного спілкування. Окрім того, у наукових дослідженнях вагітність розглядається як гострий перехідний період, який нерідко супроводжується кризовими переживаннями. Емоційний стан жінки у період вагітності досить різноманітний та динамічний – тривожність, дратівливість, депресивність, які загострюються у першому та третьому

триместрах. Тому важливим є уміння контролю бурхливого потоку емоцій та застосування прийомів гармонізації емоційного стану.

Таблиця 2

Емоційні стани вагітної жінки

<i>№ з/п</i>	<i>Емоційні стани вагітної жінки</i>	<i>Прийоми подолання конструктивним шляхом</i>
1.	Роздратованість, викликана певними зовнішніми факторами	
2.	Тривожність за стан майбутньої дитини	
3.	Агресія, викликана незадоволенням певної потреби	
4.	Страх перед пологами	
5.	Образа на близьких за відсутність належної уваги	
6.	Плаксивість, іноді безпідставна	

У разі появи труднощів тренер допомагає учасникам визначити прийоми подолання негативних емоційних станів конструктивним шляхом.

Прийоми подолання негативних емоцій вагітної жінки:

1. Арт-терапевтична діяльність: ліпка з глини, малювання різними художніми засобами, малюнок страху або гніву з подальшим його знищенням, інтуїтивне малювання, створення іграшок тощо.
2. Прослуховування заспокійливої музики.
3. Танцювальна терапія.
4. Використання заспокійливих ароматичних масел – ароматерапія.
5. Прогулянки на свіжому повітрі.
6. Помірні фізичні навантаження, рекомендовані для вагітних жінок.
7. Хобі.

Запитання для обговорення:

Які труднощі виникли в процесі виконання завдання?

Які причини, на вашу думку, емоційних сплесків вагітної жінки?

Складання казки «Радісна звістка»

Мета: сприяти формуванню мотиваційного компоненту материнства, передбачення життєвого шляху на майбутнє, перегляд наявних цінностей.

Ресурси: аркуш паперу, олівці, метафоричні асоціативні карти, наприклад колода «Dixit».

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам спільно написати казку. Ідейним джерелом може слугувати колода метафоричних асоціативних карт «Dixit». Тренер дає початок історії наступною фразою: «Одного весняного ранку молода жінка серед неймовірно красивого щебету птахів почула довгоочікувану для неї звістку... ». Далі учасник бере з колоди «наосліп» карту і у відповідності до її сюжету продовжує казку власною фразою. Таким чином казку доповнюють й наступні учасники. При цьому тренер фіксує це на аркуші паперу. Він уважно слідкує за сюжетом казки і підбирає позитивний момент для її закінчення. Після цього зачитує створену спільними зусиллями казку. Відбувається обговорення за сюжетом казки.

Орієнтовні запитання для обговорення:

В якому емоційному стані перебували герої на початку казки і в кінці?

Які мотиви керували поведінкою героїв в тій чи іншій ситуації?

Що могло статися, якби...?

Міні-лекція «Бажана вагітність – запорука психологічної готовності до материнства»

Мета: надати інформацію щодо готовності жінки до материнства, сприяти формуванню когнітивного компоненту гармонійного спілкування з дитиною у період вагітності.

Ресурси: міні-лекція «Бажана вагітність – запорука психологічної готовності до материнства» (матеріали до заняття 4), роздатковий матеріал (матеріали до сесії 4).

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам прослухати інформаційне повідомлення. Після цього учасники отримують роздатковий матеріал.

Запитання для обговорення:

Яка інформація виявилася корисною для вас?

Для вас вагітність – це...?

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

Релаксація «Зустріч з майбутнім малюком»

Мета: сприяти прийняттю нових сімейних ролей, зокрема ролі матері, формуванню позитивного образу майбутньої дитини за допомогою образів та ситуацій, створюваних в процесі релаксації.

Ресурси: програвач, заспокійлива музика.

Хід проведення.

Це модифікована техніка «Релаксація у поєднанні з малюнком «Занурення до малюка» (автор О. Горбенко).

Тренер пропонує учасникам знайти комфортну позу, заплющити очі. Після цього він починає розповідь про незвичайну подорож учасників зі своєю майбутньою дитиною. Це може бути подорож через хвилююче море на кораблі, яка передбачає зустріч з майбутньою дитиною на острові надзвичайної краси та чаруючої природи. А на яскраво жовтій квітці знаходиться малюк. Учасникам пропонується роздивитися свого малюка, визначити його емоційний стан, за бажанням звернутися до нього або ж взаємодіяти з ним. Далі тренер пропонує покращити умови життя майбутнього малюка, щоб він себе почував ще більш комфортно до очікуваної зустрічі з майбутніми батьками. Наостанок подорожі відбувається прощання з малюком та обіцянка обов'язкової зустрічі з ним, але вже при інших умовах.

Після такої подорожі учасники за бажанням діляться своїми враженнями та емоціями.

Запитання для обговорення:

Чи важко вам було уявити образ майбутньої дитини?

Опишіть створений вами образ малюка?

Які емоції та переживання ви відчували в процесі релаксації?

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ.

«Взаємна вдячність»

Мета: підведення підсумків, обговорення вражень від проведеної роботи.

Ресурси: не потрібні.

Хід роботи.

Тренер пропонує учасникам провести рефлексію свого внутрішнього стану, поділитися враженнями, а наостанок виразити вдячність (за що саме?) усій групі в цілому, а можливо і конкретному учаснику зокрема.

Тренер дякує усім за плідну роботу, уточнює час і місце наступної зустрічі.

Сесія 5

Малюк народився

I. ПРИВІТАННЯ З УЧАСНИКАМИ

«Побажання доброго дня»

Мета: привітання учасників, активізація на продуктивну роботу, формування доброзичливої атмосфери у колективі.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер ділить учасників на три групи і пропонує кожній з них підготувати яскраве, веселе привітання та побажання доброго дня для решти учасників. Далі відбувається презентація кожною групою свого привітання.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Два малюнка»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками можливості кардинальних змін в усіх сферах життєдіяльності з появою у родині новонародженого малюка.

Ресурси: аркуші паперу формату А3 відповідно кількості учасників, кольорові олівці, маркери, гуаш, масляна пастель, пензлики.

Хід проведення.

Тренер роздає учасникам аркуші паперу і необхідні зображальні засоби. Після цього він пропонує їм розділити аркуш паперу на дві частини. На одній з них необхідно зобразити молоду родину, яка поки не має дитини, а на другій – молоду родину після народження малюка. Тренер не дає ніяких вказівок, а залишає простір для фантазії кожного з учасників. Вони обирають найбільш зручні засоби для малювання і виконують запропоноване завдання. Після цього учасники демонструють свої малюнки та коментують зображення.

Запитання для обговорення:

Назвіть найсуттєвіші зміни, які очікують молоду родину з появою малюка.

Чи складно, на вашу думку, молодій родині змінити свій звичний уклад життя після народження дитини?

III. ОСНОВНА ЧАСТИНА

«Я – молода мама»

Мета: сприяти формуванню уявлення учасників про сукупність знань та умінь, обов'язків молодих батьків по відношенню до новонародженого та його здоров'я, а також особистісних якостей та характеристик.

Ресурси: аркуші паперу у вигляді малюка, олівці, маркери.

Хід проведення.

Загальновідомий факт, що з народженням дитини коло обов'язків батьків, у більшій мірі мами, зростають в декілька разів. Окрім того, задля

успішного догляду за малюком та його вихованням мама має володіти певними знаннями та вміннями. У зв'язку з цим тренер пропонує учасникам на аркушах паперу зазначити знання та вміння, якими повинна володіти новоспечена мама задля ефективного догляду та виховання малюка, а також запропонувати коло нових обов'язків. Після цього учасники зачитують свої напрацювання. Відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

Що ви розумієте під поняття «материнський інстинкт»? Чи властивий він жінці?

Чи варто, на вашу думку, молодій матусі ознайомлюватися з літературою по догляду за дитиною, чи варто довіритися материнській інтуїції у цьому процесі?

Які обов'язки покладаються на молодого татуса у догляді за новонародженою дитиною?

Дискусійний клуб «Народження малюка: радість для родини чи випробування на міцність»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками усіх аспектів батьківства, усіх приємних моментів та можливих складнощів.

Ресурси: два аркуші паперу із зображенням малюків, олівці, маркери.

Хід проведення.

Учасники діляться на дві команди (з використанням кольорових карток «Чарівного мішечка»). Тренер роздає кожній команді аркуш паперу і пропонує одній з них підібрати аргументи, пов'язані з приємними та позитивними аспектами народження дитинки, а іншій – можливі труднощі та складнощі, які можуть виникнути з появою у молодій родині малюка. Далі кожна з команд презентує свої напрацювання, наводить відповідні аргументи, на які команда-суперниця може надавати свої контраргументи. Тренер слідкує за дискусією, сприяє її продуктивному розвитку і обирає потрібний момент для результативного її завершення.

Запитання для обговорення:

Як, на вашу думку, можливо повною мірою насолодитися цією довгоочікуваною подією – народженням дитини?

Чи можна запобігти труднощам, які виникають у молодій родині з появою малюка?

Зустріч з педіатром. Інформаційне повідомлення «Догляд за новонародженим».

Мета: інформування учасників щодо психології немовлячого віку та особливостей догляду за новонародженим малюком.

Ресурси: інформаційне повідомлення «Догляд за новонародженим», мультимедійний проектор.

Хід проведення.

Тренер знайомить учасників з лікарем-педіатром, який пропонує до їхньої уваги інформаційне повідомлення «Догляд за новонародженим». Після цього відбувається обговорення.

«Проблемні ситуації»

Мета: сприяти формуванню умінь вирішення конфліктних ситуацій, приймати відповідальність за них.

Ресурси: картки з проблемними ситуаціями.

Хід проведення. Тренер пропонує трьом добровольцям витягнути із «Чарівного мішечка» картки із проблемними ситуаціями. Після цього добровольці обирають собі учасників (у відповідності до кількості героїв 2-3), з якими будуть розігрувати запропоновану ситуацію. Кожна група демонструє конфліктну ситуацію, а далі спільно з глядачами визначають її причину та конструктивні способи їх вирішення.

Проблемна ситуація 1. «Сімейні негаразди»

Олена та Андрій – молода родина, у шлюбі 1 рік. Мешкають в орендованій квартирі. Ще зі студентських років мріяли про народження дитини. І нарешті мрія здійснилася – у них народилася дівчинка Марійка. Радості батьків не було меж. Але поступово до радості додалися труднощі – відсутність нормального сну та відпочинку, як наслідок втома та

роздратованість; хвилювання молоді мами з приводу стану здоров'я маляти; матеріальні проблеми, пов'язані із значними витратами на утримання дитини. Напруженість між молодим подружжям зростає, спостерігаються образи, гнів та нарікання один на одного.

Проблемна ситуація 2. «Подружжя і свекруха»

Марина та Олексій нещодавно стали батьками. Їхньому малюку Мишку 2 місяці. Мешкають вони у власній квартирі, поряд із ними, у сусідньому будинку проживають батьки Олексія. Чоловік з ранку до вечора працює, тому Марина самостійно доглядає за малюком і займається хатніми клопотами. Але останнім часом часто почала навідуватися до них свекруха Марини – Ольга Петрівна. Навіть без попередження. І починає «виховувати» невістку: за малюком неправильний догляд, бо він постійно плаче; у домі немає порядку; борщ зварений не так. Вихованість Марини не дозволяє їй вступати в суперечку зі свекрухою, вона спантеличена, ледве тримається, щоб стримати плач. Чоловік Марини впевнений, що дружина перебільшує, мама на таке не здатна, вона гарна жінка. Напруження зростає.

Проблемна ситуація 3. Ігнорування

Ігор та Ірина у шлюбі п'ять років. Тривалий період чекали дитину, і нарешті на шостому році подружнього життя у них народилася дівчинка. Вагітність Ірини проходила досить складно, були кризові моменти, лікарі попереджали про можливість втрати дитини. Але дівчинка народилася, а радості батькам не було меж. Ірина з головою поринула у материнство – догляд за дитиною, годування, прогулянки. І зовсім, на думку Ігоря, почала ігнорувати чоловіка – «Їжа у холодильнику, я годую малятко», «Чиста сорочка у шафі, сам прасуй, ми збираємось на прогулянку», навіть до дитини підпускає під суворим контролем. Будь-які спроби зблизитися з дружиною закінчуються поразкою. Чоловіка це дратує, жінка не помічає ніякої проблеми. Дійшло до того, що у Ігоря після роботи немає навіть бажання повертатися додому.

Запитання для обговорення:

Чим викликані дані проблеми молодих сімей?

Чи завжди народження дитини створює бар'єр у взаємовідносинах?

Які шляхи налагодження стосунків та повернення злагоди у молоді родини?

Чи варто втручатися батькам молодого подружжя у їхнє життя?

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

«Безпечне місце»

Мета: сприяти знаттю напруження, налагодженню психоемоційного стану.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасниками зайняти комфортну позу, розслабитися, заплющити очі. Уявити безпечне місце, в якому вони відчувають себе комфортно. Роздивитися, що навкруги, що їх оточує, хто з ними поряд. Спробувати покращити картинку. Зосередитися на власних відчуттях у тілі, емоціях. Насолодитися цим надзвичайно приємним моментом. Поступово учасники повертаються у реальність. Після цього тренер пропонує виразити свої емоції, почуття.

Запитання для обговорення:

Що ви відчуваєте після релаксації?

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ

«Чарівна паличка»

Мета: рефлексія власного стану, вражень від проведеної роботи.

Ресурси: кольоровий олівець або маркер.

Хід проведення.

Тренер пропонує уявити учасникам чарівну паличку (олівець або маркер), яка виконує побажання. Кожен учасник по колу висловлює власні враження від проведеної роботи, висловлює побажання своєму сусідові ліворуч, передаючи чарівну паличку. Побажання обов'язково здійсняться, головне – вірити!

Тренер дякує учасникам за плідну роботу, уточнює час та місце наступної зустрічі, здійснює ритуал прощання.

Сесія 6

Особливості віку дитини

I. ПРИВІТАННЯ З УЧАСНИКАМИ

«Невербальне привітання»

Мета: вітання учасників, налагодження доброзичливої атмосфери.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам рухатися по кімнаті у хаотичному напрямку. Після цього він озвучує, якою частиною тіла треба привітатися з учасниками («Привітайтеся руками ...»), учасники виконують запропоноване завдання в процесі хаотичного руху. Далі тренер змінює частину тіла (А тепер привітайтеся спинами..., коліннями..., ліктями і т.д.). Після завершення вправи тренер вітає усіх учасників.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Від 0 і до...»

Мета: сприяти активізації уявлень учасників щодо вікової періодизації дитинства, формуванню позитивної мотивації до набуття знань психології віку.

Ресурси: картинки із зображенням дітей різного віку – період немовляти, період раннього дитинства, дошкільний вік, молодший шкільний вік, підлітковий вік (матеріали до сесії 6).

Хід проведення.

Учасникам об'єднуються у три групи (з використанням кольорових карток «Чарівного мішечка»). Тренер пропонує групам співвіднести картинку із зображенням дітей різного віку із відповідним віковим періодом, а саме – період немовляти, період раннього дитинства, дошкільний вік, молодший шкільний вік, підлітковий та юнацький вік. Відбувається

перевірка запропонованих співвідношень. Далі кожна група отримує від тренера дві картки із написом певного вікового періоду і дає короткий опис зазначеного віку. Після цього відбувається презентація групами власних напрацювань і загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

Які складнощі виникли в процесі виконання даного завдання?

Чи варто батькам володіти знаннями з психології віку? Чому?

ІІІ. ОСНОВНА ЧАСТИНА

«Розбір польотів»

Мета: сприяти формуванню в учасників позитивної мотивації до народження дитини та її виховання на основі аналізу життєвої ситуації.

Ресурси: стаття «Дорогая моя... вещь!» психолога Анни Лелик відповідно до кількості учасників (матеріали до сесії 6).

Хід проведення.

Тренер надає кожному учаснику статтю «Дорогая моя... вещь», з якою учасники ознайомлюються протягом 10 хвилин. Після цього відбувається активне обговорення запропонованої статті.

Запитання для обговорення:

Висловіть власні враження від прочитаної статті.

Чи можна вважати критерієм повноцінного виховання дитини матеріальний достаток родини?

Які особливості взаємодії з диною на даному етапі її розвитку?

До яких наслідків може призвести подібний стиль взаємовідносин з власною дитиною?

Які б поради ви надали батькам – «героям» даної статі?

Рольова гра «Дитячі несподіванки»

Мета: сприяти формуванню усвідомленого ставлення та адекватної позиції майбутніх батьків до проявів «небажаної» поведінки дітей.

Ресурси: картки із запропонованими ситуаціями.

Хід проведення.

Учасники об'єднуються у дві групи (кольорові картки «Чарівного мішечка»). Тренер пропонує кожній з груп ситуації, з якими їм необхідно ознайомитися і запропонувати оптимальний варіант її вирішення шляхом імпровізованого розігрування. Учасники за власним бажанням розподіляють ролі. Після розігрування кожної ситуації відбувається обговорення з приводу оптимальності вирішення запропонованої ситуації

Ситуація 1. Андрійку 2,5 роки. Батьки хлопчика дотримуються думки, що будь-які гаджети мають негативний вплив на розвиток дитини, тому телефони і планшети не використовують у якості розваги малюка. Але дитина досить «гостро» реагує на їх появу у полі зору – на прохання дати батьки відповідають відмовою, яка викликає бурхливі реакції плачу дитини. Так сталося і на прогулянці: у тата задзвонив телефон, Андрійко це побачив, почалися вмовляння зі сторони дитини, які викликали бурю емоцій, а далі істерику. Які дії батьків у цій ситуації?

Ситуація 2. Софії 13 років. З недавніх пір дівчина занадто багато часу приділяє своїй зовнішності, почала використовувати яскравий макіяж, одягає занадто короткі спідниці. Тоді як хатніми обов'язками нехтує, не слідкує за чистотою та порядком у власній кімнаті. Тато, досить авторитарний, забороняє дівчинці у «такому вигляді» виходити з дому, нагадує про домашні обов'язки, натомість підліток наголошує на власній самостійності та дорослості. Усе закінчується конфліктом. Мама намагається згладити ці суперечки шляхом читання моралі, але донька на контакт не йде. Які дії батьків?

Запитання для обговорення:

Які почуття у вас викликали запропоновані ситуації?

Які оптимальні шляхи їх вирішення?

Чи комфортно ви себе почували у ролі батьків? Чому?

Міні-лекція «Вікова періодизація психічного розвитку»

Мета: сприяти формуванню системи теоретичних знань учасників щодо психології віку дитини.

Ресурси: міні-лекція (матеріали до сесії 6).

Хід проведення:

Тренер пропонує учасникам до уваги міні-лекцію «Вікова періодизація психічного розвитку». Далі відбувається обговорення.

Запитання до обговорення:

Назвіть вікові періоди дитячого розвитку.

Які вікові кризи, на вашу думку, найважче пережити батькам і дітям?

Як забезпечити спокійне протікання кризових періодів?

Мозковий штурм «Ідеї для подолання вікових криз»

Мета: сприяти формуванню в учасників способів взаємодії з дітьми для подолання гострого перебігу кризових періодів.

Ресурси: серцевина квітки, пелюстки квітки у достатній кількості, олівці.

Хід проведення.

Тренер пропонує визначити найскладнішу, на думку учасників, вікову кризу і спробувати визначити шляхи її безболісного протікання. Учасники озвучують власні ідеї, далі записують їх на пелюстці та прикріплюють до серцевини квітки. Таким чином, виникає повноцінна квітка, яка є символом успішного проходження кризового періоду.

Запитання для обговорення:

Чи складно вам було впоратися із запропонованим завданням?

Чи пам'ятаєте ви, як проходила вікова криза у вас?

Як поводити себе у цій ситуації ваші батьки?

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

«Дитяча безтурботність»

Мета: сприяти зняттю напруження, налагодженню позитивного емоційного стану.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам влаштуватися зручніше, заплющити очі та уявити ситуацію з дитинства, де вони почували себе безтурботно, радісно, сповненими позитивними емоціями та почуттями. Варто зосередитися на візуалізації образу, придивитися, де саме ви знаходитесь, що це за місце, чим ви займаєтесь, хто поряд з вами. Тренер пропонує залишитися на деякий час у цьому місці, насолодитися хвилинами дитинства, сповненими натхненням та задоволенням. Після цього тренер просить учасників узяти на пам'ять собі певну річ з цього місця. Учасники поступово повертаються до реальності.

Відбувається обговорення.

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ

«Літачок»

Мета: рефлексія власного стану, вражень від проведеної роботи.

Ресурси: аркуші паперу за кількістю учасників, олівці.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам зробити з паперу літачки та записати на ньому власні враження та емоції від проведеного заняття. Після цього учасники утворюють «злітну смугу», стаючи двома шеренгами одна навпроти одної. Учасники по черзі стоять навпроти «злітної смуги», озвучують свої емоції та враження і запускають свої літачки у «найкраще майбутнє». Тренер збирає їх та залишає собі.

Домашнє завдання: обрати картинку, яка найближче, на вашу думку, відображає сутність поняття «Виховання».

Тренер дякує учасникам за плідну роботу, уточнює час та місце наступної зустрічі, здійснює ритуал прощання.

Сесія 7

Виховання дитини: радощі та труднощі

I. ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ

«Привітання тваринок»

Мета: привітання з учасниками, створення позитивної атмосфери у групі.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам у відповідності до їхнього емоційного стану асоціювати себе з певною твариною, від її імені привітатися з учасниками та розповісти про свій настрій.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Виховання у картинках»

Мета: сприяти виявленню поглядів учасників на процес виховання, усвідомленню сутності виховання дитини.

Ресурси: картинки, обрані учасниками самостійно.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам розглянути картинки, які відображають, на їхню думку, процес виховання. Кожен з учасників коментує і аргументує свій вибір картинки, після чого інші учасники мають можливість поставити запитання стосовно його розуміння поняття «виховання». Тренер слідкує за висловлюваннями, не допускає критики.

Запитання для обговорення:

Що ви розумієте під поняттям «виховання»?

Реалізація виховного процесу, на вашу думку, передбачає більшою мірою заохочення дитини чи її покарання?

Чи відповідає запропонована картинка тому, як виховували вас батьки; як ви плануєте виховувати власних дітей?

Виховання – це цілеспрямований та спеціально організований процес, спрямований на формування особистості, її якостей та рис, ціннісних орієнтацій.

III. ОСНОВНА ЧАСТИНА

«Ідеал виховання»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками особливостей виховного впливу власних батьків, а також формуванню принципів виховання власних дітей.

Ресурси: аркуші паперу, олівці, маркери.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам пригадати та записати на аркуші паперу особливості, принципи, стилі, якими керувалися їхні батьки в процесі виховання. Далі на окремому аркуші учасники розробляють стиль та принципи виховання власних дітей у майбутньому. Після цього відбувається порівняння. Учасники коментують свої напрацювання. Далі учасники під керівництвом тренера розробляють своєрідний «ідеал» виховного процесу, який фіксується на аркуші паперу великого розміру.

Запитання для обговорення:

Чи відображається у вихованні дітей, на вашу думку, власний досвід отриманого виховання?

Що із стилю виховання ваших батьків ви запозичили для виховання ваших дітей, а від чого категорично відмовилися?

«Казка про материнську любов та опіку» (автор І. Гармаш)

Мета: сприяти усвідомленню учасниками негативних наслідків гіперпротекції як стилю батьківського виховання, формуванню адекватного ставлення до виховання дитини.

Ресурси: роздрукований матеріал «Казка про материнську любов та опіку» (матеріали до сесії 7).

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам зайняти зручні для них місця та прослухати казку про материнську любов та опіку. Тренер зачитує казку. Після чого відбувається її обговорення.

Запитання для обговорення:

Яка ключова думка даної казки?

Якими можуть бути наслідки гіперопіки зі сторони батьків?

Як батькам виховувати у дитини самостійність?

«Малюнок родини»

Мета: сприяти формуванню позитивного ставлення до себе як до матері, а також цінності дитини.

Ресурси: аркуші паперу формату А4, кольорові олівці маркери, фарби.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам зобразити малюнок, на якому вони виступають у ролі матері. Простір для уяви досить широкий – учасники можуть зображати й майбутнього свого чоловіка, своїх дітлахів, у цілому це має бути майбутня родина. Обговорення малюнків відбувається за бажанням самих учасників.

Запитання для обговорення:

Хто зображений на малюнку? Чим займаються персонажі малюнка?

Який емоційний настрій у намальованих героїв?

Що їх очікує у майбутньому?

Інформаційне повідомлення «Повноцінне виховання особистості»

Мета: інформування учасників щодо особливостей повноцінного виховання дитини та оптимальної реалізації виховного процесу.

Ресурси: роздруковане інформаційне повідомлення «Повноцінне виховання особистості» (матеріали до сесії 7).

Дискусійний клуб «Роль бабусь і дідусів у вихованні дітей»

Мета: сприяти усвідомленню власної відповідальності за виховання дитини, а також ролі найближчого оточення у цьому процесі.

Ресурси: аркуші паперу для нотаток.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам об'єднатися у дві групи (кольорові картки «Чарівного мішечка»). Учасники однієї групи зазначають аргументи на користь бабусь та дідусів у виховному процесі, учасники іншої групи – контраргументи на це питання. Тренер допомагає знайти серед запропонований точок зору найбільш оптимальну.

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

«Візерунки на спині»

Мета: сприяти зняттю напруження, налагодженню позитивного емоційного стану.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам утворити велике коло, яке починає повільно рухатися. Тренер малює певні візерунки на спині учасника, який знаходиться попереду. Відчувши це, учасник намагається відтворити ці візерунки тому, хто йде попереду. І так продовжується, поки тренер не відчуж запропонований ним візерунок у себе на спині. Далі він пропонує новий візерунок або ж певний масажний рук, який знову повторюється по колу. Так відбувається декілька разів.

Запитання для обговорення:

Опишіть власні емоції, які виникли у вас після проведення вправи?

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ

«Цукерочка»

Мета: рефлексія психоемоційного стану, вираження думок та вражень від проведеної роботи.

Ресурси: цукерки у різнокольорових обгортках.

Хід проведення.

Тренер пропонує кожному учаснику по черзі обрати цукерку в обгортці, яка б відповідала його емоційному стану. Обґрунтувати свій вибір, поділитися думками та враженнями від роботи. На прощання тренер пропонує учасникам насолодитися смаколиком.

Тренер дякує учасникам за плідну роботу, уточнює час та місце наступної зустрічі, здійснює прощання.

Сесія 8

Спілкуватися з дитиною. Як?

I. ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ

«Творче привітання»

Мета: привітання учасників, створення позитивної атмосфери для продуктивної роботи.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Учасники об'єднуються у три групи. Тренер пропонує підготувати колективне привітання від своєї групи іншим учасникам. Завдання залишає простір для фантазії учасників. Далі відбувається презентація привітань.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Дитячо-батьківське спілкування»

Мета: сприяти усвідомленню особливостей спілкування учасників із власними батьками.

Ресурси: аркуші паперу для нотаток, олівці.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам пригадати особливості спілкування з власними батьками: стиль спілкування; певні фрази, які досить часто звучали з вуст батьків; інтонації голосу; жести та міміка. Необхідне занотувати. Після цього учасники об'єднуються у пари, в якій один з учасників перебуває у ролі дитини, а інший – у ролі батька/мами. Роль останнього передбачає звернення до учасника-дитини на основі згаданих батьківських «комунікативних стереотипів». Учасник-дитина дає відповідь, яку вважає за потрібну. Далі учасники обмінюються ролями. Відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

Чи виникли у вас труднощі у процесі пригадування даної інформації?

Як ви відчували себе ролі у дитини? Чи легко було давати відповідь на повідомлення, адресоване до вас?

Як ви відчували себе у ролі батьків?

Чи будете ви використовувати досвід спілкування ваших батьків з вами із власними дітьми у майбутньому?

III. ОСНОВНА ЧАСТИНА

«Проблемні ситуації»

Мета: сприяти формуванню умінь побудови ефективного спілкування з дітьми.

Ресурси: роздруковані проблемні ситуації.

Хід проведення.

Учасники об'єднуються у дві групи (кольорові картки «Чарівного мішечка»). Тренер пропонує кожній групі проблемну ситуацію, яку учасникам необхідно вирішити найоптимальнішим способом з урахуванням потреб усіх героїв. Далі відбувається презентація варіанту вирішення, а після цього – обговорення.

Ситуація 1. Олені 11 років. Вона мешкає з мамою, татом та однорічним братиком. Мама знаходиться у декретній відпустці, але час від часу виходить на декілька годин на роботу у зв'язку з виробничою необхідністю. Молодшого сина залишає з Оленою. Дівчинці доводиться тривалий час доглядати за малюком, а вже пізно ввечері займатися виконання домашнього завдання. Вдома мама заклопотана домашнім господарством, а вільний час приділяє молодшому сину. Тато після роботи прагне відпочити і обмежується банальним «Як справи у школі?» Оленка починає замикатися у власному внутрішньому світі, відсторонилася навіть від формального «питання-відповідь». Мама почала бити тривогу. Як батькам відновити спілкування з дитиною?

Ситуація 2. Анні 3 роки. Вона з мамою вийшла на прогулянку. Спочатку дівчинка активно освоювала усі споруди дитячого майданчику, бігала, стрибала. А пізніше почала гратися у пісочниці з відерцем, лопаткою та набором формочок. Аннушка була дуже заклопотана цією справою. Підходив час обіду. Мама вирішила збиратися з донечкою додому. Як мамі спокійно і без надмірних емоційних сплесків дитини побудувати комунікативно взаємодію і закінчити захопливу гру?

Запитання для обговорення:

Які труднощі виникли у процесі вирішення проблемної ситуації?

Що, на вашу думку, важливо для дитини в процесі спілкування з батьками?

Які основні причини появи труднощів у налагодженні контакту між батьками і дітьми?

Інформаційне повідомлення «Правила спілкування з дитиною»

Мета: надати інформацію щодо правил ефективного спілкування з дитиною, сприяти усвідомленню ідеї, що підґрунтям гармонійних стосунків з дитиною є довірливе спілкування.

Ресурси: інформаційне повідомлення «Правила спілкування з дитиною» (матеріали до сесії 8).

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам прослухати інформаційне повідомлення. Далі відбувається обговорення почутої інформації.

Запитання для обговорення:

Що виявилось корисним для вас із запропонованого інформаційного повідомлення?

Чи дійсно, на вашу думку, запропоновані правила виявляться корисними у спілкуванні з дитиною?

У чому суть «Я-повідомлення», чим воно ефективне?

«Слухати почуття» (автор Т. Гордон)

Мета: сприяти формуванню в учасників уміння виявляти у сказаних словах та ідеях почуття, які за ними приховуються.

Ресурси: роздруковані листівки із завданнями, олівці.

Хід проведення.

Учасники отримують листівки із завданням. Тренер пропонує уважно ознайомитися з кожним дитячим «повідомленням», намагаючись почути почуття, які в нього вкладає дитина. Далі у вільній колонці необхідно записати усі почуття, які учасникам довелося «почути». Після завершення роботи відбувається обговорення.

Дитячі повідомлення та почуття

№ з/п	Повідомлення	Почуття
	Приклад. Я не знаю, що тут неправильно. Я не можу зрозуміти. Може залишити все це.	Розчарований, невпевнений, почуття безсилля.
1.	Дивись, мамо, я зробив літак з нового конструктора	
2.	Я ніколи не буду кращий за Андрія. Я роблю, роблю, а він все одно краще мене.	
3.	Йдіть, залиште мене одного. Я не хочу ні з ким розмовляти. Вам начхати на те, що зі мною сталося.	
4.	О, залишилося усього 10 днів до закінчення школи!	
5.	Чому ця стара карга залишила мене одного після уроків. Адже я не один базікав. Я б і врізав би.	

Орієнтовні відповіді:

1. Гордість, задоволення.
2. Почуття неповноцінності, збентеженості, образи.
3. Почуття злості, болю, відчуває, що його не люблять.
4. Радість, полегшення.
5. Злість, ненависть, почуття несправедливості.

Запитання для обговорення:

Чи важко вам було впоратися із завданням?

Які повідомлення викликали найбільші труднощі, а з якими впоралися швидко?

Чому батькам важливо почути у повідомленнях дітей саме почуття?

«Я-повідомлення» (Ю. Гіппенрейтер)

Мета: сприяти формуванню в учасників уміння виражати власні почуття у розмові з дітьми, не критикуючи дитину.

Ресурси: роздруковані листівки із завданнями, олівці.

Хід проведення.

Учасники об'єднуються у пари. Тренер пропонує кожній парі листівку із завданням. Учасники уважно ознайомлюються із запропонованими ситуаціями, а далі записують почуття, які б довелось їм пережити у цій ситуації. Після цього, орієнтуючись на зазначені почуття, учасники мають записати доречно у даній ситуація «Я-повідомлення». Після виконання відбувається обговорення.

Таблиця 4

«Я-повідомлення»

№ з/п	Ситуація	Ваші почуття	Я-повідомлення
	Приклад. Дитина пустувала за столом і, не дивлячись на попередження, пролила молоко.	Засмутилася, розгнівалася	Я серджуся, коли діти не слухають, що їм говорять.
1.	Ви щойно вимили підлогу, син прийшов і наслідив.		
2.	З роботи прийшов чоловік, ви просите доньку сходити у магазин та купити хліб, віно відмовляється		
3.	Ви заходите у кімнату (5 поверх) и бачите вашого сина-дошкільника, який сидить на підвіконні відчиненого вікна		
4.	Син-першокурсник ходить в університет у дір'явих джинсах. Відмовляється носити інші брюки.		

Орієнтовні відповіді:

1. Досада, почуття несправедливості, злість. Мені неприємно, коли мої зусилля залишаються ніким непоміченими.

2. Розчарування, образа. Мені прикро, що я не можу розраховувати на допомогу близьких.

3. Страх. Я боюся за дітей, які знаходяться у небезпеці.

4. Сором, засмученість. Мені соромно, коли дитина має недоречний зовнішній вигляд.

Запитання для обговорення:

Чи виникли у вас труднощі під час виконання завдання?

Чим корисні дані повідомлення для вас, як для батьків, та для дітей?

IV. РЕФЛЕКСІЯ**«Рух пензлика»**

Мета: сприяти зняттю напруження, налагодженню позитивного емоційного стану.

Ресурси: аркуші паперу формату А3 за кількість учасників, акварельні фарби, пензлики, склянки з водою.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам розмалювати аркуші паперу формату А3 фарбами, кольори та спосіб розфарбовування учасники обирають самостійно. За бажанням можна малювати із заплющеними очима.

Запитання для обговорення:

Що ви відчуваєте після релаксації?

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ**«Пустий стілець»**

Мета: рефлексія психоемоційного стану, вираження думок та вражень від проведеної роботи.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Учасники сидять у колі. Тренер ставить у центр кола пустий стілець, сідає на нього, ділитися з усіма своїми емоціями та переживаннями, враженнями від проведеної сесії. Після завершення тренер обирає наступного учасника, якому має бажання висловити певний комплімент чи подяку, і запрошує його на пустий стілець. Так продовжується, поки усі учасники не висловляться.

Тренер дякує учасникам за плідну роботу, уточнює час та місце наступної зустрічі, здійснює прощання.

Сесія 9

Емоційний світ дитини

I. ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ

«Хороша новина»

Мета: привітання учасників, створення позитивної атмосфери для продуктивної роботи.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер вітається з учасниками і ділиться з ними своєю гарною новиною, яка сталася напередодні. Наприклад: «Два дня тому я нарешті закінчила наукову статтю, над якою працювала півтора місяця. Я дуже цьому рада!». Далі передає естафету учасникам, які також вітаються і повідомляють хорошу новину.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

«Емоційні спогади»

Мета: сприяти розумінню власного емоційного світу, визначення так званих «фундаментальних емоцій».

Ресурси: аркуші паперу для нотаток, аркуш паперу великого розміру з наклеєними на ньому зображеннями різних емоцій, олівці, маркери.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам пригадати, які емоційні стани вони переживали за останні декілька днів і якими подіями вони були викликані. Учасники занотовують це аркушах паперу. Далі учасники по черзі висловлюють власні спогади та коментують їх. Відбувається обговорення.

Після цього тренер вивішує ватман з наклеєними на ньому зображеннями різних емоційних станів і пропонує учасникам визначити «фундаментальні» емоції. За необхідності тренер надає допомогу. Визначені емоції записують на ватмані.

«Фундаментальні» емоції (за К. Ізардом): радість, здивування, гнів, відраза страх, сором, презирство, страждання, провина, інтерес.

Запитання для обговорення:

У якому емоційному стані ви перебуваєте найчастіше?

Чи здатні ви до контролю власних емоцій?

Чи здатні ви до розуміння емоційного стану інших людей?

III. ОСНОВНА ЧАСТИНА

«Дитячі емоції»

Мета: сприяти формуванню уміння розпізнавати емоції дитини та причини їх виникнення.

Ресурси: картка із зображення хлопчиків, які проявляють різні емоційні стани (матеріали до сесії 9).

Хід проведення.

Відомо, що діти досить емоційно реагують на різноманітні події. І батьки не завжди в змозі зрозуміти той чи інший стан свого чада. У зв'язку з цим тренер пропонує учасникам розпізнати емоційні стани дітей. Учасники об'єднуються у групи (за допомогою кольорових карток «Чарівного мішечка») і отримують картку із зображенням хлопчиків, які проявляють різні емоційні стани. Вони визначають емоційний стан кожної дитини на зображенні. А після цього намагаються визначити причину даної емоції, чим саме вона викликана. Після цього відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

Які емоційні стани відображають зображені на картинці хлопчики?

Назвіть можливі причини виникнення даних емоцій?

Спробуйте визначити способи, за допомогою яких можна позбутися негативних емоцій та покращити дитині настрій?

Написання казки «Дитині про емоції»

Мета: сприяти формуванню уміння творчо підходити до вирішення емоційних проблем дитини.

Ресурси: метафоричні асоціативні карти «Емоційні портрети», «Я і емоції», аркуші паперу, олівці, маркери. За відсутності даних наборів тренер може використовувати картинки і зображення людей/дітей з різними емоційними станами.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам спільно написати казку для дитини про емоційні стани та способами їх контролю. Він надає колоду метафоричних асоціативних карт, перший обирає карту наосліп і у відповідності до її зображення дає початок казці. Наприклад: «У одному чарівному царстві жила дівчинка, яка постійно гнівалася на всіх. Її гніву не було меж. Кожен, хто траплявся їй на шляху, отримував «порцію гніву», зазвичай навіть без будь-якої на те причини!». Далі по колу кожен з учасників обирає карту наосліп і продовжує розпочатий сюжет у відповідності до обраного зображення. При цьому тренер фіксує творчий задум учасників. Він слідкує за сюжетом і завершує казку на позитивній ноті. Після цього казка зачитується і обговорюється.

Запитання для обговорення:

Які у вас враження від написання казки?

Чому важливо знайомити малюка з емоціями з раннього дитинства?

Якщо у ваших родичів чи знайомих є діти, запропонуйте їм послухати цю казку. З'ясуйте їхні враження від почутого. За бажанням дитини запропонуйте переписати казку на свій лад, змінити кінцівку або ж намалювати її.

Інформаційне повідомлення «Дитина і емоції»

Мета: інформування учасників щодо необхідності розвитку емоційної сфери дітей з раннього віку.

Ресурси: роздруковане інформаційне повідомлення (матеріали до сесії 9), мультимедійний проектор.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам прослухати інформаційне повідомлення. Далі відбувається обговорення почутої інформації.

Запитання для обговорення:

Що для вас виявилось корисним із запропонованої інформації?

Як ви можете описати емоційний світ дитини?

Які емоційні проблеми, на вашу думку, можуть виникнути у дитини?

«Малюнок емоційного світу дитини»

Мета: сприяти усвідомленню усієї різноманітності емоційних переживань дитини, формуванню вміння допомагати дитині в стабілізації її настрою.

Ресурси: аркуші паперу формату А4, кольорові олівці, фломастери, акварельні фарби, гуаш, пензлики.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам за допомогою образотворчих засобів втілити на аркуші паперу емоційний світ дитини. Тренер залишає широкий простір для фантазії учасників, тож вони вільні у реалізації задуманих ідей. Після цього учасники демонструють свої малюнки і коментують їх. Відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

На чому ґрунтувалася ідея вашого малюнку?

Який емоційний стан переважає у дитини у відповідності до вашого малюнку?

Як допомогти дитині контролювати її емоції?

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

«Чудовий птах»

Мета: сприяти зняттю напруження, налагодженню позитивного емоційного стану.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам знайти найзручніше місце у кімнаті. Після цього надає їм наступну інструкцію: «Станьте прямо, руки опустіть вздовж тулуба, ноги поставте у зручну для вас позицію. А тепер заплющте очі. Уявіть, що ви великий, чудовий і гарний птах, ваші руки – це крила. Ви летите високо над землею. Розведіть руки в сторону та вгору – зробіть глибокий вдих. Поверніть руки в початкове положення – видих. Ви летите й не зупиняєтесь. Крила піднімаються вгору – вдих, вниз – видих. Все навколо виблискує від промінів сонця. А ви летите і насолоджуєтесь красою. Вдих – крила піднімають вгору, видих – опускаються донизу. На своєму шляху ви зустрічаєте інших птахів, милуєтесь їхньою красою. Ви вже завершуєте свій політ. Крила вгору – вдих, донизу – видих. Ось птахи вже опинилися у нашій кімнаті і перетворилися знову на дівчаток. Відкриваємо очі. Робимо глибокий вдих, а тепер видихаємо». Повторити вдих-видих 5-6 разів у повільному темпі.

Запитання для обговорення:

Що ви відчуваєте після релаксації?

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ

«Кольоровий настрій»

Мета: рефлексія психоемоційного стану учасників, вираження думок та вражень від реалізованої роботи.

Ресурси: кольорові картки.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам обрати кольорову картку у відповідності до їх настрою, прокоментувати свій вибір. А також виразити думки та враження з приводу сьогоднішньої зустрічі. Тренер завершує рефлексію.

Тренер дякує учасникам за плідну роботу, уточнює час та місце наступної зустрічі, здійснює прощання.

Сесія 10

«Життєвий шлях жінки»

I. ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ

«СМС-привітання»

Мета: привітання учасників, створення позитивної атмосфери для продуктивної роботи.

Ресурси: аркуші паперу формату А4, маркери, олівці.

Хід проведення.

Досить часто наше спілкування відбувається за допомогою смс-повідомлень. Це дуже розповсюджена звичка у сучасному світі. Тому тренер пропонує кожному учаснику написати на аркуші паперу привітання до групи і продемонструвати його. Після цього учасники вітаються у загальному колі.

II. АКТИВІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ

Мозковий штурм «Справи усього життя»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками найцінніших справ та подій їхнього життя.

Ресурси: аркуш паперу великого формату, олівці, маркери.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам висловити думки щодо найважливіших справ та подій життя людини. Учасники висловлюють усі ідеї, які першими спадають на думку, а не лише соціально прийнятні. Тренер записує запропоновані ідеї на ватмані. Далі спільно з учасниками роблять спробу об'єднати запропоновані ідеї у певні категорії (наприклад, кар'єра, дозвілля, родина, духовність і т.д.). Відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

Які ідеї вам близькі стосовно їх реалізації?

З якими ідеями ви категорично не погоджуєтесь?

Життєдіяльність людини – це ієрархія справ та подій чи їх паралельне співіснування?

III. ОСНОВНА ЧАСТИНА

«Любов у житті жінки»

Мета: сприяти усвідомленому ставленню до любові в усіх її проявах.

Ресурси: аркуші паперу формату А4, папірці для нотаток, кольорові олівці, маркери.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам записати рад асоціацій до слова «любов». Далі учасники, з власної точки зору, визначають усі прояви любові у житті жінки. Відбувається обговорення запропонованих точок зору. Після цього тренер пропонує зобразити це надзвичайно високе і духовне почуття на аркуші паперу. Після завершення роботи учасники презентують власні малюнки. Відбувати обговорення.

Запитання для обговорення:

Чи є, на вашу думку, різниця між любов'ю у житті жінки та любов'ю у житті чоловіка?

Чим є любов саме для вас?

Що є підґрунтям вашого малюнку?

«Пріоритети»

Мета: сприяти формуванню умінь приймати власне рішення та нести за нього відповідальність.

Ресурси: роздруковані ситуації, які потребують вирішення (за кількістю учасників).

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам листівку із проблемною ситуацією. Усього ситуацій дві, тому одна половина учасниць отримують першу, інша половина – другу. Кожен працює над її вирішенням індивідуально. Після цього тренер зачитує першу ситуацію, а учасниці коментують та аргументують обрані пріоритети. До обговорення можуть приєднуватися й інші учасники. Далі тренер зачитує другу ситуацію, відбувається обговорення.

Ситуація 1. Ірині 17 років, навчається на третьому курсі одного з престижних коледжів. Вона зустрічається два роки з Іваном, йому 19 років, він студент технічного вузу. У майбутньому, після отримання освіти, планують побудувати сім'ю. Але дівчина дізнається, що вагітна. Вона рада і водночас занепокоєна цією звісткою, адже у найближчих її планах було завершення навчання. Івана ця новина дещо збентежила. Він говорить про необхідність визначити пріоритети у власному житті. Він не відмовляється від дитини, але йому необхідно завершити навчання та отримати диплом, адже чоловік має бути годувальником родини. Як визначити пріоритети у власному житті Ірина?

Ситуація 2. Анастасія та Олександр у шлюбі 3 роки. Чекають на дитину. І Настя, і Саша займають престижні посади у серйозних організаціях. Жінка планує народити дитину і за місяць повернутися на роботу, оскільки керівник зацікавлений в її кандидатурі. А допомагати з дитиною буде мама Насті, яка наразі на пенсії. Та пологи виявилися складними, дівчинка народилася дуже слабенькою та хворобливою. Лікарі запевняють, що мама повинна знаходитися цілодобово біля дитини та обов'язково здійснювати грудне вигодовування, маля має відчувати тепло та турботу. Це єдиний шанс на одужання та зміцнення дівчинки. Чоловік та мама Насті схиляються до думки лікарів. Які пріоритети обере Настя?

Запитання для обговорення:

Чи часто вам доводиться виставляти пріоритети у вашому житті?
Наведіть приклад.

Чи самостійно ви зазвичай приймаєте рішення чи радитесь з близькими людьми?

Чи готові ви до самостійного прийняття рішень у власному житті та відповідальності за них?

Розповідь «Шлях довжиною в життя»

Мета: сприяти формуванню в учасників прагнення до повноцінної реалізації себе у житті, гармонійному розкриттю себе у багатьох соціальних ролях.

Ресурси: аркуші паперу формату А4, олівці, ручки.

Хід проведення.

«Життя кожного з нас захопливе та хвилююче водночас. Ми залучені до різних сфер життєдіяльності, виконуємо різні соціальні ролі, намагаємося реалізувати себе у повній мірі, бурхливий ріка життя змушує триматися на плаву з усіх сил. Інколи навіть не замислюючись над питанням «А що взагалі я хочу? Що мене зробить щасливою?». У зв'язку з цим тренер пропонує кожному учаснику написати розповідь про життєвий шлях, про плани, прагнення, бажання та способи їх реалізації. Учасники отримують аркуші паперу із початком казки, яку їм необхідно продовжити.

«Вона закінчила навчання, отримала довгоочікуваний диплом. Серце наповнене радістю, а розум вже починав думати про плани на майбутнє. Вона вийшла на подвір'я альма-матер, і світ відкривав для неї безкрайню широту можливостей...»

Після написання розповіді відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

Чи виникли у вас труднощі в процесі написання розповіді?

Які ваші плани в найближчій перспективі?

Чи є у вас бажання та прагнення, які, на вашу думку, нездійсненні? Аргументуйте? Що необхідно для їх здійснення?

Інформаційне повідомлення «Вірте у своїх дітей!»

Мета: сприяти усвідомленню надзвичайної ролі матері у становленні повноцінної особистості дитини та її життєвого шляху.

Ресурси: роздруковане інформаційне повідомлення «Вірте у свої дітей» (матеріали до сесії 10).

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам прослухати інформаційне повідомлення про надзвичайний вплив матері на становлення особистості сина та його життєвого шляху. Після прослуховування відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

Як ви оцінюєте вчинок матері Томаса Едісона?

Чи могла правда, написана у листі, кардинально повернути життя Едісона в іншу сторону?

Ви пройшли незначний життєвий шлях. За що ви вдячні своїм батькам?

«Жінка-мама»

Мета: сприяти формуванню уміння будувати стратегію виховання дітей різних статей.

Ресурси: два аркуші паперу формату А3 із зображенням дівчинки та із зображенням хлопчика, олівці, маркери

Хід проведення.

Учасники об'єднуються у дві команди (за допомогою кольорових карток «Чарівного мішечка»). Одна команда отримує аркуш паперу із зображенням хлопчика і завдання – визначити особливості виховання в родині хлопчика. Друга команда отримує аркуш паперу із зображенням дівчинки і завдання – визначити особливості виховання в родині дівчинки. Після завершення роботи кожна з команд презентує свої напрацювання. Відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

Чи виникли у вас труднощі в процесі виконання завдання?

Чи суттєво відрізняється виховання хлопчика від виховання дівчинки?

У чому, на вашу думку, найсуттєвіша різниця?

У кінці тренер зауважує, що для дитини головне – щира та безумовна любов батьків, віра у можливість малюка та їхній власний позитивний приклад.

IV. РЕЛАКСАЦІЯ

«Соняшник»

Мета: рефлексія психоемоційного стану учасників, вираження думок та вражень від реалізованої роботи.

Ресурси: не потрібні.

Хід проведення.

Учасники сидять у колі на стільцях, заплющують очі.

Тренер пропонує їм пригадати перші заняття: про що ми вели мову, які вправи вам пригадуються, які ви переживали емоції. Далі тренер говорить: «Тепер розплюште очі й повільно підведіться... Відчуйте, що ви поступово перетворились на єдину групу, стали ближчими одне одному... Зробіть коло вузьким, стоячи близько одне до одного, покладіть руки на плечі своїм сусідам... Уявіть собі, що всі ви – це квітка соняшника, який повільно гойдається під подувом вітру. Заплюште очі і почніть гойдатися спочатку ліворуч, потім праворуч, рухаючись у ритмі соняшника...

Розплюште очі й зустріньтеся поглядом із кожним.

Усвідомте, що соняшник уже досить зрілий, кожен зараз перетвориться на соняшникове зернятко... Опустіть руки і зробіть крок назад. Відчуйте, що вітер відносить вас далеко від соняшника, і ви несете в собі енергію його насіння...

Запитання для обговорення:

Що ви відчуваєте після релаксації?

V. РЕФЛЕКСІЯ. ПРОЩАННЯ.

«Дерево прощання»

Мета: рефлексія психоемоційного стану учасників, вираження думок і вражень щодо реалізованої «Світ батьківства: у гармонії та злагоді» програми, побажання на майбутнє.

Ресурси: великий аркуш паперу із зображенням дерева, листочки дерева, олівці, маркери.

Хід проведення.

Тренер пропонує учасникам на листочках написати свої враження думки та емоції від реалізованої програми «Світ батьківства: у гармонії та

злагоді». Після цього учасники підходять до дерева наклеюють на нього свій листочок і коментують власні враження.

Після цього тренер промовляє коротеньке звернення до учасників з подякою та побажаннями на майбутнє. Відбувається прощання.

Матеріали до сесії 1

Материнська та батьківська любов

(Уривок з книги Е. Фромма «Искусство любить»,
переклад з російської автора)

Найелементарніший з природних зв'язків – зв'язок дитини з матір'ю. Життя дитини починається у материнському лоні і триває там довше, порівняно з більшістю тварин; навіть після народження дитина залишається фізично безпорадною і цілком залежить від матері; цей період безпорадності і залежності знову ж таки набагато триваліший, ніж у будь-якої тварини. У перші роки життя повного відлучення дитини від матері не відбувається. Від неї залежить задоволення усіх її біологічних потреб, її життєвої потреби у теплі на ласці; жінка не лише дала життя дитині при народженні, але і продовжує давати її. Її піклування не залежить від того, що робить для неї дитина; воно безумовне. Мати турботлива, тому що нова істота – її дитина. Дитина у ці вирішальні перші роки свого життя відчуває свою маму як джерело життя, як всеохоплюючу, захищаючу, живильну силу. Мати – це любов; вона тепло; вона земля. Мати, її любов – означає жити, мати коріння, бути вдома.

Стосунки дитини з батьком не настільки інтенсивні, як з матір'ю, тому що батько ніколи не грає тої усе захищаючої, уселюблячої ролі, яка належить матері у перші роки життя дитини. Підпорядкування батькові відрізняється від фіксації на матері. Остання є продовженням природного зв'язку, фіксації на природі. Підпорядкування батькові – створене людиною, штучне, засноване на владі та законі і, отже, менш непереборне та сильне, ніж зв'язок з матір'ю. У той час як мати втілює природну та безумовну любов, батько втілює абстракцію – совість, закон, ієрархію. Батьківська любов до сина не схожа на безумовну любов матері до власних дітей, тому що вони її діти; це любов до сина, якого він любить більш за все, оскільки той живе у

відповідності до його очікувань і краще пристосований до прийняття у спадок батьківської власності та функцій.

З усього цього випливає важлива різниця між материнською та батьківською любов'ю. У стосунках з матір'ю дитина мало що може зробити в аспекті їх регулювання або ж контролю над ними. Материнська любов схожа на акт благодаті; якщо вона є – це благо, якщо її немає – вона не може бути створена. Тут закладена причина того, чому ті люди, які не подолали фіксацію на матері, часто намагаються роздобути любов невротичним, магічним способом, стаючи при цьому безпорадним, хворим або емоційно регресуючи до стадії дитини. Магічна ідея така: якщо я перетворююся у безпорадну дитину, мати неодмінно з'явиться та піклуватиметься про мене. З іншої точки зору, стосунки з батьком можуть контролюватися. Батько прагне, щоб син розвивався, приймав на себе відповідальність, думав, творив, а також щоб він був слухняним, служив йому, був схожим на нього. В залежності від того, чи відносяться батьківські очікування більше до розвитку чи до слухняності, у сина з'являється шанс оволодіти батьківською любов'ю, викликати батьківську прив'язаність, роблячи так, як від нього очікують.

Особливо важливо зазначити тісний зв'язок між образами батька і матері та моральними принципами. Є не лише батьківська, але й материнська совість; є голос, який наказує нам виконувати наш обов'язок, і голос, який підказує нам любити та прощати – й інших, і себе. Це правильно, що на обидва типа совісті першочергово впливають образи матері та батька, але у процесі дозрівання совість стає все більш незалежною від них; ми стаємо, так би мовити, власним батьком та власною матір'ю, а також власною дитиною. Батько всередині нас говорить: «Ти повинен робити це!» або «Цього ти робити не повинен!». Якщо ми вчиняємо невірнo, він сварить нас, а якщо діємо правильно, він хвалить нас. У той же час наша внутрішня мама використовує цілковито іншу мову: «Твій батько правильно сварить тебе, але не сприймай це надто серйозно; щоб ти не робив, ти моя дитина, я люблю

тебе і я прощаю тебе». Протиріччя між принципом обов'язку та принципом любові, батьківської та материнської совісті, властиве людському існуванню, і обидві сторони цього протиріччя повинні бути прийняті. Внутрішній батьківський та внутрішній материнський голос говорять не лише про ставлення людини до себе, але й до її ближнього. Вона може засуджувати свого ближнього батьківською совістю, і в той же час він повинен чути у собі голос матері, яка відчуває любов до усіх творінь, до всього живого і яка прощає усі вчинки.

Матеріали до сесії 1

Материнська і батьківська любов

Материнська любов		Батьківська любов	
<i>Позитивний аспект прив'язаності</i>	<i>Негативний аспект прив'язаності</i>	<i>Позитивний аспект прив'язаності</i>	<i>Негативний аспект прив'язаності</i>
Оскільки мати любить своїх дітей тому, що вони її діти, і в цій якості всі вони схожі та мають рівні права на любов та піклування, то позитивним аспектом прив'язаності є почуття ствердження життя, свободи, рівності.	Прив'язаність до природи, крові перешкоджає розвитку індивідуальності та розуму людини, вона залишається дитиною, нездатною до розвитку.	Оскільки батько прагне, що дитина розвивалася, брала на себе відповідальність, думала, була слухняною, позитивними аспектами виступають розум, дисципліна, совість, індивідуалізм.	Негативними аспектами виступають ієрархія, утиск, нерівність, підпорядкування.

Матеріали до сесії 1
Листівка «Побажання на майбутнє»

Матеріали до сесії 2

Інформаційне повідомлення

«Усвідомлене ставлення до материнства та «Child-free»

Одне з найголовніших призначень кожної жінки – народження дитини, дарунок своєму чоловіку нащадка, виховання малюка у любові та злагоді. Це призначення закладено самою природою. І хоча соціокультурні стереотипи накладають відбиток на особливості сприйняття та реалізації материнства (вікові межі опанування ролі матері, статус жінки, рівень освіченості, матеріальний дохід), значення цього феномена як природного стану жінки знеціненню не підлягає. Жінка, в першу чергу, є матір'ю, і сама природа забезпечує її необхідними здібностями для успішного піклування та догляду за дитиною, створення сприятливих умов для її розвитку. Варто зазначити, що материнство проявляється у двох аспектах – біологічному та соціальному. Перший аспект відображає роль жінки щодо продовження людського роду, збереження нащадків і реалізується він шляхом виношування дитини під час вагітності, пологами, годування малюка материнським молоком. Соціальний аспект проявляється у ставленні жінки до материнства, сформованому наявною системою поглядів на цей феномен у конкретному соціокультурному середовищі, її прагненні опанувати роль матері, здійснювати виховання нащадка, забезпечити усі необхідні умови для успішного розвитку та соціалізації дитини, проявляти щирі почуття до новонародженого малюка. Лише за умови гармонійного поєднання цих двох аспектів, прагнення жінки віддавати дитині любов, теплоту, ніжність як під час вагітності, так і з моменту її народження та подальшого життя, можливі успішні, довірливі, щирі взаємини матері і дитини, а як наслідок – закладання підґрунтя повноцінно розвиненої особистості, здатної до самореалізації та ефективної взаємодії із соціумом.

Образ матері – це святиня нашого народу. Він завжди був пов'язаний з властивою для жінок справою – народженням дитини, її вихованням,

збереженням родинного затишку, створенням в сім'ї атмосфери добра та злагоди, любові та ніжності, співчуття та сердечності.

Для українського православного народу прикладом материнства виступає образ Пресвятої Богородиці, який є втіленням ідеалу, наділеного найкращими якостями жінки-матері. Ці якості проявляються у любові матері до дитини, безумовному її прийнятті, прагненні проявити материнську мудрість в процесі вихованого впливу та догляді за дитиною.

У реальній дійсності сьогодення одним з проявів кризи материнства можна вважати явище добровільної бездітності (child-free). Як зазначає російський дослідник Н. Узлов, прийняття дорослими людьми ідеї добровільної бездітності проявляється у вільному житті, наповненому свободою, насолодою, можливістю для творчості, кар'єрного зросту, отримання задоволення від подружніх стосунків [2, с. 25-26]. Життя з дітьми представники даного руху вважають сповненим різноманітними обмеженнями, клопотами, зайвою відповідальністю та труднощами. Причинами подібної життєвої позиції можна вважати інфантилізм, егоїзм, психологічну та соціальну незрілість, що відображається у прагненні піклуватися про особистісний комфорт та задоволення власних потреб.

Дослідженням причин свідомої відмови жінок від прийняття материнської ролі займалася російська дослідниця О.Захарова [1, с. 47-48]. Вона проаналізувала домінуючі тенденції, які створюють ризик формуванню позитивного ставлення жінок до материнства, та виокремила причини прийняття жінками позиції «child-free», розділивши їх на чотири рівні. На першому рівні – особистісному – причинами свідомої відмови жінок від материнства є висока цінність власного «Я»; значимість емоційного спілкування та відносин, в яких особистість виступає як споживач емоційного тепла та турботи, тоді як роль матері передбачає виступати джерелом піклування дитини, на що жінки «child-free» не готові; прагнення до професійної самореалізації та гедоністична направленість життєдіяльності.

На рівні сімейної системи дослідниця акцентує увагу на посиленні гуманістичних тенденцій у вихованні дитини. Це проявляється в надмірній опіці, культивуванні цінності особистості дитини, що може призвести у майбутньому до формування у дорослої жінки егоїстичних тенденцій, інфантилізму, відсутності ціннісного ставлення до інших людей. У такому випадку народження та виховання дитини втрачає для неї емоційно-ціннісне значення.

Рівень екзосистеми яскраво демонструє підвищення соціальної активності жінки у сучасному світі. Необхідність виконання різних соціальних ролей, залучення до сфер професійного та суспільного життя створює можливість виникнення ціннісного конфлікту. Тому все частіше спостерігається відмова жінок від реалізації материнства на користь професійної діяльності та кар'єрних досягнень.

Макрорівень у цілому демонструє негативну тенденцію у сфері материнства, зумовлену підвищенням рівня життєдіяльності, зростом домагань та стандартів життя, бажанням молоді задовольняти гедоністичні потреби, що гальмує прагнення пізнати радість материнства та батьківства.

Варто пам'ятати, що одне з найголовніших призначень кожної жінки – продовження людського роду, закладене природою, але при цьому модель материнства визначається соціокультурними особливостями, соціальними стереотипами і, врешті-решт, менталітетом конкретного народу.

Література

1. Захарова Е.И. Условия становления негативного отношения современных женщин к материнской роли / Е.И. Захарова // Культурно-историческая психология. – 2015. – Т. 11. – №1. – С. 44-49.
2. Узлов Н.Д. Удовлетворенность браком, семейная адаптация и сплоченность в семьях с детьми и без детей / Н.Д. Узлов // Семейная психология и семейная терапия. – 2011. – № 1. – С. 24-33.

Матеріали до сесії 3

Інформаційне повідомлення

«Чоловік у сімейному житті»

З давніх-давен природою було визначено роль чоловіка – захисник, годувальник, добувач та, врешті-решт, голова родини. Сміливість, відвага, відповідальність, сумлінність, прагнення захисту своєї домівки – далеко не весь перелік якостей прадавніх чоловіків. Жінки шанували та цінували своїх чоловіків, проявляли до них повагу, беззаперечно визнавали їх авторитет, для своїх дітей найкращим взірцем для наслідування вважали батька – господаря та сім'янина.

Ситуація сьогодення демонструє широке коло проблем, пов'язаних із сприйняттям сучасної чоловічої позиції. Спостерігається або ж знецінення деякими жінками ролі чоловіка і чоловіка взагалі (матеріально забезпечена жінка, «залізна леді» у своєму житті не має місця для чоловіка), або надмірна переоцінка, завищені вимоги та очікування від поведінки чоловіка (він повинен займати престижну посаду, матеріально забезпечувати родину, допомагати по господарству, відводити дітей до гуртків, а дружина у той час без будь-яких турбот піклується про естетику свого зовнішнього вигляду). У таких випадках чоловіки, на жаль, не отримують бажаної поваги та підтримки від своєї дружин, що знижує мотивацію та руйнує відносини.

Оскільки українці є православними християнами, варто нагадати християнські традиції взаємовідносин між чоловіком та дружиною. По вченню Священного Писання, чоловік є головою дружини та родини, а дружина знаходить у покорі чоловікові, але це не відміння рівності. Верховенство чоловіка – це прямий наслідок природних якостей чоловіка та жінки. Сила чоловіка по відношенню до дружини полягає в його розумовій та вольовій перевазі, а сила дружини по відношенню до чоловіка – в її відданості, проханнях, смутку, сльозах. Головна мета чоловіка, продовжує церковний вчений, у спрямуванні життя до найвищих цілей, про які може забути заклопотана домашніми справами жінка. Він повинен оберігати

дружину, піклуватися про зміст родини, злагоджено керувати власною домівкою. Дружина, натомість, маючи щиру любов та повагу до свого чоловіка, має керуватися його позицією, бути цілком відданою коханому. Вона підкорюю його своєю внутрішньою привабливістю, моральною чистотою, жіночою скромністю. Християнська віра накладає на подружжя взаємну відповідальність за душі один одного.

Звичайно, це ідеал. Досягти цього малоімовірно, але подружжя повинно прагнути до ідеалу, тоді і стосунки будуть складатися гармонійно, буде місце взаємоповазі та підтримці, взаємній любові та єдності у будь-якій ситуації.

Велика надія покладається на чоловіків у сфері виховання дітей. Але реалії нашого життя демонструють відставання батьківського виховного потенціалу від виховного потенціалу матері. І саме жінка може його підвищити, вона задає вектор взаємодії батька й дитини з самого народження, навіть з періоду вагітності. Якщо дружина заохочує чоловіка до спілкування з малюком ще в утробі, зв'язок між батьком та дитиною починає закріплюватися. І після народження справа дружини підтримувати цей місточок взаємодії між батьком та дитинкою – навіть залучення його на до другорядної на перший погляд справи (бути поряд під час годування малюка) не мине дарма.

Низка наукових досліджень підтверджує вагомий вплив батька на становлення особистості дитини, її виховання. Належна батьківська увага та турбота сприяє формуванню загальнолюдських якостей та чеснот, адекватної самооцінки та самоповаги дитини, забезпеченню оптимального рівня її фізичного здоров'я та позитивного емоційного стану. Тож важливим завданням для жінки є підтримка свого чоловіка у будь-яких справах та починаннях.

Матеріали до сесії 3

Пам'ятка для майбутньої дружини

1. Приймайте чоловіка таким, яким він є! Вихованню він не підлягає!
2. Підтримуйте свого чоловіка у його справах! Вірте у нього!
3. Акцентуйте увагу на позитивних якостях свого обранця! Адже як корабель назвеш, так він і попливе!
4. Не критикуйте! Використовуйте у розмові «Я-повідомлення». Наприклад: «Я занепокоєна цією ситуацією...» замість «Ти зовсім з глузду з'їхав, так і дурень не вчинить...».
5. Дозвольте чоловіку стати головою родини. Довіртеся йому!
6. Захоплюйтесь своїм чоловіком та його успіхами!
7. Якщо чоловік прагне побути наодинці, залиште його у спокої на деякий час!
8. Заохочуйте чоловіка до спілкування з малюком уже у період вагітності! Це запорука майбутніх успішних взаємовідносин з дитиною!
9. Будьте з чоловіком щирою та відкритою!

Матеріали до сесії 4

Міні-лекція**Бажана вагітність – запорука психологічної готовності до материнства**

Для нашого народу образ матері завжди поставав святиною. Він був пов'язаний з властивою для жінок справою – народженням дитини, її вихованням, збереженням родинного затишку, створення атмосфери любові та злагоди.

Українська дослідниця М. Голець зазначає, що вшанування матері та дитини було характерним ще за часів української прадавньої культури [1, с. 10]. Головним прагненням жінки виступало досягнення ідеалу материнства, створеного народом у відповідності до українського менталітету. Народні звичаї спонукали майбутню матір ще до народження дитини дбати про її душевне здоров'я, перебуваючи під час вагітності у стані спокою та гармонії. Найважливішим завданням матері у вихованні дитини раннього віку виступало вміння тішити й плекати малюка, сповнити його умиротворенням.

З дитинства дівчинка починає опановувати роль матері у різних ситуаціях – рольові ігри, догляд за молодшими братами чи сестрами, що сприяє формуванню потреби піклування про найближчих, молодших за віком. Якщо на початку взаємодії дівчинка наслідує дії дорослих, намагається відтворити модель поведінки власної матері, що безперечно здійснюється на несвідомому рівні, без чіткого розуміння, то пізніше дівчина починає усвідомлювати необхідність догляду та піклування про молодших, виникають почуття та емоції, відбувається формування умінь та навичок турботи про дитину. Надалі складається своєрідна картина уявлень про власне майбутнє материнство – ставлення до даного феномена, включаючи його когнітивний та емоційний аспекти, мотиви реалізації материнства, перша реакція на стан вагітності та ставлення до нього, суб'єктивні переживання вагітності, перший контакт з новонародженою дитиною, особливості взаємовідносин з нею тощо. Таким чином, Формування материнської сфери, підготовка до опанування цієї роллю починається з

періоду перебування дівчинки у материнському лоні, а подальші дитячо-батьківські взаємини та процес соціалізації забезпечують підґрунтя для реалізації майбутнього материнства.

Психологічна готовність до материнства – особливий феномен, який знаходиться у полі дослідження психологічної науки. Вона проявляється у ставленні жінки до майбутньої дитини, усвідомленні нею власної позиції матері, побудові стратегії поведінки та особливостей виховного процесу. Так, С. Мещерякова визначає психологічну готовність до материнства як специфічне особистісне утворення, головним компонентом якого виступає суб'єкт-об'єктна орієнтація у відношенні до ще ненародженої дитини. Після народження дитини це ставлення проектується у реальну материнську поведінку та визначає її ефективність [3, с. 19]. Складовими компонентами психологічної готовності виступають особливості комунікативного досвіду жінки в її ранньому дитинстві, переживання жінкою у період вагітності ставлення до ще ненародженої дитини (суб'єктивне переживання вагітності, бажаність дитини тощо), установки жінки щодо стратегії виховного впливу. Таким чином, лише за умови наявності у жінки позитивного комунікативного досвіду, сприйняття власної вагітності як бажаної та побудови адекватної стратегії виховання власної дитини можна стверджувати про її готовність до опанування ролі матері.

Досліджуючи феномен материнства, російська дослідниця Н. Самоукіна запропонувала поняття психологічного проектування відносин матері та дитини [4]. Уже в період вагітності у жінки починає формуватися своєрідний образ майбутньої дитини, підґрунтям якого виступають дитячі спогади про стосунки з матір'ю, досвід дорослого життя, уподобання та прагнення. Розробка такого проекту обумовлена також ставленням матері до ще ненародженої дитини, приписуванням їй певних особистісних рис, характеристик, здібностей. А після народження дитини відбувається реалізація виховання за розробленим проектом. Як зазначає Н. Самоукіна, передача і засвоєння психологічного проекту материнсько-дитячих відносин

відбувається у двох формах – прямій (вербальній) та опосередкованій (невербальній). Передача проекту може бути виражена жінкою як позитивним способом (створення матір'ю емоційного фону, за якого дитина конструює власний образ-Я, адекватну самооцінку, здійснюється прийняття власної особистості), так і негативним (реалізація виховного впливу зумовлює сумніви дитини у власній самоцінності, невпевненість у собі та своїх силах). Дослідниця запропонувала одиниці передачі проекту, позитивного або негативного ставлення до дитини, обумовлені особливостями спілкування з малюком на різних рівнях: 1) приписування поки невластивих дитині рис та якостей; 2) піднесення або зниження; 3) створення зони свободи або зони обмежень та заборон; 4) оздоровлення та інвалідизація дитини; 5) порівняння матір'ю свого малюка з іншими дітьми. У зв'язку з вищезазначеним стає зрозуміло, що розробка психологічного проекту материнсько-дитячих стосунків потребує від жінки уже у період вагітності своєрідного самоаналізу та критичного ставлення до своїх уявлень задля формування позитивного та адекватного «портрету» свого майбутнього малюка.

Цікавим для нашого дослідження виявився діалогічний аспект взаємодії матері та дитини, запропонований українським дослідником Г. Дьяконовим [2, с. 135]. Результати наукових досліджень, проведених під керівництвом науковця, дали змогу виявити вагомий розвивальний потенціал духовно-діалогічних відносин і цінностей у виховному впливі матерів на дітей. Зокрема, було звернено увагу на віртуальний діалог вагітної жінки з ще ненародженою дитиною. Майбутні матері, які здійснювали спроби спілкування зі своєю дитиною, які давали «портрету» майбутнього малюка позитивні й емоційно забарвлені характеристики, після народження немовляти проявляли більш турботливе, душевне, чуттєве ставлення до нього. Як виявилось, діалогічне спілкування вагітної жінки з майбутньою дитиною є однією з важливих умов здорового психоемоційного та духовного розвитку дитини. Таким чином, реалізація материнства починається з

моменту діалогічної взаємодії мами з дитиною ще в утробі, яка успішно продовжується й після народження малюка.

Доречним стане залучення до цього спілкування й майбутнього татуса, який за допомогою віртуального діалогу буде оволодівати досвідом взаємодії, проявом турботи про маля. Та й загалом місце та роль чоловіка у період вагітності жінки, його ставлення до дружини та малюка відіграє вагомую роль у благополуччі як жінки, так і дитини.

Таким чином, теплі, лагідні та доброзичливі стосунки чоловіка з дружиною, створення затишної атмосфери сприятимуть гармонійному психологічному стану майбутньої мами, яким переймається й майбутній малюк.

Література:

1. Голець М.І. Етика матері і дитини : Нарис з історії виховання дітей раннього віку: [Навч. посіб.] / М.І. Голець. – Київ: Вища шк., 2005. – 159 с.
2. Дьяконов Г. Діалогічні дослідження батьківсько-дитячих відносин / Г. Дьяконов // Соціальна психологія. – 2007. – № 6 (26). – С. 133-145.
3. Мещерякова С.Ю. Психологическая готовность к материнству / С.Ю. Мещерякова // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 18-27.
4. Самоукина Н. Психология материнства [Электронный ресурс] / Н. Самоукина // По ком звонит колокол: сетевой миссионерско-просветительский журнал. – Режим доступа <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php?id=1071>.

Матеріали до сесії 4

Пам'ятка жінки при надії

1. Вагітній жінці слід розвивати до відриві та партнерські стосунки з чоловіком та батьком майбутньої дитини.
2. Усвідомити високу цінність майбутнього малюка.
3. У період вагітності варто зосереджуватись на переживанні позитивного ставлення до ще ненародженої дитини.
4. Майбутній мамі необхідно формувати позитивний образ майбутньої дитини, своєрідний «психологічний портрет»:
 - доброзичливі вислови у формі віртуального діалогу, спокійна та лагідна інтонація голосу;
 - система дотиків та прогладжувань;
 - приписування позитивних та емоційно забарвлених якостей та рис майбутній дитині;
 - акцент на «оздоровленні» майбутнього малюка, його міцному здоров'ї.
5. Варто активізувати роздуми щодо майбутніх стратегій виховного впливу: які методи виховання є прийнятними, від яких необхідно відмовитись.
6. Важливим є залучення до спілкування з дитиною майбутнього татуса, який за допомогою віртуального діалогу буде оволодівати досвідом взаємодії, турботи про малюка.

Матеріали до сесії 6
Картинки із зображенням дітей різного віку

Немовля

Раннє дитинство

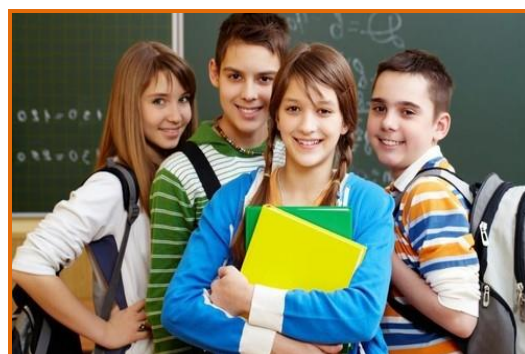
Дошкільний вік

Молодший шкільний вік

Підлітковий вік

Матеріали до сесії 6

Стаття «Дорогая моя... вещь!»

(Лелик А. Дорогая моя... вещь. *В поисках настоящего*. Киев: ИД «АДЕФ-Украина». 2016. С. 34-38.)

Я никогда не видела таких колясок и даже не подозревала, что существует подобная мода. Я имею в виду не просто улучшение модели для удобства малыша и того, кто его катает, а именно самый настоящий колясочный «фэшн», который меняется каждый сезон, как моды на пальто или платье. Коляска была прекрасна: кожаная, цвета топленого молока, с каким-то продуманным дизайном, чтобы малыш лежал в максимально комфортной позе (по мнению уже взрослых ученых-физиологов). На коляске висела сумка из такой же кожи.

Ремень сумки был какого-то особенного плетения в косичку и украшен диковинными бубенчиками. Из сумки выглядывали различные бутылочки, погремушки, а из специального кармашка сбоку – памперсы. Все это было подобрано со вкусом, знанием дела и шиком. В коляске утопал кто-то в рюшах, совершенно не оправданных в этот прохладный осенний день. Рюши были надеты поверх белоснежной сложного кроя одежды, на ногах красовались модельные кеды, усыпанные стразами.

Дело было днем, в людном кафе, в центре крупного города. Кафе «модное», на французский манер, любимое место туристов. Оглядела владельцев коляски, их было трое: молодая женщина, та, что периодически просовывала бутылку внутрь коляски, мужчина, явно любящий свое красивое тело более, нежели все, что его окружает, и еще одна молодая женщина, которая иногда, кивая головой на коляску, спрашивала: «Чего ей?» (это она, видимо, о той, кто была украшена рюшами и лежала в драгоценной коляске). «Та» не давала спокойно поесть, постоянно капризничая и суча кедами в стразах по белоснежному матрасику в коляске. Женщина, что привезла коляску, отвернула ее от себя и стала качать ногой, объявив за

столом: «Вечно заснуть не может, издевается, сейчас покричит и уснет». Личико обитателя коляски теперь оказалось прямо напротив меня, и я увидела, как бедное дитя месяцев семи-восьми (а именно оно лежало в шикарном люксовом ложе) беспокойно ерзает и призывно плачет, дергая ручонками то свои рюши, то покрывальце, вышитое вручную заморскими кудесницами. Подумалось о том, что сейчас обед, и миллионы деток во всем мире сладко спят в своих кроватках, а уставшие матери, радуясь нескольким часам передышки, гадают, на что потратить долгожданную паузу: на свои дела, на сон, на общение с подругой, на уборку дома или еще на тысячу и одно важное дело. Слышно было, как трое, что пришли с коляской, громко смеялись и обсуждали вчерашнюю удавшуюся вечеринку и средства от похмелья, которые помогли подняться в это утро с постели. Сижу, гадаю: интересно, где была та, что в рюшах, вчера вечером, неужели тоже с ними? Та, что качает коляску, делает это ногой, но, видимо, утомившись от монотонного действия, предлагает мужчине поменяться местами. В ответ со смехом звучит: «Ты ж худеть собралась, тебе полезно, качай ягодичную мышцу». Трое весело засмеялись, хрустя круассанами. Чувствую, как во мне рождается цыганка-воровка: представляю, как я в костюме супермена подбегаю к коляске, хватаю ее содержимое и одним прыжком оказываюсь на улице: дитя спасено! Чувствую, как от этих мыслей и всего увиденного накапливается гнев... Любой посторонний, увидев роскошные одеяния младенца, подумает: как же повезло тому, кто родился в достатке. А я отчего-то думаю о том, что умирают не только от голода, но и от «переедания»...

Вспомнился Иван Карамазов из романа Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы». Именно он сказал слова, которые, не задумываясь, цитирует весь честной народ: «Весь мир не стоит слезинки ребенка». А дальше он повествовал о том, что есть такие семьи в мире, где детей держат в черном теле, мучают, избивают, подвергают насилию, и именно от таких родителей нужно детей оберегать. Такие мысли могли родиться только у ребенка, не знающего материнского тепла и отцовской справедливой строгости. Иван

был прав своей собственной правотой. Роман начинается с описания детства троих братьев, и ничего, кроме сочувствия и сострадания к мальчикам, читатель не испытывает – дети не знали родительской любви и заботы, хотя Господь Бог и посылал им сердобольных людей на пути.

Действительно, детство – время первых травм. Прежде чем ребенок научится ходить, он сотни раз упадет – так надо, чтобы научиться твердо стоять на ногах. Прежде чем ребенок вырастет, он сотни раз изранится о реальную жизнь, и так, видимо, тоже надо, чтобы суметь жить дальше. Каждый из нас имеет багаж этих травм, каждый рано или поздно приходит к тому, что разрешает себе оплакать свое детство, ту часть его, где зародилась первая настоящая боль. И это делает нас самими собой. Но как быть тем детям, которые не дети, а вещи? Дополнения к красивой коляске, манекены для дорогой одежды? Как быть тем детям, которых родители не зовут по имени, не смотрят в глазки, умиленно улыбаясь? Как быть тем детям, которых всемогущие родители попросту выключают тогда, когда им, родителям, это нужно: отвернула коляску от себя – и не вижу, что «оно» там делает, кому «оно» улыбается и кому плачет. Девочка, которая лежала в коляске, была идеально красивым младенцем. Сердце сжималось от боли и понимания, как надоела она этим троим своим плачем и тем, что ей не спится по желанию взрослых. Отчего-то вдруг вспомнился Гренуй, главный герой самого омерзительного, на мой взгляд, романа прошлого века «Парфюмер». Он был пятым ребенком женщины, которая рожала у рыбного прилавка и сваливала родившихся вместе с рыбными потрохами, что увозили вечером в помойную яму. Жан-Батист Гренуй тоже лежал среди гниющих рыбных потрохов, но чудом остался жив. Его мать повесили на Гревской площади в Париже, а новорожденный начал свой путь скитаний. Ни одна кормилица не хотела его вскармливать даже за деньги: так жаден он был к материнскому молоку, что истощал кормилицу в считанные дни. Его носили в корзине от дверей к дверям, словно он вещь, мешающая жить простым людям, к несчастью, еще и одушевленная да еще и крещеная сердобольным святым

отцом. Перебор, видимо, тут-то ребенок жив, здоров, упитан и наверняка путь его освещен завидными перспективами. Но психологам давно известно, что опредмечивание, овеществление ребенка делает из него не просто травмированного в будущем человека, а буквально душевного инвалида, бесконечно жадного к человеческому теплу и вниманию. Этот «выросший ребенок» всю жизнь будет искать подтверждений того, что он живой и достойный человеческого отношения, и, увы, чаще всего поиски эти лежат через химические и прочие зависимости: то, что быстро «заполняет» черную дыру дефицита любви в душе. Как не вспомнить здесь французского мыслителя Сартра, того, кто имел именно такое детство: «Вот так новости! Да ведь ты у меня всегда весел, всегда поешь. И о чем тебе грустить? У тебя есть все, что хочешь». Она была права: балованный ребенок не грустит. Он скучает, как король. Как собака», – буквально кричит от боли писатель в своем автобиографическом романе «Слова». Сартр вырос человеком, неспособным быть верным, посвятить себя чему-то, находился в вечном поиске и отрицании. И именно ему мы обязаны фразам, которые то и дело звучат как жизненный девиз: «Ад – это другие люди», «У каждого человека в душе дыра размером с Бога, и каждый ее заполняет, чем может». Сам философ окончил жизнь, доведя ее до абсурда, удочерив свою любовницу и предав женщину, с которой бок о бок прожил пятьдесят лет, смешивая транквилизаторы с алкоголем, и разочаровавшись во всех своих написанных книгах и статьях. Будучи идиолом в семье, он так и не стал для самого себя человеком, дающим тепло и любовь и принимающим их от других. Он умел светить, но умел ли согреть?

Мои размышления о Парфюмере, Сартре, Иване Карамазове прервал крик женщины, что качала коляску. Она встала, резким движением схватила рюши, встряхнула в воздухе и передала мужчине. Тот сказал: «Ну не хочет спать, пусть не спит» и положил на свои колени маленькую трущую кулачками глаза девочку.

Я вышла из кафе. Битые, недокормленные, оборванные дети несчастливы. И их жаль, им помогают добрые люди. Но как же быть с теми, кому общество в большинстве своем завидует? Как быть детям, украшающим модную коляску, одетым по последней моде, но также не знающим материнского тепла? Сколько они потом станут «высасывать» внимания и тепла из других людей в надежде хоть на короткое время унять боль и заполнить ту самую дыру, что размером с Бога? Люди осуждают балованных детей, детей, у которых все есть. Мы привыкаем судить «по одежке», а с одежкой-то у них все отлично. Но, как сказал классик, «глаза слепы», и думаю, что неплохо было бы понимать, что за каждым «хозяином жизни», «баловнем судьбы» стоит тот самый ненасытный младенец, который когда-то не получил главного – маминой улыбки.

Матеріали до сесії 6

Міні-лекція

Вікова періодизація психічного розвитку

Психічний розвиток людини проходить ряд етапів, послідовна зміна яких передбачувана, але необоротна. У зв'язку з цим майбутні батьки мають розуміти усю важливість кожного із періодів розвитку дитини з метою повноцінного та сприятливого становлення її особистості.

Кожен період – своєрідна сходинка психічного розвитку з притаманними їй відносно стійкими якісними особливостями. Вікові психологічні особливості обумовлені різними факторами – це й конкретно-історичні умови розвитку, спадковість, певною мірою вони зумовлені й особливостями виховного впливу, особливостями взаєностосунків з найближчими людьми. Кожен віковий етап характеризується сукупністю специфічних закономірностей розвитку – основними досягненнями, новоутвореннями, які визначають особливості конкретного ступеню психічного розвитку, особливостями розвитку самосвідомості.

Психологи виокремлюють наступну вікову періодизацію:

1. Період немовляти – від 0 до 1 року.
2. Раннє дитинство – 1-3 роки.
3. Дошкільний вік – від 3 до 6-7 років.
4. Молодший шкільний вік – від 6-7 до 10 років.
5. Підлітковий вік – від 10-11 до 14-15 років.
6. Юнацький вік – 16-19 років.

Період немовляти. У періоді немовляти виокремлюють особливий період – фазу новонародженості, яка триває до двох місяців. Психологічною ознакою завершення цього періоду є поява у малюка так званого комплексу пожвавлення – специфічної емоційно-рухової реакції. Він проявляється загальним моторним збудженням при наближенні дорослого, перш за все мами, посмішкою, дитина сигналізує про свої потреби. Ученими доведено, що комплекс пожвавлення раніше з'являється у тих дітей, чиї матері не лише

задовольняють органічні потреби дитини, а й активно спілкуються та взаємодіють з нею. Для цього етапу розвитку дитини надзвичайно важливим виступає єдність малюка і матері, соціальна ситуація «Ми». Життя дитини повністю підпорядковано життєдіяльності дорослого. Важлива мова для малюка у цей період – це мова жестів та дотиків, інтонацій голосу та посмішки. Дитині необхідні ласкаві дотики матері, теплота її рук, спокійні рухи, сила та впевненість її долонь. Тому провідним видом діяльності на даному віковому етапі виступає безпосереднє емоційне спілкування дитини і матері. Емоційний стан жінки надзвичайно тонко відчувають й малюки. Якщо дитина відчуває любов матері, то у неї відбувається становлення базової довіри до світу (установка людини на ставлення до інших людей та подій у світі). На основі довіри у дитини формується позитивне ставлення до себе, впевненість, ініціативність, прагнення до теплих стосунків з людьми, дружелюбність, активність. Відсутність базової довіри не дає можливості людині відчувати себе впевнено та стабільно у мінливому світі.

Раннє дитинство. Важливим у цей період стає прямоходіння дитини, що робить її більш самостійною, дозволяє їй розширити фізичний простір та коло речей, які є об'єктами пізнання, розвиває здатність орієнтуватися у просторі. Діяльність змінюється на предметну, спрямовану на засвоєння суспільно-вироблених способів використання предметів. Цей період стає чутливим для розвитку мовлення малюка. Безперечно розширюється коло спілкування дитини, відбувається розвиток її самостійності. Надзвичайно важливим є формування наприкінці цього етапу центрального новоутворення – власного «Я». Дитина вже здатна відокремити себе від дорослого, ставиться до себе як до самостійного «Я», прагне діяти самостійно, без допомоги дорослих «Я сам».

Дошкільний вік. Для дитини даного віку характерним є поява кола елементарних обов'язків, зміна взаємин з дорослими – дитина поступово починає самостійно виконувати дії за вказівками дорослого. Дошкільник починає вступати у нові стосунки з однолітками, оскільки розширюється

його соціальне оточення. З'являється можливість систематичного навчання. Дитина проявляє неабиякий інтерес до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин у зв'язку з цим провідним видом діяльності дитини виступає сюжетно-рольова гра – діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих і у спеціально створених ігрових умовах відтворюють їхні дії та стосунки. Важливими для дитини у даний період є потреба у спілкуванні з однолітками та потреба у суспільно корисній діяльності. У цей час відбувається інтенсивний інтелектуальний розвиток, але не варто цілодобово займатися навчанням дитини, варто пам'ятати, що провідним видом діяльності є сюжетно-рольова гра, саме вона забезпечує оптимальний психічний розвиток дитини. У дошкільника починають виникати первинні моральні настанови (що є добрим, а що поганим), дитиною усвідомлюються норми та правила.

Молодший шкільний вік. Вчорашній дошкільник стає учнем, членом класного колективу. Серйозне ставлення до школи та до навчання у більшості дітей з'являється ще до того, як вони самі стали учнями. Психологи провели просте дослідження: запропонували 6-літнім дошкільникам розкласти у дві коробочки картки з написаними на них словами: «розумний», «красивий», «некрасивий», «хороший», «поганий» і т.д. експериментатор читав слово, а дитина клала картку в ту коробочку, якій вона, на його думку, більше відповідала. На одній коробці був намальована дитина, яка грається («Це дошкільник»), на іншій – дитина з портфелем («Школяр»). Виявилось, що більша кількість дітей позитивні характеристики віднесли саме до учня, а негативні – до дошкільника. Для дошкільника уявлення про школу пов'язані не лише з навчанням. Для нього школа – це символ дорослості. А дітям зазвичай дуже кортить стати дорослими. Нова соціальна ситуація передбачає дотримання нових норм поведінки, вміння узгоджувати свої бажання з новим розпорядком тощо. Відбувається перебудова стосунків із дорослими, найавторитетнішим стає вчитель. Провідною діяльністю, на основі якої здійснюється розвиток психіки, стає навчання. Новоутвореннями віку є довільність, внутрішній план дій та

рефлексія. Емоційну сферу молодших школярів складають нові переживання: здивування, сумніви, радощі пізнання, які є джерелом розвитку допитливості та формування пізнавальних інтересів. Самооцінка молодшого школяра конкретна, ситуативна, багато в чому визначається оцінкою вчителя. Успішне навчання дітей у школі залежить від певних особливостей поведінки батьків – мають реалістичне уявлення про поточні досягнення своїх дітей, при цьому вірять у їхнє кар'єрне майбутнє; проявляють щире любов до своїх дітей, дисципліну будують у межах розумного, формують у дітей почуття безпеки у родинному колі; активно спілкуються з дітьми, читають їм книги, вислуховують їхню точку зору. Батьки підтримують інтерес дітей до пізнання і подають їм у цьому приклад.

Підлітковий вік. Це період переходу від дитинства до дорослості, переосмислення цінностей. Провідним видом діяльності, на противагу навчанню, стає інтимно-особистісне спілкування. Воно дедалі більше виходить за межі шкільного життя, ґрунтується на спільних інтересах, видах діяльності, власних симпатіях. Спілкування з друзями стає настільки цінним для підлітка, що витісняє на другий план навчання та стосунки з рідними. Новоутворенням даного вікового періоду стає становлення самосвідомості, яка характеризується відчуттям дорослості. Вона виявляється в прагненні стати незалежними від батьків, у новому ставленні до навчання, у романтичних стосунках з протилежною статтю, у зовнішньому вигляді. Батьки зазвичай не приймають дорослості дитини, протидіють цьому, що спричиняє конфліктні ситуації, непорозуміння. Підлітки, прагнучи визнання, власної дорослості зі сторони оточуючих, ще не відчувають себе дорослими повною мірою. Але саме це відчуття є тим новим, прогресивним, що розвиватиметься, і саме на нього слід спиратися батькам у виховному впливі.

Для розвитку дитини характерними є як стабільні періоди, так і критичні, перебіг яких бурхливий і швидкий. Саме у критичні періоди відбувається поява новоутворень в наслідок якісних перебудов дитячої психіки. Основні вікові кризи.

Криза першого року життя (межа періоду немовляти та раннього дитинства). Вона пов'язана зі становленням ходьби та мовлення. Дитина пізнає навколишній світ, освоює функції предметів, які його оточують. Своєю незгоду дитина може проявляти криком, тупанням ногами, істериками.

Криза трьох років. Дитина починає усвідомлювати себе, вважати себе «компетентним». У зв'язку з цим у поведінці простежується негативізм, впертість, норовливість. Лозунг дитини – «Я сам». Прагнення дитини до самостійності знаходить найпродуктивніше вирішення у формі гри.

Криза семи років. Це криза саморегуляції. Дитина дорослішає. Проявами даної кризи є втрата безпосередності, манірність поведінки, симптом «гіркої цукерки». Це період зародження соціального «Я» дитини, активно відбувається становлення характеру, особистості

Підліткова криза. Це реакції «опозиції» та «емансипації» – активного протесту порядкам та стандартам дорослих. Ознаками цієї кризи є зниження продуктивності навчальної діяльності, а також негативізм.

Варто зауважити, що вікові особливості, про які йшла мова, проявляються індивідуально. Тому майбутнім батькам слід орієнтуватися на найбільш типові та загальні особливості віку, але пам'ятати про індивідуальні особливості кожної дитини.

Література:

1. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 112 с.
2. Популярная психология для родителей: 2-е изд., испр. / [Под. ред. А.С. Спиваковской]. – Санкт-Петербург: СОЮЗ, 1997. – 304 с.

Матеріали до сесії 7

«Казка про материнську любов та опіку»*(автор І. Гармаш)*

На краю міського скверу на світлій галявині росла Береза, усе ще красива, струнка, білокора, хоча молодого її вже не можна було назвати. І все було в Берези начебто добре: і друзі-дерева поряд, і свіжий вітерець влітку її буйні кучері зелені розчісував, а взимку снігом закутував, і сонечко пригрівало, пестило її, але...

Засмучувало Березу, що не було поруч із нею ні доньки, ані синочка. Багато насіння її березового (як і призначено матінкою-природою) вітер розвіяв, за тридев'ять земель розніс. Десь росли її нащадки білокорі... Але це ж «десь», а не поряд...

Довго чекала Береза, довго... та ось одного разу зелений паросток з'явився з-під землі! Ніжний, маленький! Поруч! Нова Берізка на світ народилася! Радощам старої Берези-матері не було меж! Пестила і плекала вона доньку: улітку від спеки ховала, гілками своїми від сонця прикривала, узимку від вітрів колючих стовбуром затуляла, навесні настирливих сорок, що над вухом цокотіли, відганяла.

Росла молода Берізка красунею, а мати не могла нею на милуватися, натішитися, так любила й була щаслива! Оберігала дитячко своє навіть із ревнощами: ні жучків, ні павучків не підпускала, у хороводи сусідську не відпускала, щоб не наврочили та не поранили.

Люди, які приходили на прогулянку до скверу, милувалися молодого Берізкою і Березою-матір'ю, яка завжди міцно тримала доньку у своїх обіймах. Здавалося, любові материнській не було меж, але і страх її (не втратити б дитя!) був безмежним... Дорослішала, росла Берізка, але й обійми материнські ставали все міцнішими й тіснішими.

Іноді до березового гаю приходили дві бабусі, давні подруги. Любила вони помилуватися білокорими струнками красунями. Та якось весняного сонячного дня одна з бабусь і каже:

– Ти подивися, зовсім Береза-мати Берізку-доньку «залюбила»!

– Невже «залюбити» можна? Батьківської любові хіба буває забагато?

А турбота материнська може бути зайвою та непотрібною? – питає інша.

– Любов справжня, розумна, не буває зайвою, – відповіла перша бабуся. – А ось опіка та піклування повинні мати межі. Поглянь: навіть листочки на молодій Берізці бліді, дуже ніжні, до сонця й вітру не звикли, до холодів і дощів не привчені. Мати-Береза навіть світло сонячне до доньки не завжди пускає, від усього оберігає, до життя самостійного не привчає. Але не помічає вона, що перестала Берізка рости, у тісних обіймах задихається й чахне.

– Щоб світ побачити й життя самостійне почати, треба Берізці від матері відхилитися. Вона й намагається, навіть стовбур уже скривився, але мати не відпускає, свободи не дає.

– Боїться стара Береза її відпустити. А може, не так за доньку побоюється, як за себе: страшно одній залишитися! Не хоче зрозуміти мати-Береза, що всьому свій час: час плекати дитинку й оберігати, а час до життя самостійного привчати й відпускати!

– Ех, – зітхнула одна з бабусь. – Не розуміє вона, що турбота про дитячко в тому й полягає, щоб навчити дитину жити самостійно, мудро. І головне, без батьків у житті обходитися, самому з турботами справлятися. Скрізь соломки не підстелиш! Дитя повинне саме навчитися помічати й обходити перепони на життєвому шляху!

– Слід розповісти про Берізку доглядачеві парку, – домовилися літні жінки.

І за декілька днів прийшли робітники та й пересадили молоду Берізку неподалік, на просторе сонячне місце. Молоде деревце привітно й радісно погойдувало гілочками, зі здивованим захопленням озираючись на всі боки. А доглядач парку ніжно поплескав стару Березу по стовбуру й мовив: «Гей, мати, відпускай доньку! Час прийшов. Безмежна турбота, опіка та сліпа любов до добра не доведуть».

А молода Берізка на новому місці звикла жити самостійно, швидко пішла в ріст. Весело перешіптувалася вона з новими подружками-берізками, дізнавалася про світ, училася захищатися від вітрів, дощів і настирливих птахів. Але не забувала привітно погойдувати гілочками в бік рідної матері. А стара Береза спочатку засмучувалася, і нудьгувала. Але з кожним новим днем усе більше раділа за доньку-красуню, струнку, молоду, самостійну, яка живе власним життям і власною долею! Як і призначено матінкою природою!

Матеріали до сесії 7

**Інформаційне повідомлення
«Повноцінне виховання особистості»**

З найдавніших часів сім'я вважалася найголовнішим інститутом виховання особистості. Родина виступала першим суспільним середовищем дитини, джерелом неоціненного соціального та культурного досвіду, осередком залучення дитини до розгалуженої системи правових, морально-етичних та духовних норм, а також взірцем для наслідування соціально схвалюваної поведінки та суспільно корисної діяльності. Батьки забезпечували у родинному колі позитивну атмосферу, проявляли щиру любов до дитини, створювали найсприятливіші умови для розвитку та становлення особистості, вбирали з досвіду прабабків найоптимальніші методи ефективного виховання та реалізовували їх у поєднанні з власними педагогічними надбаннями та здобутками.

Виховання – соціально та педагогічно організований процес формування людини як особистості. Сімейне виховання розглядається як процес свідомого формування батьками та іншими дорослими членами родини фізичних, моральних та духовних якостей дитини. Першочергова стратегія виховання – гуманістичне уявлення про дитину будь-якого віку як самоцінну особистість, що має волю, характер, світосприймання. Українським ідеалом родинного виховання постає здорова та щаслива людина, інтелектуально розвинена, з високими морально-духовними якостями.

Існують складові родинного виховання, які мають бути реалізованими: національне виховання (формування та засвоєння поглядів, переконань, ідеалів, орієнтацій як українців, так і представників інших народів, що проживають в Україні); моральне (формування загальнолюдських моральних цінностей і моральних якостей); інтелектуальне (формування у дітей пізнавальних інтересів, здібностей, потреби у набутті та постійному оновленні знань, самоосвіті); естетичне (формування особистості, здатної

сприймати і оцінювати прекрасне, гармонійне в житті, мистецтві, жити за законами прекрасного); фізичне (формування здорового способу життя, сприяння правильному фізичному розвитку дитини); трудове (формування працелюбності, розуміння важливості трудових завдань, вміння працювати у колективі, приймати відповідальність за результати своєї роботи); правове (формування у дітей правосвідомості, відповідальності за свої дії та вчинки, нетерпимість до порушення громадського порядку); екологічне (формування любові та бережливого ставлення до природи); статеве (формування у дитини позитивних моральних якостей в питаннях статі); економічне (формування у дітей умінь приймати участь у веденні домашнього господарства).

На батьків покладається надзвичайно велика відповідальність за виховання своїх нащадків, оскільки правильне виховання – запорука повноцінного розвитку особистості. Звичайно, ніхто не в змозі забезпечити ідеальне виховання, але батьки, й зокрема мама, мають прагнути до цього ідеалу. Видатний педагог Януш Корчак закликав батьків бути поблажливими до своїх дітей, враховувати їхні вікові особливості, не приймати покvapливих рішень, особливо з приводу покарання дітей, стримувати себе від нерозважливих дій. На його думку, система виховання дітей має ґрунтуватися на їхній активності й самодіяльності – батьки мають запитати, чого хочуть самі діти. Виховання має забезпечити дітям можливість самоорганізації. «Отже, все дозволяти? Нізащо: з нудьгуючого раба ми зробимо знудженого тирана. А забороняючи, ми хоч якось, та гарантуємо волю, хоча б лише в напрямку само приборкання і самообмеження... І це хоч чогось-таки та варте, хоча б як одnobічна підготовка до життя. Дозволяючи дітям «усе», догоджаючи їхнім забаганкам, остерігаємось не придушувати справжніх бажань. Там ми ослаблювали волю, тут її отруємо».

Велику виховну роль відіграють також правильні взаємовідносини дітей та дорослих, а саме ставлення батьків до своїх нащадків. Роль батьків полягає не у тому, що бути контролером над поведінкою дитини. Малюк має

відчувати любов, тепло, прихильність з боку батьків, прийняття його таким, яким він є. Велике значення у виховному процесі відіграє похвала дитини, заохочення її до позитивних форм поведінки, що сприятиме формуванню адекватної самооцінки.

Кожна дитина – унікальність з притаманними тільки їй психологічними особливостями. Тому варто уникати порівняння вашої дитини з іншими дітьми або з братами/сестрами. Допмагайте їй втілювати у життя власні бажання, мрії, ідеї. Необхідно спілкуватися з дитиною, обговорювати ідеї особистості діяльності, радитися з нею з приводу родинних питань, тоді й дитина буде бачити у своїх батьках порадників. Варто пам'ятати й про формування у дитини відповідальності, а досягти цього можна шляхом організації доручень по домашньому господарству.

Досить популярним у наш час є раннє навчання дитини. Але більшість психологів не підтримують подібну ідею. Адже навчання у ранньому віці гальмує власну активність дитини, її ініціативність, знижує творчі здібності. Стає неможливим формування самоорганізації дитини, оскільки вона звикла, що процесом керує дорослий («Покажи літеру А», «Зараз будемо вивчати цифри»). У дітей може з'являтися страх та тривога перед неправильною відповіддю. Таким чином, блокуються пізнавальні інтереси та творчі здібності.

Найкращий спосіб розвивати дитину – слідувати за її інтересами. Це може бути гра (складати кубики, катати автомобілі, малювати, ліпити), спілкування з дитиною, перегляд картинок у книжках тощо. Головне – викликати у дитини емоції радості, задоволення від активної діяльності.

Література:

1. Корчак Я. Як любити дітей / Я. Корчак. – Київ: «Радянська школа», 1976. – 159 с.
2. Програма формування педагогічної культури батьків / [За ред.. Постоного В.Г.]. – Київ, 2003. – 108 с.

Матеріали до сесії 8

Інформаційне повідомлення

«Правила спілкування з дитиною»

(уривок з книги Ю. Гіппенрейтер «Общайся з ребенком. Как?»,

переклад з російської автора)

Причини труднощів дитини часто бувають заховані у сфері її почуттів. У такому випадку практичними діями – показати, навчити, спрямувати – їй не допоможеш. У таких випадках найкраще ...її послухати. Правда, інакше, аніж ми звикли. Психологи знайшли і досить детально описали спосіб «активного слухання».

Що це означає – активно слухати дитину? Почну із ситуації.

Мама сидить у парку на лавочці, до неї підбігає її трирічний малюк і у сльоза кажех: «Він забрав мою машинку!».

Син повертається зі школи, у серцях кидає рюкзак на підлогу, на питання батька відповідає: «Більше туди не піду!».

Донька збирається на прогулянку, мама нагадує, що необхідно одягнутися тепліше, але донька вередує – вона відмовляється одягати «цю жахливу шапку».

У всіх випадках, коли дитина засмучена, скривджена, зазнала поразки, коли їй боляче, соромно, страшно, коли з нею вчинили грубо або несправедливо або коли вона дуже втомилася, перше, що необхідно зробити – це дати їй зрозуміти, що ви знаєте про її переживання (або стани), «чуєте» її.

Для цього краще за все сказати, що саме, на вашу думку, відчуває зараз дитина. Бажано назвати це її почуття або переживання.

Якщо у дитини емоційна проблема, її необхідно активно вислухати.

Активно слухати дитину – значить повертати їй у розмові те, що вона вам розповіла, при цьому визначивши її почуття.

Повернемося до наших прикладів і оберемо фрази, у яких батьки називають почуття дитини:

Син: Він забрав мою машинку!

Мама: Ти дуже засмучений і розсерджений на нього.

Син: Більше туди не піду!

Батько: Ти більше не хочеш ходити до школи.

Донька: Не буду носити цю жахливу шапку!

Мама: Тобі вона дуже не подобається.

Одразу зауважу: скоріш за все такі відповіді здадуться вам незвичними і навіть неприродними. Набагато легше і правильніше було б сказати:

- *Ну нічого, пограється і віддасть...*
- *Як це ти не підеш до школи?*
- *Досить вередувати, нормальна шапка!*

При всій удаваній справедливості цих відповідей вони мають спільний недолік: залишають дитину наодинці зі своїми переживаннями. Своєю порадою або критичним зауваженням батько ніби повідомляє дитині, що її переживання неважливе.

Таке буквальне співчуття батьків здійснює на дитину цілковито інше враження. Більшість батьків, які вперше спробували спокійно «озвучити» почуття дитини, розповідають про несподівані, іноді чудодійні результати.

Приклад.

Мама заходить у кімнату доньки та бачить безлад.

Мама: Ніна, ти все ще не навела лад у кімнаті?

Донька: Ну, мама, потім.

Мама: Тобі дуже не хочеться зараз прибирати.

Донька (несподівано обіймає маму): Матусю, яка ти в мене чудова!

Існують деякі важливі особливості та додаткові правила розмови у відповідності до способу активного слухання:

1. Якщо ви хочете послухати дитину, обов'язково поверніться до неї обличчям. Важливо, щоб ваші очі знаходились на одному рівні.

2. Якщо ви розмовляєте із засмученою дитиною, не потрібно ставити її запитання. Бажано, щоб ваші відповіді звучали у стверджувальній формі.
3. Важливо у розмові «тримати паузу». Після кожної фрази краще помовчати. Пам'ятайте, що цей час належить дитині, не забивайте її своїми міркуваннями та зауваженнями. Пауза допомагає дитині розібратися у своєму переживанні і одночасно відчуття, що ви поряд.
4. У вашій відповіді також важливо іноді повторити, що, як ви зрозуміли, трапилося з дитиною, а потім позначити її почуття. Так, відповідь батька могла складатися із двох фраз:

Син (з похмурым виглядом): Не буду більше водитися з Петею.

Батько: Не хочеш більше с ним дружити. (Повторення почутого).

Син: Так, не хочу.

Батько (після паузи): Ти на нього образився (Позначення почуття).

«А як бути з нашими почуттями? Ми, батьки, також хвилюємося, втомлюємося, ображаємося. Нам також буває складно з дітьми, іноді навіть болісно... А хто нас буде слухати? Що нам робити з нашими власними переживаннями?»

Для початку давайте з'ясуємо, про які ситуації йде мова. Швидше за все про ті, де більше переживають батьки.

Ось приклади таких ситуацій.

1. Підходячи до будинку, ви зустрічаєте власного сина: обличчя вимазане, гудзик одірваний, сорочка вилізла зі штанив. Прохожі обертаються, усміхаються, вам неприємний вигляд сина і трохи соромно перед сусідами. Однак дитина нічого не помічає, вона прекрасно провела час, а зараз рада зустрічі з вами.

2. Підліток знову увімкнув музику «на повну катушку». Вам це страшенно докучає.

Отже, що робити у даних випадках, а саме, коли батьків переповнюють емоції?

Правило. Якщо дитина викликає у вас своєю поведінкою негативні переживання, повідомте їй про це.

Правило говорить про те, що почуття, особливо якщо вони негативні і сильні, ні в якому разі не варто тримати у собі: не потрібно мовчки переносити образу, подавляти гнів, зберігати спокійний вигляд при сильному хвилюванні. Обдурити такими зусиллями ви нікого не зможете: ні себе, ні свою дитину, яка без зусиль «читає» по вашій позі, обличчю, інтонації ваші емоції. Саме через ці невербальні канали передається більш 90% інформації про наш внутрішній стан. І контролювати їх дуже важко. Через деякий час почуття, як правило, «проривається» и виливається у різкі слова та дії.

Яким же чином сказати дитині про свої почуття, щоб це не було руйнівним ні для неї, ні для вас?

Правило. Коли ви говорите про свої почуття дитині, говоріть від ПЕРШОЇ ОСОБИ. Повідомте про СЕБЕ, ПРО СВОЄ переживання, а не про неї, не про її поведінку.

Повернемося до наших прикладів і спробуємо сконструювати відповіді батьків. Вони можуть бути такими:

1. *Я не люблю, коли діти ходять розпатлані, і мені соромно від поглядів сусідів.*

2. *Мене дуже стомлює гучна музика.*

Зауважте, усі ці речення містять особисті займенники Я, МЕНІ, МЕНЕ. Тому такі висловлювання психологи назвали «Я-повідомленнями».

Дехто з батьків міг би сказати:

1. *Як ти виглядаєш?*

2. *Ти не міг би тихіше?*

У таких висловлюваннях використовуються слова ТИ, ТЕБЕ. Різниця між «Я-» і «ТИ-повідомленням» невелика. Більш того, другі більш звичні та зручні. Однак у відповідь дитина ображається, захищається, грубить. Тому їх варто уникати. Адже кожне «Ти-повідомлення» містить обвинувачення або критику дитини.

«Я-повідомлення» мають ряд переваг:

1. Воно дозволяє вам виразити свої негативні почуття в необразливій для дитини формі.

2. «Я-повідомлення» дає можливість дітям ближче дізнатися нас, батьків. Нерідко ми закриваємося від дітей бронєю «авторитета», який намагаємося підтримувати за будь-яких обставин.

3. Коли ми відкриті та відверті у вираженні власних почуттів, діти стають відвертішими у вираженні своїх. Вони починають відчувати: дорослі їм довіряють, і їм також можна довіряти.

4. Висказуючи своє почуття без приказу або догани, ми залишаємо за дітьми можливість самим прийняти рішення. І тоді вони починають враховувати наші побажання та переживання.

Матеріали до сесії 9

Зображення хлопчиків з різними емоційними станами

*(Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодших школярів / Упор.
О.А. Атемасова. Харків: Вид-во «Ранок», 2010.176с.)*

Матеріали до сесії 9

Інформаційне повідомлення

«Дитина та емоції»

Первинним джерелом гармонійного розвитку емоцій та почуттів дитини є сім'я. І приділяти увагу цій сфері батьки, зокрема мама, мають з самого народження. Важливою умовою формування позитивних емоцій та почуттів є піклування зі сторони дорослих людей. Розвиток емоційної сфери дитини відбувається у напрямі ускладнення змісту емоцій, формування емоційної забарвленості (фону) життя, експресивності переживань. Діти дошкільного віку активно засвоюють мову почуттів, здатні пояснити свій емоційний стан, вчаться регулювати його.

Важливим є розвиток емоційної сфери дітей у період дошкільного віку у таких напрямках:

1. Розвиток досвіду емоційного реагування: лише в процесі спілкування, цілеспрямованих психологічних та педагогічних впливів можливе становлення соціально значимих форм емоційного реагування – різноманітних, яскравих, адекватних соціальному стимулу емоційних реакцій.

2. Розвиток емоційної експресії. Цей напрям будується з урахуванням виділеного психологами і психофізіологами зв'язку між емоціями і рухами.

3. Розвиток уявлень про емоції, якому допомагають яскраві, суб'єктивно забарвлені образи, які залишаються в пам'яті, входять в емоційне життя дитини, стають особовими регуляторами поведінки і ставлення до соціального життя, необхідною підготовкою до прояву емпатії.

4. Оволодіння словесними позначеннями емоцій, активізація словника емоційної лексики: освоєння понятійного змісту слів, що означають емоції, різні переживання, відтінки настроїв, і співвіднесення їх з певним станом людини або казкового персонажа.

Батьки мають з раннього віку піклуватися про емоційний стан дитини, допомагати їй пізнавати світ емоцій та розвивати вміння контролювати їх. Деякі важливі рекомендації батькам:

1. Бути уважними до потреб дитини та вчасно їх задовольняти, що сприятиме встановленню позитивного емоційного стану дитини.
2. Збагачувати внутрішній світ дитини позитивними емоціями, насичувати її життя приємними враженнями.
3. Створювати позитивний психологічний клімат, забезпечувати емоційне благополуччя дитини.
4. Демонструвати модель доброзичливого, позитивного настрою.
5. Важливо якомога частіше казати дітям лагідні та приємні слова.
6. Використовувати невербальні засоби комунікації, щоб запобігти перевантаженню нервової системи дітей словесними методами впливу.
7. Виховувати здатність використовувати умови для вияву дитиною емоційної чутливості до стану рідних і близьких.
8. Ні в якому разі не карати дитину за прояв негативних емоційних станів. Варто навчати прийнятним способам вираження негативних емоцій.

Наприклад, дитині запропонувати створити «Аркуш гніву», який являє собою зображення будь-якого веселого чудовиська з величезним хоботом, довгими вухами або вісьмома ногами (на розсуд автора). Власник аркуша в момент найсильнішого емоційного напруження може зім'яти або розірвати його.

Ефективним є використання води з метою зняття агресії та надмірного напруження дітей. Ось декілька прикладів ігор з водою:

- однією каучуковою кулькою збивати інші кульки, які плавають по воді;
- здувати із дудочки паперові кораблики, які плавають по воді;
- спочатку топити, а потім спостерігати, як «вистрибує» з води легка пластмасова фігурка;

– струменем води збивати легкі іграшки, які знаходяться у воді.

Важливим є надавати дитині можливість проявляти негативні емоції безпосередньо після фруструючої події.

9. Обов'язково читати дитині художню літературу, особливо казки.

Оскільки література – найбагатше джерело почуттів, переживань, і саме вищих почуттів, специфічно людських (моральних, інтелектуальних, естетичних), вона сприятиме розширенню та поглибленню уявлень дитини про людські переживання.

Казка для дитини – це не просто вигадка, фантазія, це особлива реальність, реальність світу почуттів. Тільки в казковій формі дитина стикається з такими явищами та почуттями, як любов та ненависть, гнів та співчуття, зрада і підступність. Форма зображення цих явищ особлива, доступна розумінню дитини, а висота прояву, моральний сенс залишаються справжніми, «дорослими». Тому ті уроки, які дає казка, – це уроки на все життя і для дорослих, і для малечі.

10. Акцентувати увагу дитини на її чеснотах, позитивних рисах та якостях, а не на вадах, формувати впевненість в собі.

11. Варто вводити у режимні моменти «хвилинки релаксації» з елементами ауторелаксації, з психогімнастичними іграми та вправами, «хвилинки пустощів», «музичні паузи».

12. Ефективним є використання спеціальної карти настрою, щоб фіксувати емоційний стан дитини протягом дня. Наприклад, використання гри «Квітка настрою» – це допоможе з'ясувати емоційний стан, інтереси та бажання дитини і вчасно вилучити прийоми виховного впливу, які викликають у дітей негативні емоції.

Матеріали до сесії 10

Інформаційне повідомлення

«Вірте у своїх дітей!»

Одного разу Томас Едісон повернувся додому зі школи й передав мамі листа від учителя. Вона зі сльозами на очах зачитала синові листа в голос: «Ваш син – геній. Ця школа занадто мала, і тут немає вчителів, здатних його чомусь навчити. Будь ласка, навчайте його самі».

Через багато років після смерті матері (Томас Едісон на той час уже був одним з найбільших винахідників століття) він одного разу переглядав старі сімейні архіви та знайшов цей лист. Чоловік відкрив його та прочитав: «Ваш син – розумово відсталий. Ми не можемо більше вчити його в школі разом з усіма. Тому рекомендуємо вам учити його самостійно вдома». Едісон ридав ридма декілька годин.

Потім записав у свій щоденник: «Томас Алва Едісон був розумово відсталою дитиною. Завдяки своїй героїчній матері він став одним із найбільших геніїв свого століття».

**Розподіл досліджуваних за рівнем розвитку властивостей, визначених у
методиці «Особистісна готовність до змін»
(контрольний етап дослідження)**

Вимірювані властивості	Експериментальна група, n=182			Контрольна група, n=196		
	Високі показники (n/%)	Середні показники (n/%)	Низькі показники (n/%)	Високі показники (n/%)	Середні показники (n/%)	Низькі показники (n/%)
Пристрасність	40/21,98	108/59,34	34/18,68	22/11,22	96/48,98	78/39,80
Винахідливість	20/10,99	100/54,95	62/34,06	16/8,16	88/44,9	92/46,94
Оптимізм	68/37,36	110/60,44	4/2,2	72/36,74	108/55,1	16/8,16
Сміливість	26/14,28	76/41,76	80/43,96	20/10,2	82/41,85	94/47,96
Адаптивність	40/2,98	90/49,45	52/28,57	40/20,4	88/44,91	68/34,69
Впевненість	46/25,28	102/56,04	34/18,68	48/24,49	106/54,08	42/21,43
Толерантність до двозначності	24/13,19	74/41,66	84/46,15	18/9,18	76/38,78	102/52,04